

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Федоров Едуард Володимирович

УДК 338.23:351.865(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело _____ Е.В.Федоров

Науковий керівник:
Булатова Олена Валеріївна,
доктор економічних наук, професор

Київ-2023

АНОТАЦІЯ

Федоров Е.В. Формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини. – Маріупольський державний університет, Київ, 2023.

Робота присвячена поглибленню теоретичних засад, удосконаленню методичних положень та розробці науково-практичних рекомендацій щодо формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів.

У дисертаційній роботі удосконалено теоретико-методологічні основи дослідження економічної безпеки національної економіки в умовах глобального середовища. Встановлено дуалістичний характер впливу сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки країни, що проявляється, по-перше, у більш ефективному використанні ресурсів шляхом залучення країн до різнорівневих інтеграційних процесів, по-друге, у посиленні гео економічної та геополітичної конкуренції, що формує площину складної взаємодії викликів, загроз, ризиків безпеки, ознаками якої виділено: по-перше, вектори трансформацій впливу сучасних глобальних викликів на економічну безпеку країн: по вертикалі (зміна рівня та масштабів прояву), по горизонталі (урізноманітнення видів глобальних викликів, поява нових загроз, у т.ч. гібридних); по-друге, асиметричність впливу у часовому та просторовому вимірах; по-третє, ланцюговий характер дії та, по-четверте, можливий зворотний вплив змін національного безпекового середовища на середовище міжнародної безпеки. На основі аналізу складної взаємодії його чинників, які представлено викликами (обставинами природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру, що можуть бути позитивним важелем розвитку або

перешкодою із негативним впливом на стан безпеки), загрозами (факторами, що породжують небезпеку), ризиками (ймовірність загроз безпеки в умовах невизначеності, що виникає внаслідок прийнятих рішень та/або події/комбінації подій), запропоновано декомпозицію площини їх мережевої взаємодії за функціональними складовими (економічна, політико-правова, соціо-культурна, технологічна, екологічна), що забезпечує комплексну ідентифікацію чинників економічної безпеки національної економіки та можливість їх врахування в системі оцінювання ризиками і дозволяє: розробляти план та алгоритм дій запобігання, виявлення та реагування на ризикові події, визначивши потенційні вразливості та загрози; ефективно планувати та розподіляти ресурси; пріоритезувати ризики, концентруючись на критичних сферах вразливості; типологізувати ризики та імовірністю та ступенем впливу, визначаючи найбільш оптимальні заходи та форми контролю; мінімізувати втрати від потенційних ризиків та загроз.

Шляхом системної ідентифікації та класифікації глобальних процесів, що впливають на національне безпекове середовище і мають враховуватися у системах моніторингу безпеки, запропоновано їх групування за наступними ознаками: послідовності прояву у кожному емпіричному випадку (первинні, вторинні), галузевого охоплення та можливості прояву у різних сферах безпекового середовища (дифузні, одногалузеві), можливості передбачення (прогнозовані, непрогнозовані) та ступеня відкритості прояву (приховані (латентні), явні), обґрунтовано виокремлення в структурі сучасного глобального процесу наступних складових: загальноглобалізаційної (обумовленої загальними факторами глобального порядку, які одночасно можуть проявлятися у кількох сферах, і пов'язана із виникненням нових центрів глобального впливу, інтернаціоналізацією конфліктів тощо), міжнародно-правової (обумовленої поширенням міжнародної злочинності, що охоплює міжнародні господарсько-економічні, фінансові, екологічні правопорушення,

кіберзлочини, воєнні злочини), пандемічної (обумовленою вразливістю міжнародної та національних безпекових систем, яку викликала пандемія COVID-19 через вплив на систему охорони здоров'я, навколишнього середовища, міграції, бідності тощо), що доповнюють раніше встановлені складові (економічну, соціально-демографічну, природно-екологічну, інформаційно-технологічну, політико-ідеологічну та воєнну, культурно-цивілізаційну та релігійну), які визначають сучасний характер трансформацій глобального безпекового середовища.

Запропоновано удосконалений методичний інструментарій оцінки рівня ризику безпекового розвитку країни, що дозволяє надати кількісну та якісну оцінку умовам розвитку національної економіки з позиції впливу ризиків та загроз, та базується на алгоритмі, який передбачає: формування системи кількісних індикаторів ризику; їх класифікацію з точки зору характеру впливу на посилення/ послаблення небезпеки; оцінку інтенсивності динаміки індикаторів з подальшим співвідношенням щодо узагальнюючого рівня зміни; розрахунок кількісної (бал 1-4) та якісної (рівень: відсутній, низький, помірний, високий, дуже високий) оцінки із використанням запропонованої шкали відхилень; оцінку кількісного інтегрального показника ризику (бальну та відносну) та визначення його рівня відповідно до запропонованої шкали (відсутній, низький, помірний, високий, дуже високий). Ґрунтуючись на ризик-орієнтованому підході як вагомому компоненті системи забезпечення безпеки національної економіки, удосконалено регламентацію процедур оцінювання та управління ризиками на національному рівні за рахунок реалізації взаємопов'язаних етапів, серед яких окрім стандартизованих етапів оцінювання (оцінка контексту, ідентифікація, аналіз ризиків, оцінка ризиків та розробка системи реагування/управління ризиками) запропоновано виокремити етап профілювання ризиків безпеки, практичним результатом якого стане створення Національного профілю ризиків безпеки розвитку, у якості якого автор визначає систематизований

документ, що містить узагальнену інформацію щодо вичерпного переліку ризиків безпеки із зазначенням опису, джерела та причини ризику, сфери впливу, рівня імовірності та наслідків, пріоритету ризиків.

Визначено антисуспільний характер тіньової економіки, що становить загрозу економічній безпеці, удосконалено теоретико-методологічні засади дослідження тіньової економіки шляхом систематизації теорій та концепцій тіньової економіки за логіко-послідовною та історичною еволюцією за наступними ознаками генезису: врахування результатів економічної діяльності в системі національного рахівництва та оподаткуванні; характер забезпечення/порушення законодавчих норм та правил; вплив тіньової економіки на суспільство в цілому і людей безпосередньо. Розвинуто існуючу методологічну основу дослідження тінізації економічної діяльності, що визначається раніше обґрунтовані принципами структурності, адаптивності, мережовості, дуалістичності, спільної мотивації та взаємодоповненості із офіційною економікою, до якої запропоновано включення принципів: поліструктурності (тіньова економіка має складну структуру, в якій не тільки розвиваються елементи підструктури, а й з'являються нові складові і яка має тенденцію подальшого розвитку), багаторівневості (тіньова економічна діяльність реалізується на різних рівнях, які відповідають сучасній просторовій структурі світового господарства), перманентності (тіньова економіка виникає завжди там, де є економічна активність, притаманна всім країнам світу попри відмінність факторів та умов її розвитку, форм прояву тощо), що дозволило визначити організаційні моделі протидії економічним злочинам залежно від сфер виникнення правопорушень (в податковій, митній сферах, фінансової розвідки, корупційних правопорушень).

Ґрунтуючись на результатах експертного опитування, критичного аналізу стратегічного розвитку безпекової сфери, із урахуванням умов воєнного стану та потреб поствоєнної відбудови національної економіки

запропоновано практичні рекомендації щодо формування дієвої системи перманентного моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів, що передбачає моніторинг рівня безпеки (інтегральний індекс безпеки, окремі індикатори безпеки), моніторинг загроз безпеки – чинників зовнішнього середовища (загальноглобалізаційні, регіональні, економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні, інформаційно-технологічні, політико-ідеологічні та воєнні, культурно-цивілізаційні, релігійні, пандемічні, міжнародно-правові) та внутрішніх чинників, впровадження якої не тільки підвищить надійність прогнозування рівня економічної безпеки, але й сприятиме завчасному виявленню сигналів, які свідчать про необхідність перегляду та корегування відповідної стратегії.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, міжнародна економічна безпека, глобальна безпека, безпекове середовище, тінізація, тіньова економіка, виклик, загроза, ризик, індикатор, оцінка ризиків, інтегральний індекс, стратегія безпеки

SUMMARY

Fedorov E. Formation of Economic Security of Ukraine in the Context of Modern Global Challenges. – Qualification research work, presented as manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in the specialty 292 – International Economic Relations – Mariupol State University, Kyiv, 2023.

The work is devoted to deepening the theoretical foundations, improving methodological provisions and developing scientific and practical recommendations for formation of economic security of Ukraine in the context of modern global challenges.

The thesis improves the scientific and theoretical approaches to the study of economic security of the national economy in the global environment. The author establishes the dualistic nature of the influence of the modern global

environment on the formation of economic security of the country, which is manifested, firstly, in more efficient use of resources by involving countries in multi-level integration processes, and secondly, in the intensification of geo-economic and geopolitical competition, which forms the plane of complex interaction of challenges, threats, security risks, the features of which are: first, vectors of transformations of the impact of modern global challenges on the economic security of countries: vertically (change in the level and scale of manifestation), horizontally (diversification of the types of global challenges, emergence of new threats, including hybrid ones); secondly, asymmetry of influence in time and space; thirdly, the chain nature of the action and, fourthly, the possible reverse impact of changes in the national security environment on the international security environment. Based on the analysis of the complex interaction of its factors, which are represented by challenges (circumstances of natural, economic, environmental, demographic, political or any other nature that can be a positive lever for development or an obstacle with a negative impact on the state of security), threats (factors that generate danger), risks (the probability of security threats under conditions of uncertainty arising from decisions and/or events/combination of events), the author proposes a decomposition of the plane of their network interaction by functional components (economic, political, legal, socio-cultural, technological, environmental), which provides a comprehensive identification of the factors of economic security of the national economy and the possibility of their consideration in the risk assessment system and allows: to develop a plan and algorithm for preventing, identifying and responding to risk events, identifying potential vulnerabilities and threats; efficiently plan and allocate resources; prioritize risks, focusing on critical areas of vulnerability; classify risks by probability and degree of impact, determining the most appropriate measures and forms of control; minimize losses from potential risks and threats.

Through systematic identification and classification of global processes that affect the national security environment and should be taken into account in

security monitoring systems, it is proposed to group them according to the following features sequence of manifestation in each empirical case (primary, secondary), sectoral coverage and the possibility of manifestation in different areas of the security environment (diffuse, single-sectoral), the possibility of prediction (predictable, unpredictable) and the degree of openness of manifestation (hidden (latent), overt), the author substantiates the allocation of the following components in the structure of the modern global process: general globalization (due to common factors of the global order, which can simultaneously manifest themselves in several areas, and is associated with the emergence of new centers of global influence, internationalization of conflicts, etc.), international legal (due to the spread of international crime, covering international economic, financial, environmental offenses, cybercrime, war crimes), pandemic (due to the vulnerability of international and national security systems caused by the COVID-19 pandemic due to the impact on the system (economic, socio-demographic, natural and environmental, information-technological, political, ideological and military, cultural, civilizational and religious), which determine the current nature of transformations in the global security environment.

An improved methodological toolkit for assessing the level of risk of security development of the country is proposed, which allows to provide a quantitative and qualitative assessment of the conditions for the development of the national economy in terms of the impact of risks and threats, and is based on an algorithm that provides for: formation of a system of quantitative risk indicators; their classification in terms of the nature of their impact on the strengthening/weakening of danger; assessment of the intensity of the dynamics of indicators with the subsequent ratio to the generalizing level of change; calculation of quantitative (score 1-4) and qualitative (level: absent, low, moderate, high, very high) assessment using the proposed scale of deviations; assessment of the quantitative integral risk indicator (scored and relative) and determination of its level according to the proposed scale (absent, low, moderate,

high, very high). Based on the risk-oriented approach as a significant component of the national economic security system, the author improves the regulation of risk assessment and management procedures at the national level by implementing interrelated stages, among which, in addition to the standardized assessment stages (context assessment, identification, risk analysis, risk assessment and development of a risk response/management system), it is proposed to distinguish the stage of security risk profiling, the practical result of which will be the creation of a National Security Risk Assessment Profile, which the author defines as a systematized document containing generalized information on an exhaustive list of security risks, including a description, source and cause of the risk, sphere of influence, level of probability and consequences, and risk priority.

The author identifies the anti-social nature of the shadow economy, which poses a threat to economic security, and improves the theoretical and methodological foundations for studying the shadow economy by systematizing the theories and concepts of the shadow economy in a logically consistent and historical evolution according to the following features of genesis: consideration of the results of economic activity in the system of national accounting and taxation; the nature of enforcement/violation of legislative norms and rules; and the impact of the shadow economy on society as a whole and people directly. The existing methodological framework for studying the shadowing of economic activity is developed, which is determined by the previously substantiated principles of structure, adaptability, networking, duality, common motivation and complementarity with the official economy, and which proposes to include the following principles: polystructure (the shadow economy has a complex structure in which not only substructure elements develop, but also new components appear and which tends to develop further), multilevel (shadow economic activity is implemented at different levels that correspond to the current spatial structure of the world economy), permanence (the shadow economy always occurs where there is economic activity inherent in all

countries of the world despite the difference in factors and conditions of its development, forms of manifestation, etc.), which allowed to determine the organizational models for combating economic crimes depending on the areas of offenses (in the tax, customs sphere, financial intelligence, and corruption offenses).

Based on the results of an expert survey, critical analysis of the strategic development of the security sector, taking into account the conditions of martial law and the needs of post-war reconstruction of the national economy, practical recommendations are proposed for the formation of an effective system of permanent monitoring of economic security Ukraine in the context of global challenges, which includes monitoring the level of security (integrated security index, individual security indicators), monitoring security threats - external environment factors (general globalization, regional, economic, socio-demographic, natural and environmental, information technology, political, ideological and military, cultural and civilizational, religious, pandemic, international legal) and internal factors, the implementation of which will not only increase the reliability of forecasting the level of economic security, but also contribute to the early detection of signals indicating the need to revise and adjust the relevant strategy.

Key words: security, economic security, international economic security, global security, security environment, shadowing, shadow economy, de-shadowing, challenge, threat, risk, indicator, risk assessment, integral index, security strategy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища (п. 1.3, с. 31–38); Визначення впливу зовнішньоторговельної складової на формування національної економічної безпеки (п. 2.3, с. 66–77); Оцінка процесів тінізації української економіки та економічна безпека країни (п. 5.4, с. 219–231). *Формування міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах: колективна монографія* / за заг. ред. О. В. Булатової. Маріуполь : МДУ, 2020 . 255 с. (1,36 д.а. / 0,66 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації загроз безпеки за багатоаспектними ознаками, наданні оцінки процесів тінізації української економіки, проаналізовано рейтингу країни у відповідних міжнародних порівняннях.*

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав,
які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку
та Європейського Союзу**

2. Fedorov E., Bulatova O., Trofymenko M, Karpenko O. The external component of national economic security. *Przegląd Strategiczny*. 2020, Issue 13. P. 425–437. URL: <https://doi.org/10.14746/ps.2020.1.26> (0,74 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні інструментів торговельно-економічної політики для забезпечення економічної безпеки.*

**Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових
фахових видань України**

3. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Оцінка процесів тінізації української економіки та економічна безпека країни. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2018. Вип. 16. С. 125–134 URL: <https://visnyk-ekonomics.mdu.in.ua/uk/visnik-16.pdf> (0,76 д.а. / 0,31 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у*

систематизації факторів поширення процесів мінізації української економіки, аналізу рейтингу країни у відповідних міжнародних порівняннях.

4. Федоров Е. В., Булатова О. В. Інструментарій оцінки ризиків безпекового розвитку країн. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2021. Вип. 22. С. 73–87. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-11-22-73-87> (0,99 д.а. / 0,8 д.а.)
Особистий внесок здобувача полягає у систематизації підходів щодо врахування та оцінки ризиків безпекового розвитку та розробки на цій основі відповідного інструментарію кількісного оцінювання ризиків безпеки.

5. Федоров Е. В., Булатова О. В. Виклики, загрози та ризики формування національної економічної безпеки: глобальний та національний рівень. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2022. Вип. 23. С. 52–65. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-12-23-52-65> (0,8 д.а. / 0,6 д.а.).
Особистий внесок здобувача полягає у визначенні сутності категорій «виклик», «загроза», «ризик» у контексті формування національної економічної безпеки, систематизації глобальних ризиків.

6. Fedorov E. Assessment of economic risks to secure development of Ukraine. *Journal of European economy.* 2023. Vol. 22. № 2 (85). April–June 2023. P. 184–209. URL: <https://doi.org/10.35774/jee2023.02.184> (1,34 д.а.).

7. Федоров Е. В. Соціальні ризики безпекового розвитку України. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2023. Вип. 25. С. 77–89. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-77-89> (0,8 д.а.)

8. Федоров Е. В. Вплив сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал.* 2023. № 2 (66). С. 74–85. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8155111> (1,4 д.а.)

Публікації за матеріалами конференцій

9. Федоров Е. В., Булатова О. В. Рейтинг України у відповідних міжнародних порівняннях як індикатор рівня тінізації економіки. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса 01 грудня 2018 р. Одеса, 2018. С. 20–22. (0,14 д.а. / 0,1 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні рейтингу країни у міжнародних порівняннях та визначенні взаємозв'язку із рівнем тінізації економіки.*

10. Федоров Е. В., Булатова О. В. Класифікація загроз національної безпеки за багатоаспектними ознаками. *Напрями та сучасні фактори розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 7–8 грудня 2018 року. Ужгород, 2018. С. 12–14. (0,17 д.а. / 0,1 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації та класифікації.*

11. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Загальні тенденції тінізації української економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 08 грудня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 116–117 (0,17 д.а. / 0,08 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі динамічних змін рівня тінізації економіки.*

12. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Торговая политика и обеспечение национальной безопасности. *Aspecte ale dezvoltării potențialului economico-managerial în contextul asigurării securității naționale*: materialele conferinței științifice internaționale (Bălți, 30 noiembrie-01 decembrie 2018). Iași: PIM, 2019. С. 92–94 (0,22 д.а. / 0,1 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні впливу глобальної фінансово-економічної кризи на ділову активність.*

13. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Экономическая безопасность и теневая экономика. *Проблемы и вызовы экономики региона в условиях глобализации: материалы IV национальной научно-практической конференций*, г. Комрат, 19 декабря 2018 г. Комрат, 2018. С. 148–151 (0,22 д.а. / 0,1 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні загальної тенденції тіньової економіки.*

14. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с. С. 66–67. (0,16 д.а. / 0,07 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі змін глобального середовища.*

15. Федоров Е. В., Карпенко О. І., Вплив процесів глобалізації на тінізацію економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь 22 листопада 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 32–33. (0,14 д.а. / 0,07 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі впливу процесу глобалізації на тінізацію економіки.*

16. Федоров Е. В. Протекціонізм та національна безпека. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20 листопада 2020 р. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 33–34 (0,18 д.а.)

17. Федоров Е. В. Стратегічні завдання у сфері зовнішньоекономічної безпеки України. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 19 листопада 2021 р. Маріуполь: МДУ, 2021. С. 113–114 (0,12 д.а.).

18. Федоров Е. В. Тенизация экономики как фактор дестабилизации. *Strategii și politici de management în economia*

contemporană : Conferința Științifică Internațională. Ediția a VI. Chișinău, 26–27 martie 2021. Chișinău, 2021. P. 289–292 (0,27 д.а.)

19. Федоров Е. В. Умови безпекового розвитку національних економік в сучасних умовах глобального середовища. *Особливості інтеграції країн в світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 листопада 2022 р. / за заг. ред. д.е.н., проф. О. В. Булатової. Київ : МДУ, 2022. С. 155–158 (0,23 д.а.).

20. Федоров Е. В., Загрози та ризики національної економічної безпеки. *Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів: країни Балтії – Україна: єдність, підтримка, перемога*: збірник наукових праць, матер. ІІІ міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 8.06.2023. Київ : КНЕУ, 2023. С. 233–236 (0,18 д.а.).

21. Федоров Е. В. Глобальні ризики сучасного економічного розвитку. *Актуальні проблеми освіти та науки* : збірник матеріалів ХХV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ, м. Київ, 10 лютого 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка. Київ : МДУ, 2023. С. 31–33. (0,17 д.а.).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	30
1.1. Концептуальні основи безпекового розвитку національних економік в контексті впливу сучасного глобального середовища....	30
1.2. Характеристика викликів, загроз та ризиків національної економічної безпеки.....	52
1.3. Науково-методичні засади оцінки ризиків безпекового розвитку національних економік.....	69
Висновки до розділу 1	91
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	96
2.1. Аналіз основних тенденцій та закономірностей впливу сучасних глобальних викликів та загроз на формування економічної безпеки України	96
2.2. Оцінка впливу сучасних ризиків на безпековий розвиток України	118
2.3. Тінізація економіки України як загроза національної економічної безпеки.....	139
Висновки до розділу 2	152
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ОЦІНЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	156
3.1. Профілювання ризиків безпекового розвитку національної економіки.....	156
3.2. Безпекова компонента стратегії розвитку економіки України в умовах глобальних викликів.....	177
3.3. Детінізація та боротьба із економічними злочинами як фактор безпекового розвитку національної економіки	199
Висновки до розділу 3	220
ВИСНОВКИ.....	225
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	231
ДОДАТКИ	262

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

COVID-19 – коронавірусна інфекція

АРМА – Агентство з розшуку та менеджменту активів

БЕБ – Бюро економічної безпеки України

ВАСУ – Вищий антикорупційний суд України

ВЕФ – Всесвітній економічний форум

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ЄС – Європейський Союз

МВФ – Міжнародний валютний фонд

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

ОЕСР – Організації економічного співробітництва та розвитку,

САП – Спеціальна антикорупційна прокуратура України

ЮНКТАД – Конференція ООН по торгівлі та розвитку

ВСТУП

Актуальність теми. Стан національної економічної безпеки визначається не тільки внутрішніми чинниками, але й великою мірою обумовлюється дією факторів зовнішнього середовища, масштаби впливу яких зростають із поглибленням глобалізаційних процесів та підвищенням ступеню інтегрованості національної економіки до системи світового господарства. Сучасне глобальне середовище стає важливим фактором впливу на безпековий розвиток національних економік. Початок ХХІ ст. став періодом інтенсифікації процесів трансформації глобального середовища, які охоплюють всі сфери суспільного життя. Зростання геополітичної та гео економічної конкуренції, загострення конфліктів між країнами створює додаткове навантаження на систему безпеки та стійкості як на національних рівнях, так і глобальному.

Теоретико-методологічні засади розвитку досліджень глобального середовища безпекового розвитку національних економік, взаємозв'язку між глобалізацією та безпекою заклали в своїх наукових дослідженнях Андерсон Б., Болдуін Д., Бузан Б., Власюк О., Геллнер Е., Кахлер М., Колодзей Є., Лангенхов Л., Лизун М., Ліщинський І., Лук'яненко Д., Мазаракі А., Мельник Т., Нанто Д., Несадурай Х., Панченко В., Парахонський Б., Резнікова Н., Столярчук Я., Уільямс П., Хелд Д., Хобсбаум Е., Хюррелл А. та інші. Формування системи національної економічної безпеки відбувається в умовах загострення широкого спектру як традиційних, так і нових глобальних викликів. Поєднання викликів та загроз різного рівня та джерел виникнення створює нові ризики безпекового розвитку. Виклики, загрози та ризики, що впливають на формування національної безпеки досліджували Беззубченко О., Бондарук О., Булатова О., Власюк О., Жаліло Я., Зейба Р., Мігліачіо А., Мунтіян В., Паскуаль-Рамсей А., Різник Н., Родрік Д., Сейнц А., Стігліц Дж., Шайдоров О., Юськів Х., Пищуліна О., Юрчишин В., Юрочко Т. Асиметрії соціально-економічного розвитку країн поглиблюють нерівність,

що формує умови для подальшої тінізації економічної діяльності, у тому числі у глобальному форматі, яка стає особливою загрозою для економічної безпеки, що доводять у своїх наукових роботах Базилевич В., Баранов С., Варналій З., Гроссман Г., Гутманн П., Даллаго Б., Джонсон С., Кастелс М., Кауфман Д., Кіржецький Ю., Мазур І., Портес А., Рибчак О., Сміт Дж. Д., Сото Е.де, Турчинов О., Фейге Е., Флейчук М., Фрідман У., Харазішвілі Ю., Харт К., Черевко О., Шліфер А., Шнайдер Ф. тощо.

Посилення фрагментарності у глобальному світі, перешкоди у просуванні багатостороннього переговорного процесу, на тлі кризових явищ (фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., пандемія, війна в Україні) дають підстави говорити про формування нової моделі економічної безпеки країн в умовах сучасного глобального середовища, що ґрунтується на актуальних процедурах оцінювання, управління ризиками, їх профілювання та прогнозування на національному, регіональному, міжнародному рівнях. Концептуальні підходи до оцінки, управління ризиками безпекового розвитку країн досліджували Січиокно Г., Батістеллі Ф., Бохолм М., Бурбело О., Вітлінський В., Войтовський К., Захарова О., Лепіхов А., Мьоллер Н., Петерсен К., Рамазанов С., Резнікова О., Тунес-Ваз Р. Ханссон С., Хейердал А., Хелс Д.

Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року стала першою функціональною безпековою стратегією, яка зосередилася на економічній складовій національної безпеки, однак вона вже потребує переформатування та трансформації ключових шляхів досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів із урахуванням умов повномасштабної війни та визначення дієвих шляхів відновлення та подальшого забезпечення безпеки у повоєнний період. В Україні відсутній затверджений механізм проведення процедури оцінювання ризиків та загроз національної безпеки. Це актуалізує необхідність подальшого дослідження формування економічної безпеки України, яке відбувається під впливом сучасних глобальних викликів, що зумовило вибір теми дисертаційної роботи, постановку мети і завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Маріупольського державного університету Міністерства освіти і науки України: науково-дослідних тем «Теоретико-методологічне забезпечення та розробка інструментарію модернізаційної моделі регіонального розвитку в нових територіально-просторових умовах» (номер державної реєстрації №0118U000551), у рамках якої запропоновано концептуальні засади дослідження глобального середовища безпекового розвитку національної економіки, надано оцінку процесів тінізації української економіки в контексті формування економічної безпеки країни; «Формування економічної безпеки країн Центральної та Східної Європи в міжнародному безпековому середовищі» (номер державної реєстрації №0121U110940), у рамках якої уточнено безпекову компоненту стратегії розвитку національних економік, а саме складові моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних засад, удосконалення методичних положень та розробка науково-практичних рекомендацій щодо формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів.

Відповідно до мети дослідження поставлено та вирішено такі задачі:

- дослідити теоретичні основи безпекового розвитку національних економік в умовах сучасного глобального середовища;
- розкрити особливості викликів, загроз та ризиків національної економічної безпеки;
- узагальнити методологічні засади оцінки ризиків безпекового розвитку національних економік;
- проаналізувати основні тенденції та закономірностей впливу сучасних глобальних викликів та загроз на формування економічної безпеки України;

- надати оцінку впливу сучасних ризиків на безпековий розвиток України;
- визначити особливості тінізації економіки України як загрози економічної безпеки;
- обґрунтувати механізм оцінювання ризиків безпекового розвитку національної економіки;
- обґрунтувати безпекову компоненту стратегії розвитку економіки України в умовах глобальних викликів;
- запропонувати напрями детінізації економіки України за сферами виникнення та складовими економічної безпеки.

Об’єктом дослідження є процес формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів.

Предметом дослідження є чинники, складові, індикатори та організаційні моделі формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів.

Методи дослідження. Теоретичним та методологічним підґрунтям дисертаційної роботи виступають положення глобалізаційного дискурсу, теорії та концепції безпеки національної економіки, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з формування та забезпечення економічної безпеки країн, досліджень тінізації економіки. Відповідно до визначеної мети дослідження та вирішення окреслених задач дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, які забезпечили його концептуальну єдність: загальнофілософський діалектичний метод, історико-логічний метод, метод наукової абстракції (для пізнання сутності глобального середовища, визначення безпекової компоненти стратегії розвитку економіки України, п.1.1., п.3.2), метод аналізу та синтезу, сходження від абстрактного до конкретного (для встановлення багатоаспектних ознак сучасних викликів, загроз та ризиків, виявлення типологізації складових глобальних процесів, п.1.2,п.2.1), порівняння (для дослідження міжнародної практики регламентації

процедур оцінювання та управління ризиками, організаційних моделей протидії економічним злочинам, п.1.3,п.3.3), статистичного та компаративного аналізу (для оцінки впливу сучасних ризиків на безпековий розвиток України, оцінки рівня тінзації економіки України, вимірювання основних індикаторів безпеки, профілювання ризиків безпекового розвитку п.2.2.,п.2.3.,п.3.1), методи побудови багатовимірних середніх та конструювання інтегральних показників (для отримання інтегральної оцінки економічного та соціального ризику безпеки розвитку для України, п.2.2), методи факторного аналізу та прогнозування (для надання прогнозних оцінок рівня вразливості національної економіки п.3.1), метод експертного оцінювання з використанням анкетування, методи рейтингування (для побудови профілю внутрішніх ризиків безпеки соціально-економічного розвитку України п.3.1), структурно-логічного аналізу, експертних оцінок (для формування системи перманентного моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів, п.3.2).

Інформаційною базою дослідження виступили офіційні матеріали, публікації, статистичні бази Всесвітнього економічного форуму, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, ЮНКТАД, фактологічна та статистична інформація державних установ (зокрема, Міністерства економічного розвитку України, Бюро економічної безпеки України), інформаційні та аналітичні матеріали міжнародних інституцій, приватних агенцій, національних та зарубіжних дослідницьких центрів та університетів, що застосовують певні методологічні підходи до комплексної оцінки ризиків, на основі яких формуються рейтинги країн світу за рівнем безпеки розвитку, особисті емпіричні дослідження та розробки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретико-методологічних засад дослідження проблем формування економічної безпеки національної економіки та розробці науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів оцінювання та

управління ризиками економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів.

Основні наукові результати, які характеризують новизну виконаного дослідження:

удосконалено

науково-теоретичні підходи щодо дослідження економічної безпеки національної економіки шляхом визначення *дуалістичного характеру впливу сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки країни*, що проявляється, по-перше, у більш ефективному використанні ресурсів шляхом залучення країн до різнорівневих інтеграційних процесів, по-друге, у посиленні геоекономічної та геополітичної конкуренції, що *формує площину складної взаємодії викликів, загроз, ризиків безпеки*, ознаками якої виділено: по-перше, вектори трансформацій впливу сучасних глобальних викликів на економічну безпеку країн: по вертикалі (зміна рівня та масштабів прояву), по горизонталі (урізноманітнення видів глобальних викликів, поява нових загроз, у т.ч. гібридних); по-друге, асиметричність впливу у часовому та просторовому вимірах; по-третє, ланцюговий характер дії та, по-четверте, можливий зворотний вплив змін національного безпекового середовища на середовище міжнародної безпеки;

теоретичні засади дослідження *глобального економічного безпекового середовища*, а саме, на основі аналізу складної взаємодії його чинників, які представлено *викликами* (обставини природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру, що можуть бути позитивним важелем розвитку або перешкодою із негативним впливом на стан безпеки), *загрозами* (факторами, що породжують небезпеку), *ризиками* (ймовірність загроз безпеки в умовах невизначеності, що виникає внаслідок прийнятих рішень та/або події/комбінації подій), запропоновано *декомпозицію площини їх мережевої взаємодії за функціональними складовими* (економічна, політико-правова, соціо-культурна, технологічна, екологічна), що

забезпечує комплексну ідентифікацію чинників економічної безпеки національної економіки та можливість їх врахування в системі оцінювання ризиками і дозволяє: розробляти план та алгоритм дій запобігання, виявлення та реагування на ризикові події, визначивши потенційні вразливості та загрози; ефективно планувати та розподіляти ресурси; пріоритезувати ризики, концентруючись на критичних сферах вразливості; типологізувати ризики та імовірністю та ступенем впливу, визначаючи найбільш оптимальні заходи та форми контролю; мінімізувати втрати від потенційних ризиків та загроз;

*ґрунтуючись на ризик-орієнтованому підході як вагомому компоненті системи забезпечення безпеки національної економіки, удосконалено регламентацію процедур оцінювання та управління ризиками на національному рівні за рахунок реалізації взаємопов'язаних етапів, серед яких, окрім стандартизованих етапів оцінювання (оцінка контексту, ідентифікація, аналіз ризиків, оцінка ризиків та розробка системи реагування/управління ризиками), запропоновано виокремити етап профілювання ризиків безпеки, практичним результатом якого стане створення *Національного профілю ризиків безпеки розвитку*, під яким розуміється систематизований документ, що містить узагальнену інформацію щодо вичерпного переліку ризиків безпеки із зазначенням опису, джерела та причини ризику, сфери впливу, рівня імовірності та наслідків, пріоритету ризиків;*

отримали подальшого розвитку:

методичні підходи дослідження безпекового розвитку національних економік в структурі глобального економічного простору шляхом системної ідентифікації та класифікації глобальних процесів, що впливають на національне безпекове середовище і мають враховуватися у системах моніторингу безпеки, за рахунок їх групування за наступними ознаками: послідовності прояву у кожному емпіричному випадку (первинні, вторинні), галузевого охоплення та можливості прояву у різних сферах безпекового середовища (дифузні, одногалузеві), можливості

передбачення (прогнозовані, непрогнозовані) та *ступеня відкритості прояву* (приховані (латентні), явні), а також обґрунтування виокремлення в структурі сучасного глобального процесу наступних складових: *загальноглобалізаційної* (обумовленої загальними факторами глобального порядку, які одночасно можуть проявлятися у кількох сферах, – виникненням нових центрів глобального впливу, інтернаціоналізацією конфліктів), *міжнародно-правової* (пов'язаної із поширенням міжнародної злочинності, що охоплює міжнародні господарсько-економічні, фінансові, екологічні правопорушення, кіберзлочини, воєнні злочини), *пандемічної* (вразливість міжнародної та національних безпекових систем, яку викликала пандемія COVID-19 через вплив на систему охорони здоров'я, навколишнього середовища, міграції, бідності), що *доповнюють раніше встановлені складові* (економічну, соціально-демографічну, природно-екологічну, інформаційно-технологічну, політико-ідеологічну та воєнну, культурно-цивілізаційну та релігійну), які визначають сучасний характер трансформацій глобального безпекового середовища;

теоретико-методологічні засади дослідження тіньової економіки шляхом: *систематизації* теорій та концепцій тіньової економіки за логіко-послідовною та історичною еволюцією за наступними ознаками генезису: врахування результатів економічної діяльності в системі національного рахівництва та оподаткуванні; характер забезпечення/порушення законодавчих норм та правил; вплив тіньової економіки на суспільство в цілому і людей безпосередньо, *розвитку* існуючої методологічної основи, що визначається раніше обґрунтовані принципами структурності, адаптивності, мережовості, дуалістичності, спільної мотивації та взаємодоповненості із офіційною економікою, до якої *запропоновано включення принципів: поліструктурності* (тіньова економіка має складну структуру, в якій не тільки розвиваються елементи підструктури, а й з'являються нові складові і яка має тенденцію подальшого розвитку), *багаторівневості* (тіньова економічна діяльність реалізується на різних рівнях, які відповідають сучасній просторовій структурі світового

господарства), *перманентності* (тіньова економіка виникає завжди там, де є економічна активність, притаманна всім країнам світу попри відмінність факторів та умов її розвитку, форм прояву тощо), що дозволило визначити організаційні моделі протидії економічним злочинам залежно від сфер виникнення правопорушень (в податковій, митній сферах, фінансової розвідки, корупційних правопорушень);

методичний інструментарій оцінки рівня ризику безпекового розвитку країни, що дозволяє надати кількісну та якісну оцінку умовам розвитку національної економіки з позиції впливу ризиків та загроз, та базується на алгоритмі, який передбачає: формування системи кількісних індикаторів ризику; їх класифікацію з точки зору характеру впливу на посилення/ послаблення небезпеки; оцінку інтенсивності динаміки індикаторів з подальшим співвідношенням щодо узагальнюючого рівня зміни; розрахунок кількісної (бал 1-4) та якісної (рівень: відсутній, низький, помірний, високий, дуже високий) оцінки із використанням запропонованої шкали відхилень; оцінку кількісного інтегрального показника ризику (бальну та відносну) та визначення його рівня відповідно до запропонованої шкали (відсутній, низький, помірний, високий, дуже високий).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані в процесі дослідження теоретичні результати стали основою рекомендацій щодо формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів на державному, регіональному рівнях, на рівні окремих суб'єктів господарювання та громадських об'єднань. Рекомендації, пропозиції та одержані результати впроваджено:

на загальнодержавному рівні: Комітетом Верховної ради України з питань фінансів, податкової та митної політики (акт від 09.08.2023р.) – при підготовці відповідних нормативно-правових документів, а саме: проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові розрахунки №8131 від 17.10.2022р.; проекту Закону про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану №91-07 від 30.03.2023р.; проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану №8401 від 31.01.2023р.; проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення законодавства на період воєнного стану №7190 від 22.03.2023р.; проєкту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо здійснення моніторингу потенційних загроз національній безпеці України у сфері економіки №7176 від 19.03.2022р.; проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей діяльності фінансового сектору у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні №7465-1 від 24.06.2022р.; Бюро економічної безпеки України (акт від 27.07.2023р.) – методичний інструментарій оцінки рівня ризику впроваджено у Порядок застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27 лютого 2023 р. за N 350/39406); науково-практичні рекомендації щодо попередження ризиків враховано при розробці перспективних планів роботи Бюро економічної безпеки України на 2022, 2023 рік;

на регіональному рівні: Житомирською обласною державною адміністрацією (довідка від 01.08.2023р. №4191/2-23/44) при підготовці «Програми економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2023рік при визначенні пріоритетних напрямів регіональної економічної політики, а саме: розробці розділу 1. «Забезпечення умов для економічного і соціального розвитку», зокрема підрозділу 7. «Інформаційний та цифровий розвиток»;

на рівні підприємств і організацій: ТОВ «АРІТЕЙЛ» (довідка №28-07-01 від 28.07.2023р.) – методика оцінювання ризиків на національному рівні враховується при визначенні стратегії виходу на зовнішні ринки інших країн; ТОВ «Українська постачальна група» (довідка №УПГ/31/07-

23 від 31.04.2023р.) – типологізація чинників сучасного глобального середовища застосована при розробці маркетингової політики, включаючи дослідження потенційних ринків збуту, перспектив їх трансформації, перепрофілювання тощо; ГО «Національна колегія економічної безпеки та захисту інвестицій» (довідка №27.07.2023 №1505) – рекомендації щодо удосконалення сучасної інституційної інфраструктури задля постійного моніторингу економічної діяльності з метою виявлення, оцінювання, визначення ризиків, управління ними та прогнозування.

Матеріали дослідження, зокрема теоретико-методологічні засади формування економічної безпеки національної економіки впроваджено у навчальний процес Маріупольського державного університету при розробці навчально-методичного забезпечення з дисциплін «Міжнародна економічна безпека», «Глобалізація і регіональний економічний розвиток» (акт впровадження №01-32/392 від 26/07/2023р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною працею, в якій викладено авторські розробки концептуальних засад формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів. Отримані результати дослідження, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. З наукових праць, що опубліковано у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних розробок автора, що конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні положення та результати проведеного дослідження були представлені та отримали схвалення на 13 міжнародних, національних науково-практичних конференціях та одному круглому столі: «Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів: країни Балтії– Україна: єдність, підтримка, перемога»(м.Київ, 2023р.), «Актуальні проблеми науки та освіти» (м.Київ, 2023р.), «Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір» (м.Київ, 2022р., м.Маріуполь, 2021р., 2020 р., 2019р., 2018р.), «Європейська регіональна політика та загрози безпеці» (м.Тернопіль, 2022р.), «Стратегії та політики управління в сучасній економіці» (м.Кишинів,

(Молдова), 2021р.), «Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні» (Маріуполь, 2019р.), «Проблеми та виклики економіки регіону в умовах глобалізації (м.Комрат (Молдова), 2018р.), «Напрями та сучасні фактори розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти» (м.Ужгород, 2018 р.), «Тенденції розвитку економіки: аналітичний та теоретико- методологічний аспекти» (м.Одеса, 2018р.), «Аспекти розвитку економічного та управлінського потенціалу в контексті забезпечення національної безпеки» (м.Бельці (Молдова), 2018р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковано в 21 науковій праці загальним обсягом 10,56 д.а. (особисто автора – 7,88 д.арк.), серед яких 1 колективна монографія (у співавторстві), 1 стаття у зарубіжних наукових виданнях, які мають цитування у наукометричних базах Scopus та Web of Science, 6 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях та 13 публікацій у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 292 сторінки. Робота містить 34 таблиці та 19 рисунків на 32 сторінках, 6 додатків на 31 сторінці, список використаних джерел із 289 найменувань на 31 сторінці. Обсяг основного тексту дисертації становить 230 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Концептуальні засади дослідження глобального середовища безпекового розвитку національної економіки

Трансформацій, що відбуваються у світогосподарському розвитку, погіршення світового фінансового середовища, зростання геополітичної напруженості посилили основні ризики розвитку світового господарства в сучасних умовах. Сучасне глобальне середовище стає важливим фактором впливу на безпековий розвиток національних економік. Відповідно, процеси глобалізації визначають безпекову політику країн у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі [61, с.5]. Зміни глобального середовища пов'язані із наступним. Відбуваються динамічні зміни процесів інтернаціоналізації міжнародних економічних відносин, що призвело до їх інтенсифікації та впливає на якісні трансформації, які посилюють суперечності та збільшують зони конфліктів у світі. До якісних змін слід також віднести посилення впливу недержавних акторів міжнародних відносин на тлі нівелювання не тільки міста й ролі держави (що було тривалий час ключовою ознакою проявів глобалізаційних процесів), а й неспроможності багатьох міжнародних інституцій, функціонал яких спрямований на формування та забезпечення міжнародного порядку та світоустрою.

Оскільки, як справедливо зазначає Колодзей Є. [224,с.422], існують різні розуміння проблем економічної безпеки залежно від історичного, політичного та соціального контексту країн, а також стратегічного середовища, в якому вони знаходяться, актуалізується питання з'ясування

концептуальних засад дослідження глобального середовища безпекового розвитку національної економіки, взаємозв'язку між глобалізацією та безпекою.

У найбільш широкому розумінні, безпека, підкреслює Болдуїн Д., визначається як найнижча вірогідність пошкоджень цінностей у суспільстві [145,с.15-20]. Відповідно, основними вимірами безпеки у широкому розумінні стають: «чия безпека», «по відношенню до яких цінностей», «від яких загроз» та, нарешті, «яким чином/засобами» досягається безпека. Конфлікти, які виникають в наслідок реалізації відносин розподілу в умовах капіталістичної організації господарства, поперше, підкреслює Несадурай Х. [244] виступають безпосередньо важливою частиною капіталістичної ринкової економіки, з іншого боку, реалізація правил ринку має важливе значення для управління в інтересах економічної безпеки.

Лібералізація, із якою пов'язують сутність глобалізації, безпосередньо сприяла розвитку розвинених ланцюгів постачання, які посилювали економічну ефективність співпраці між країнами. Однак сьогодення доводить, глобалізація – це не тільки лібералізація, це й значна взаємозалежність та вразливість всіх учасників через посилення геополітичної та гео економічної конкуренції, асиметрія й нерівність, залежність від ресурсів та їх постачань тощо. Посилення фрагментарності у глобальному світі, перешкоди у просуванні багатостороннього переговорного процесу, на тлі кризових явищ (фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., пандемія, війна в Україні) дають підстави говорити про формування нової моделі економічної безпеки країн в умовах –сучасного глобального середовища, що ґрунтується на актуальних процедурах оцінювання, управління ризиками, їх профілювання та прогнозування на національному, регіональному, міжнародному рівнях.

Сучасний розвиток світової торговельної системи рухається у напрямі від загальної лібералізації до посилення протекціонізму. Перш за

все, це стосується розвитку зовнішньоторговельних відносин між країнами, що, у свою чергу, впливає на глобальну економічну динаміку. Посилення ризиків розвитку світового господарства призвело до трансформації торговельних політик, змін у використанні інструментів регулювання зовнішньої торгівлі, що впливає на забезпечення економічної безпеки країн, як важливішої складової їх національної безпеки. Країни світу для забезпечення національної безпеки використовують різноманітний інструментарій торговельно-економічної політики. В умовах кризового стану світової економіки відбулося поширення прихованих форм протекціонізму, який реалізується на різних рівнях економічної політики (глобальному, регіональному, національному). Відповідно, глобальні процеси спонукали національні уряди впроваджувати дерегулюючі заходи, покращувати якість інститутів, з іншого боку, зарегульованість економіки сприяла поширенню корупції та поглибленню процесів тінізації національних економік.

Умови міжнародного співробітництва країни, джерелом національного багатства, військової сили країни залежатиме від рівня розвитку економіки, яка, підкреслює Нанто Д. [235], відіграє особливу роль у забезпеченні національної безпеки. Саме тому наукові дослідження інструментів та методів забезпечення економічної безпеки мають довгий історичний період [21,с.13-17]. Дослідження захисту національного ринку визначають головний предмет дослідження меркантилістів. Витоки протекціонізму розвиваються понад три сторіччя і пов'язані саме із визначенням впливу зовнішньоторговельної складової, яка може стати суттєвим джерелом конфліктів, на забезпечення національних інтересів. Саме з огляду цього обґрунтовувалось застосування традиційних інструментів регулювання зовнішньої торгівлі: обмежувальних інструментів митно-тарифного регулювання імпорту, фіскальних інструментів стимулювання експорту тощо. На відміну від меркантилізму у класичній теорії обґрунтовувались принципи вільної торгівлі шляхом

використання абсолютних або порівняльних переваг національної економіки, оскільки обмежувальні заходи не сприяють зростанню багатства націй. В умовах ринкового механізму розподільчі відносини нерозривно пов'язані із посиленням ризиків і конфліктів, які, у свою чергу, справедливо стверджує Несадурай Х. [244,с.7-8], можуть стрімко поширюватись не тільки на національному рівні, а й охоплювати міждержавні відносини.

Дослідження безпеки в рамках системи активізуються з другої половини ХХ століття. До кінця 70-х – початку 80-х років цей напрям повністю перебував в парадигмі політичного реалізму, формулюючи свої основні принципи як 4S:

States – держави, які виступають як основні актори безпеки;

Strategy – стратегія, яка передбачала військове планування;

Science – наука, у разі, точні науки, куди спиралося військове планування; і

Status quo – у тому сенсі, що безпека розглядалася як спосіб збереження повоєнного світоустрою [281,с.3].

Першим автором, який присвятив книгу концепту безпеки, багато хто вважає Бузана Б. – одного з батьків-засновників Копенгагенської школи досліджень безпеки, яка є однією з найвпливовіших і на сьогоднішній день [156]. Цей автор одним із перших відзначає, що розглядати безпеку щодо лише однієї держави – недоцільно та помилково. Бузан Б. також зазначає, що на міжнародній арені національні держави не є єдиними і безумовними акторами, в якості прикладу пропонує військово-політичні блоки, міжнародні, регіональні організації тощо. Очевидним фактом стає те, що національна безпека, з іншого боку, протиставлена міжнародній безпеці, і основним актором у цій сфері є Рада Безпеки ООН. Вже до початку 80-х років поняття національної безпеки виявляється надзвичайно проблемним для опису цілого ряду процесів, що відбуваються як «всередині», так і «ззовні» держави.

В цей час в світ виходять праці Андерсона Б. [142], Геллнера Е. [191], Хобсбаума Е. [211], що також присвячені питанням національної безпеки. На зміну політичному реалізму в національних дослідженнях приходять конструктивістський підхід, а закінчення Холодної війни змінило погляд на систему міжнародних відносин у цілому та на роль національних держав у майбутньому світоустрої. У цей період відбувається зміна поглядів на світовий порядок і систему цінностей, пов'язану з попередніми структурами: «Глобалізація стала дуже потужною метафорою для опису сприйняття того, що світ стає все більш інтегрованим і взаємопов'язаним. Основне уявлення про глобалізацію будується на образі глобального потоку грошей, людей, образів, цінностей та ідей, що виходить за межі старої системи національних бар'єрів, які були призначені для збереження автономії та державного контролю. Саме глобалізація розглядалася як найважливіша зовнішня сила, що впливає, як на характер співтовариств, так і на основні типи управління» [214]. Посилення глобалізаційних процесів, що призводять до надзвичайної взаємозалежності держав, «spill-over effect», створення наддержавних структур управління, трансформували поняття національного суверенітету, національних інтересів і національних кордонів у складніші відносини, ніж вони були раніше [209].

З іншого боку, такий погляд сформував новий домен, в якому розглядатимуться питання безпеки, а саме – глобальна сфера. Прикладом цього є те, що деякі держави включають до стратегії національної безпеки питання глобального характеру, такі як: посилення глобальної безпеки у сфері охорони здоров'я; формування глобального економічного порядку; протистояння змінам клімату тощо [218]. Значно ускладнилася, з погляду управління, картина світового порядку, що призвело до розвитку нової концепції – «багаторівневе управління» [212], яка стає дедалі більш затребуваною перспективою аналізу у світі. Говорячи про нові рівні управління Лангенхов Л. [227] вказує на глибокі трансформації, що

відбуваються в сучасному світі, які полягають у тому, що до кінця ХХ століття основною одиницею управління була держава, а сьогодні управління знаходиться в руках різних акторів. Держава делегувала свої функції як нагору, – на наднаціональний, регіональний та глобальний рівні, так і вниз, – на субнаціональний та локальний. Ці зміни дали зростання новим конкурентам держав, які можуть бути представлені як різні рівні управління.

Таким чином, Копенгагенська школа досліджень безпеки створює принципово інший підхід до феномену безпеки, який став розглядатись максимально широко, а також розробляє інструментарій вивчення процесів, які вони назвали «сек'юритизацією». До основних здобутків дослідників Копенгагенської школи, які кардинально вплинули на розвиток досліджень безпеки, можна віднести:

- відмова від чотирьох складових «S» і створення нової «регіональної» перспективи до вивчення безпеки. Регіональна перспектива розглядається швидше як підсистема глобального, а не розгляд регіональної організації як референтного об'єкта або як актора. По суті, першою серйозною кризою, яка призвела до серйозних наслідків у сфері безпеки за участю регіональної організації, варто розглядати Українську кризу.

- створення поглибленого розуміння поняття «безпека», яке більше не обмежується військовим дискурсом. Автори запропонували п'ять основних секторів, у яких питання безпеки постають як найбільш значущі: військовий; політичний; екологічний; економічний та соціальний.

- виокремлення досліджень безпеки зі сфери міжнародних відносин [281, с.1-12], надавши їм максимально міждисциплінарний характер.

- розробка аналітичного поняття сек'юритизація, яке допомагає у дослідженні того, як той чи інший випадок може бути віднесений чи не віднесений до питань безпеки.

Розуміння безпеки переноситься Копенгагенською школою зі сфери ординарних політичних практик до галузі екстраординарної політики, де формується дискурсивне поле навколо того чи іншого об'єкта, в якому він стає впізнаним і визнаним як загроза існуванню, а також як те, що призводить до зміни попереднього стану, правил, законів. Принципово новим моментом є те, що загроза розуміється Копенгагенською школою як соціально створений феномен, а сам процес сек'юритизації того чи іншого випадку має дискусійну природу. Важливим висновком, який робиться Копенгагенською школою, є те, що питання безпеки у меншому ступені відносяться до фізичної реальності чи об'єктивного стану справ, а скоріше відносяться до сприйняття того чи іншого феномену як загрози. У цьому сенсі будь-які «об'єктивні показники» навряд чи будуть однаково релевантними для вивчення сек'юритизації щодо різних об'єктів. Як приклад, наводиться абсолютно різне ставлення до відсотка іммігрантів і сприйняття порогового значення як такого, що становить суттєву загрозу в соціальному секторі [157].

Нестабільність ринкової економіки, що формує невизначеність середовища економічних агентів, на перше місце виводить державні регулятори, головним завданням яких є забезпечення умов для розвитку національних економік, в першу чергу через регулювання зайнятості, інфляційних та інвестиційних процесів. Регулюючи основні макроекономічні процеси держава впливає на рівень зайнятості та, відповідно, доходів – важливої умови повноцінного розвитку та безпеки. Однак, порівняно із приватною ініціативою, державне регулювання не спроможне забезпечити ефективне використання ресурсів, тому погіршення безпеки країни може стати наслідком саме неефективного державного регулювання. Розвиток національної економіки, як системи, забезпечує сукупність інститутів, діяльність яких визначає відповідні правила, норми, законодавчу базу, інструкції тощо. Сукупність формальних та неформальних інститутів у суспільстві (система органів

влади та інститутів громадського сектору, відповідно) впливає на функціонування економічної систем у довгостроковій перспективі [59, с.137]. Інструменти, які використовують інститути, мають суттєвий вплив на інші країни у сучасних умовах.

Для забезпечення економічної безпеки на глобальному рівні центрального значення набуває комбінація відповідних інституцій національного, регіонального та глобального рівня. При чому, саме національні інститути мають найважливіше значення у формуванні та забезпеченні безпеки в умовах глобалізації, підкреслює Кахлер М., відповідно, інші рівні інститутів – регіональні та глобальні – доповнюють один одного, впливаючи на безпековий розвиток в умовах сучасної економічної незахищеності та невизначеності [223,с.485-487]. Дія зазначених інституцій має вирішальне значення для пом'якшення негативних наслідків глобалізаційного процесу, що викликають економічну незахищеність, шляхом: страхування, реалізації відповідних політик допомоги й, нарешті, стимулювання та заохочення до реалізації адаптаційних політик.

Діяльність інститутів не тільки визначає розвиток суспільства та його громадян, їх неефективна робота, бюрократизація багатьох процесів, недосконала нормативно-правова база сприяють розповсюдженню тіньової економіки в суспільстві. Змістовне наповнення інституціоналізму (Веблен Т., Мітчелл У., Коуз Р., Нельсон Р., Тевено Л., Норт Д., Сото Е.де) визначається обґрунтуванням системи заходів та інструментів захисту економіки від адміністративних бар'єрів, недосконалості влади, бюрократизації, нераціонального правового режиму, детінізація тощо. І хоча тіньовий сектор сприяє розвитку підприємництва у суспільстві, детінізація є вкрай важливим та необхідним інструментом забезпечення економічної безпеки [100].

Проблема тіньової економіки є глобально-історичним феноменом [15,с.49] справедливо зазначає Варналії З., цей сектор економіки, що

функціонує всупереч національному законодавству та правовим нормам, є притаманним для всіх суспільних систем (у більшій чи то меншій мірі). Незважаючи на те, що розвиток тіньового сектору в економіці притаманний всім типам суспільств, починаючи з доіндустріального, ґрунтовні дослідження процесів тінізації починається з другої половини ХХ століття. Дослідження тіньової економіки та нелегальних доходів почали розвиватись під впливом інституціоналізму [42,с.7].

Одним з перших, хто запропонував термін тіньової економіки для оцінки економічної діяльності, що не враховується у розрахунку валового національного продукту, став Фейге Е. [180,с.21-22]. Акцентуючи увагу на взаємозв'язку доходу із ринковим та неринковим споживанням, дослідник (враховуючи економічну, фіскальну та соціальну концепції доходу) [181с.20] визначає, що на практиці вимірювання економічного доходу обмежується споживанням легально вироблених ринкових товарів і послуг (виробленої працею, капіталом і власністю). Відповідно, дохід може складатись із трьох складових:

- 1) дохід, отриманий від економічної діяльності, яка у суспільстві визначається як незаконна,
- 2) дохід, отриманий в неринковій (бартерній) легальній діяльності й, нарешті,
- 3) грошовий дохід, отриманий в легальній ринковій діяльності однак не відображений офіційно.

Якщо перші дослідження тіньового сектору економіки були пов'язані, як правило із країнами, що розвиваються, то вже у 1980-х роках розвиток тіньової економіки починає розглядатись як важлива соціально-економічна проблема для всіх країн. Систематичні дослідження тіньової економіки в радянській економіці починаються з середини ХХ століття. Розповсюдження тіньової економіки в радянських країнах дослідники пов'язують саме із особливістю природи авторитарної економіки, якій притаманні нераціональність та забюрократизованість [248,282]. На жаль,

перехід до ринкового типу господарювання не вплинув на зменшення тіньової економіки в пострадянських країнах, до яких належить й Україна.

На соціальний характер різних видів діяльності, що здійснюється задля досягнення економічних цілей вказує Даллаго Б. [248,с.31-32]. Різні види такої діяльності об'єднує бажання відповідних суб'єктів уникнути правил (норм та законів, що діють у суспільстві) та навмисні спроби ухилитись від їх виконання (особливо в частині оподаткування). Відповідно, виникає невідповідність між дозволеними суспільством економічними цілями та інструментами та засобами, що використовуються окремими суб'єктами для їх досягнення. Саме через високі трансакційні витрати, що притаманні тіньовому бізнесу, суб'єкти тіньового бізнесу створюють відповідні організації, що знаходяться поза законом. Ціна нелегальності, підкреслює Сото Е.де [100], формується під впливом ризиків порушення законів та норм, повній відсутності захисту прав власності тощо).

Портес А., Кастелс М. [158] обґрунтовують, що у тіньовій економіці рівень доходів нелегальних працівників завжди є нижчим порівняно із легальними працівниками, тоді як безпосередньо підприємці, що працюють у тіньовому секторі, отримують більш високі доходи у порівнянні із підприємцями, що функціонують у формальному секторі.

Основні причини тінізації економіки пов'язані як із соціальними, так і з економічними факторами. Серед соціальних, перш за все, у сучасних дослідженнях виділяють [42,с.43-44]: погіршення умов на ринку праці під впливом посилення безробіття (через структурні реформи, кризові ситуації на ринку тощо, посилення міграційних процесів, у наслідок чого саме у поселеннях мігрантів активно поширюються тіньові відносини, й нарешті, надмірна інституціоналізація у суспільстві сприяє розвитку неформальної зайнятості. Що стосується, безпосередньо, економічних факторів, то рівень державного регулювання, система оподаткування, корупція – найголовніші фактори поширення тіньового сектору.

Аналізуючи існуючі підходи до визначення тіньової економіки, систематизація яких представлена в таблиці 1.1, можна зазначити, що основні підходи та дослідження пов'язані із:

1) особливостями врахування результатів економічної діяльності в офіційно визнаній системі національного рахівництва та оподаткуванні (Сміт Дж. Д. [268], Фейге Е. [180], Гутманн П. [207], Портес А., Кастелс М. [158], Танзі В. [272]. Тобто під тіньовою економікою розглядається діяльність (з будь-яких причин), що пов'язана із виробництвом товарів та послуг, результати якої не враховуються у розрахунку валового національного продукту та, відповідна, не оподатковується. При цьому ця діяльність, що має організований характер може існувати паралельно із діяльністю, що має легальний характер,

2) характером забезпечення/ порушення законодавчих норм та правил (Гроссман Г. [203], Сото Е. де [100], Портес А. і Бороз Й. [253], Харт К. [208]), тобто будь яка господарська діяльність, що пов'язана із навмисним порушенням законодавчих норм, у тому числі прав власності, і призводить до отримання незаконних неформальних доходів. Зазначається, що тіньовий сектор в національному господарстві виникає в наслідок недосконалості влади, бюрократизації, нераціонального правового режиму

3) визначенням впливу тіньової економіки на суспільство в цілому і людей безпосередньо (Фейге Е. [181], Джонсон С., Фрідман У., Кауфман Д. [188], Шліфер А. [267], Шнайдер Ф. [265], Варналій З. [106]). Господарська діяльність, що не регламентується діючими законами та правилами, порушує права інших суб'єктів господарювання. Навіть якщо ця діяльність і реалізується без порушення законодавства (неофіційна економіка), все одно, вона реалізується без офіційного обліку. Тобто у будь якому випадку діяльність в тіньовому секторі призводить до відповідної шкоди, у тому числі кримінального характеру. Це дозволяє визначити антисупільний характер тіньової економіки, що становить загрозу економічній безпеці.

Таблиця 1.1

Напрями дослідження сутності тіньової економіки

Автор	Фокус дослідження
<i>Відображення в офіційному рахівництві та оподаткуванні</i>	
Сміт Дж. Д.	виробництво товарів та послуг, що уникає відображення в офіційній статистиці розрахунку валового внутрішнього продукту
Фейге Е.	економічна діяльність, що не враховується у розрахунку ВВП (з будь-яких причин)
Гутманн П.	неврахована при розрахунку валового національного продукту діяльність, яка має бути включена до реальної економічної діяльності
Портес А., Кастелс М.	організована підприємницька діяльність, що існує паралельно із легальною економікою
Танзі В.	діяльність, що забезпечує дохід, що не враховується фіскальними органами, тобто не оподатковується
<i>Порушення законодавчих норм і правил</i>	
Гроссман Г.	діяльність, що пов'язана із навмисним порушенням законодавчих норм, що стосуються підприємництва та бізнесу
Сото Е.де	проста форма побудови ринку, що будується на принципах конкуренції, і виникає в наслідок недосконалості влади, бюрократизації, нераціонального правового режиму
Портес А., Бороз Й.	діяльність, що призводить до порушення прав власності (майнове, інтелектуальне тощо)
Харт К.	діяльність, що пов'язані із неформальною зайнятістю, що призводить до отримання незаконних неформальних доходів
<i>Шкода суспільству та людям</i>	
Фейге Е.	діяльність, що спричиняє шкоду людям, є забороненою (незаконною) в країні, і приносить 1) нелегальний дохід, 2) дохід, отриманий в неринковій (бартерній) легальній діяльності, 3) грошовий дохід, отриманий в легальній ринковій діяльності однак не відображений офіційно (нерегулярна економіка)
Джонсон С., Фрідман Е., Кауфман Д., Шліфер А.	паралельні ринки у країнах, що розвиваються, функціонування яких пов'язане із контрабандою, ризик від якої, компенсується націнкою, що формує відповідний дохід
Шнайдер Ф.	різновид підприємницької діяльності, що реалізується у кримінальних формах економічної діяльності
Варналії З.	- неофіційна економіка (економічна діяльність, що реалізується без порушення діючого законодавства, без офіційного обліку), - іллегальна економіка (економічна діяльність, що порушує права інших суб'єктів господарювання, не регламентується діючими законами та правилами, - кримінальна економіка (економічна діяльність, яка заборонена законодавством)

Примітка: складено на основі [100,106158,180,181,188,203,207,208,253,265267,268,272]

Розвиток тіньового сектору економіки став глобально-історичним феноменом, при чому, як справедливо наголошують Варналій З. [15,с.49], Кіржецький Ю. [42,с.7] , ця сфера, що суперечить існуючий нормативно-правовій базі, є притаманна будь-якій соціально-економічній системі, відрізняючись масштабами та розміром залежно від ступеню розвинутої та зрілості суспільства. Збільшення рівня тінізації економіки пов'язано із посиленням деструктивних змін в національному господарстві, нерозвинутістю ринкових відносин та демократичних засад громадянського суспільства, що безпосередньо посилює загрози та послаблює безпековий розвиток. Досліджуючи особливості розвитку тіньової економіки в Україні, Варналій З. [106, с.34] зазначає, що тіньова економіка стала суттєвою складовою частиною національного господарства, що має свої регіональні відмінності та специфічні ознаки, швидко адаптується до змін державного регулювання, результатом чого стало тісне переплетіння інтересів представників тіньового бізнесу та державної влади. Потужними факторами впливу на поширення тіньового сектору в національній економіці стали як світові кризи, так і перманентна соціально-політична нестабільність в країні.

Дослідження тіньової економіки в роботах українських науковців (їх систематизацію представлено в таблиці 1.2) дозволяє визначити поступовий розвиток фокусу дослідження від визначення факторів та проблем тіньової економіки після набуття Україною незалежності (Баранов С. [6], Варналій З. [16,106], Мазур І. [49], Рибчак О. [97], Турчинов О. [107], Шелудько Н. [136]), формування методичного апарату оцінювання тіньової економіки в національному господарстві (Базилевич В. [4], Барсукова С. [7], Варламова І. [14], Харазішвілі Ю. [133]) до визначення напрямів та інструментів детінізації та легалізації економіки в контексті забезпечення економічної безпеки Варналій З.[15,106], Васенко В.[31], Ладюк О.[45], Мазур І. [49],Флейчук М.І. [130], Черевко О. [134]).

Таблиця 1.2

Розвиток фокусу досліджень, присвячених вивченню проблематики тінізації в економіці України

Автор	Фокус дослідження
<i>Визначення факторів та проблем тіншової економіки</i>	
Турчинов О. (1995)	теоретичні основи дослідження та визначення тіншової економіки - діяльності, що не враховується, не контролюється та, відповідно, не оподатковується відповідними державними органами, спрямована на отримання доходу із порушенням діючого в країні законодавства
Варналій З. (1998,2006)	визначення особливостей тінізації економіки в Україні
Шелудько Н. (2002)	визначення проблематики тінізації національної економіки
Мазур І. (2006)	класифікація тіншової економіки за характером діяльності її суб'єктів, організаційна структура сучасної тіншової економіки
Рибчак О.(2006)	природа тіншової економіки, причини, умови та чинники її зростання, соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності
Баранов С.(2015)	причини тіншової економіки в Україні, її соціально-економічні наслідки
<i>Методичний апарат оцінювання тіншової економіки</i>	
Барсукова С. (2003)	адаптація методичних підходів оцінювання тіншової економіки і іноземних державах до українських реалій
Базилевич В., Мазур І. (2004)	методичні підходи до визначення масштабів тінізації національної економіки
Харазішвілі Ю. 2010	методичний підхід до оцінювання тінізації в національній економіці.
Варламова І. (2013)	вимірювання рівня тінізації економіки із урахуванням світових тенденції
<i>Легалізація економіки</i>	
Черевко О. (2004)	обґрунтування напрямів детінізації національної економіки
Варналій З. (2006, 2014)	шляхи легалізації тіншової економіки в національному господарстві, базові засади детінізації економіки України.
Мазур І. (2006)	державне регулювання детінізації економіки у трансформаційних умовах, організаційно-правові, адміністративні та економічні заходів державного впливу на процеси тінізації економічної діяльності в Україні
Флейчук М. (2008)	стратегічні пріоритети легалізації національної економіки, протидія корупції як шлях детінізації
Васенко В.(2010)	вплив тіншової економіки на формування економічної безпеки на державному рівні та на рівні суб'єктів господарювання
Ладюк О.(2017)	фактори поширення процесів тінізації української економіки та забезпечення її детінізації
Момот Т., Ващенко О., Тесленко Р. (2018)	інструменти державної політики та їх ефективність для розвитку господарської діяльності в контексті забезпечення економічної безпеки

Примітка: складено на основі [4,6,7,14,16,45,49,54,97,106,107,130,133,134,136]

Забезпечення економічної безпеки країни виникає водночас з історичним становленням нації як держави [109, с.8], відповідно, держава має гарантувати безпеку, яка, у свою чергу, слугує забезпеченню відповідних цінностей у суспільстві [145]. Однак методи, якими національні уряди забезпечують національну безпеку, суттєво відрізняються. Ліберальна ідея тривалий час визначала політичний курс багатьох країн світу, міжнародних організацій (СОТ, МВФ та ін.) Однак тривалий час питання: чи дійсно вільна економіка сприяє зростанню добробуту в країнах залишається дискусійним. На позитивну залежність рівня відкритості національних економік та їх економічного зростання вказують дослідження (Сач Дж., Уорнер А., Доллар Д., Краай А. [170,262]. Про відсутність емпіричного підтвердження дійсної ефективності лібералізації торговельних режимів, що знаходяться в основі багатостороннього механізму звертає увагу (Роуз А.) [261]. На тлі повільного просування багатостороннього механізму регулювання торговельно-економічних відносин, які забезпечуються міжнародними інституціями, у світі активно поширюються регіональні та двосторонні механізми регулювання.

Аналіз робіт, присвячених дослідженням тіньової економіки [93,104,107], дозволяє виділити ознаки цього складного соціально-економічного явища, ключовим з яких виступають наступні:

структурність – структура тіньової економіки є складної, охоплює різні складові, які характеризуються наявністю стійких зв'язків і відносин. Важливим структурним компонентом тіньової економіки стає її інфраструктура;

адаптивність, що є природньою із точки зору сутності ринкового господарювання, оскільки тіньовий сектор відрізняється швидким застосуванням до нових умов, які постійно змінюються,

мережевість тіньових структур пов'язана із формуванням широкої мережі зв'язків і залежностей,

дуалістичність, яка виникає в наслідок подвійного характеру впливу, що відрізняється позитивними та негативними якостями,

спільна мотивація (отримання прибутку) та взаємодоповненість із офіційною (легальною) економікою тощо.

З'ясування методологічної основи дослідження тіньової економіки дозволяє розвинути теоретико-методологічні засади дослідження тінізації економіки, і доповнити існуючі принципи, за рахунок включення наступних:

перманентності (тіньова економіка виникає завжди там, де є економічна активність, вона притаманна всім країнам світу попри відмінність факторів та умов її розвитку, форм прояву тощо),

поліструктурності (тіньова економіка має складну структуру, в якій з'являються нові складові і яка має тенденцію подальшого розвитку),

багаторівневості (тіньові економічні активності реалізуються на різних рівнях, які формують сучасну просторову структуру світового господарства).

Дослідження теоретико-методологічних засад дослідження тінізації економіки із визначенням відповідних принципів доводять, що тіньовий феномен має комплексний характер, а не тільки економічний [93].

Асиметрії соціально-економічного розвитку країн в умовах сучасного глобального середовища поглиблюють нерівність (у т.ч. цифрову), що формує умови для подальшої тінізації економічної діяльності, у тому числі у глобальному форматі. Процеси цифровізації створюють принципово нові умови реалізації економічних злочинів, поширення шахрайських схем, застосування штучного інтелекту. Ці процеси потребують розширення міждержавної співпраці на регіональній та багатосторонній основі. Відповідно, регіональні організації шляхом підтримки міждержавної співпраці, а міжнародні організації – шляхом формування середовища розвитку цієї співпраці, фактично є тими акторами сучасних міжнародних економічних відносин, що сприяють

формуванню узгодженості, гармонізації національних інтересів в спільні, у тому числі глобальні інтереси. Участь країн у подібних регіональних і міжнародних інституціях дозволяє суттєво покращити якість національних інститутів у сфері забезпечення економічної безпеки, у т.ч. боротьби із корупцією, детінізації економіки тощо.

Безпековий розвиток національних економік залежать як від внутрішніх, так зовнішніх факторів. Останні безпосередньо пов'язані із сучасним глобальним середовищем. Враховуючи сферу виникнення та прояву процесів, які впливають на міжнародне безпекове середовище, виокремлюють наступні їх групи: економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні, інформаційно-технологічні, політико-ідеологічні та воєнні, культурно-цивілізаційні та релігійні [21]. Аналіз досліджень глобального середовища, що визначає умови безпекового розвитку національних економік [61,143,185,189,202], дозволяє систематизувати його характеристики за відповідними групами:

1.Культурно-цивілізаційні та релігійні. Суперечності сучасного світового господарства ґрунтуються на різному визначенні цінностей, які притаманні тому чи іншому суспільству, що, у свою чергу призвело до «глобального конфлікту ціннісних систем» [61,с.13], а від так й до розуміння сучасності та визначення домінуючого способу її інтерпретації, у тому числі, як доводить реальність сучасного світу, із використанням військової сили. Культурні цінності (у першу чергу, релігійні традиції) є фундаментальними, із точки зору визначенні цивілізаційних відмінностей [132,с. 550], а від так – зіткнення цивілізацій є сферою розгортання конфліктів.

2.Природно-екологічні. Глобальні трансформації, що відбуваються на тлі посилення економічної взаємозалежності та суперництва, призвели до формування нових моделей міжнародної взаємодії, що впливають на перерозподіл нових сфер впливу, та визначають нові вектори зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного співробітництва.

Обмеженість сировинних ресурсів посилює зони конфлікту між країнами, які виходять за межі ідеологічних розбіжностей. Сучасні ресурсні війни спрямовані на встановлення контролю за ресурсонасиченими територіями, системами розподілу ресурсів тощо, тому розподіл ресурсів завжди знаходиться у центрі державної безпекової політики [256, 140]. Окрім цього, зміна клімату, посилення негативного антропогенного впливу, зменшення біорізноманіття тощо формують особливу групу ризиків безпеці в сучасних умовах.

3.Економічні. Вкрай негативним проявом глобалізації є значна асиметрія у рівнях розвитку країн світу, яка постійно поглиблюється. Розподіл доходів і багатств у суспільствах через який в національних економіках погіршується становище економічних суб'єктів (обмеження доступу на ринки, скорочення сфери зайнятості, інфляційний тиск тощо), викликає відповідні загрози безпеки [234, с. 82-83]. Від так, нівелюються базові засади для сталого розвитку країн, посилюються ризики глобальної стабільності, оскільки посилюється мотивація у перерозподілі ресурсів, влади тощо. Посилення розриву у рівнях розвитку стосується не тільки міждержавних відносин. Ще однією важливою формою прояву цієї проблемної ситуації є нерівність у розподілі економічної та політичної влади між країнами та глобальними компаніями, оскільки вплив останніх за сучасних умов є настільки потужним, що значна більшість країн світу не має можливості протидіяти негативним впливам з боку інтернаціональних угруповань та бізнес-структур.

Фінансовий сегмент є найбільш глобалізованим у сучасному світовому господарстві, а фінансове середовище є сферою формування викликів і загроз економічній безпеці країни, які можуть швидко виходити за межі національної економіки і переростати у фактори ризику для міжнародної безпеки. На жаль, сучасні процеси глобалізації охоплюють й кримінальну сферу, в наслідок чого, у сучасному світі спостерігається розвиток глобальної криміналізації, основними формами прояву якої є

тіньова економіка, нелегальна торгівля наркотичними речовинами, зброєю, людьми. Боротьба із глобальним криміналітетом непідсильна будь якій країні і вимагає виключно спільних зусиль світового співтовариства.

4.Соціально-демографічні. Розрив між багатими та бідними країнами, посилення та розповсюдження конфліктів, війни суттєво загострюють міграційну проблему, і тут мова йде не тільки про збільшення обсягів міграційних потоків, а й про посилення нелегальної міграції, що сприяє розвитку вкрай загрозливій торгівлі людьми тощо. Неспроможність країн врегулювати легальні форми міграції (як це доводить провал європейської міграційної політики, що стала каталізатором дезінтеграційних процесів в ЄС), зростання нелегальної міграції стимулюють розвиток націоналістичних ідей у суспільстві, підтримують злочинність тощо.

5.Політико-ідеологічні та воєнні. Сучасні глобалізаційні процеси вплинули на звуження традиційних функцій, що виконують держави. Одночасно, поряд із невеликою кількістю домінуючих у світовому господарстві країн, що мають визначний вплив на формування та забезпечення міжнародної безпеки, в сучасній структурі світоустрою спостерігається суттєве зниження впливу з боку більшої кількості країн на вирішення безпекових питань, оскільки втрачається їх суверенність у забезпечення їх внутрішньої та зовнішньої політики. «Ерозія національних держав» стала новою небезпечною тенденцією сучасного світового порядку [20,с.294]. Під впливом саме процесів глобалізації держави певною мірою втрачають здатність до регулювання, хоча й продовжує нести відповідальність за всі рівні впливу (національний, регіональний, глобальний) на розвиток національної економіки [89].

Поряд із добровільним обмеженням суверенітету (як у випадку із країнами ЄС, що делегували частину державницьких функцій створеним наднаціональним структурам, що забезпечують розвиток інтеграційного об'єднання в цілому), спостерігається загрозлива тенденція неспроможності окремих країн протидіяти впливу інтернаціональних

корпоративних структур, яка вимушує країни вибудовувати свою систему взаємовідносин із ТНК, у тому числі за умов залежності та тиску.

Окрім цього, до цієї групи слід віднести неконтрольоване поширення зброї масового ураження та міжнародний тероризм. В умовах глобалізації проблема нерозповсюдження зброї, у тому числі ядерної, набуває особливо небезпечних масштабів оскільки у світі, як виявляється, відсутні дієві механізми контролю за їх розповсюдженням. На тлі посилення тероризму у світі актуалізується питання забезпечення міжнародної безпеки на всіх рівнях – від локального до глобального. Інкorporація міжнародного тероризму у сучасний простір відкрило доступ терористичним угрупованням та організаціям до сучасних військових технологій, зброї, техніки тощо [61,с.32-42]. По відношенню до таких незаконних потоків дуже складно забезпечити реалізацію функцій державного регулювання, надзору та контролю [143], що потребує розвитку механізмів спільної дії, спрямованої на забезпечення регіональної та глобальної безпеки. Особливістю сучасних міжнародних злочинів стає їх транснаціональність. Існуючі протиріччя міжнаціонального, міжконфесійного характеру не тільки мають тенденцію до загострення, а й відзначаються особливим характером переходу від локального до регіонального та глобального рівня. В наслідок чого, наслідки конфліктів мають значно ширший ореол розповсюдження, ніж локальний рівень. Нездатність досягти консенсусу по деяким конфліктним протиріччям у деяких регіонах світу протягом вже тривалого періоду – суттєво посилюють конфліктний потенціал сучасного глобального середовища [61,с.41].

6.Інформаційно-технологічні. Інформаційна складова стала невід'ємною рисою сучасного суспільства, розвиток якої, з одного боку, посилює потенціал світогосподарського розвитку, оскільки інформація стала особливим ресурсом, а інформаційні технології – інструментом розвитку економічних систем. З іншого боку, сучасні інформаційні технології стали важливим інструментом впливу на суб'єктів

господарювання, національні економіки, світову інфраструктуру тощо. Хакерські проникнення до інформаційних систем, порушення інформаційної інфраструктури критичного характеру, кібератаки, інформаційні війни стали реальністю сучасного світу, що суттєво загострює проблему його безпекового розвитку, оскільки інформаційні технології впливають на різні складові безпеки як суб'єкта господарювання, так і держави і світового співтовариства в цілому [24]. Окремою проблемою, що має тенденцію до значного поширення у світі стало неправомірне використання або незаконне присвоєння особистих даних, інших баз даних, що призводить до значних економічних збитків, посилення напруженості тощо.

Сучасні зрушення і трансформації, які відбуваються у глобальній системі, формують нові виклики і загрози у системі національної безпеки. Природа глобалізаційних процесів передбачає, що в умовах глобалізації має відбутись підпорядкування національних інтересів інтересам глобальним [36,с.4]. У той же час, саме безпека визначатиме рівень та ступінь захисту національних інтересів країни, територіальної цілісності, її суверенітет і незалежність, гарантування прав і свобод а також, створення належних умов для економічного зростання [5].

Від так, виникає потреба не тільки у визначенні сутності безпеки як відповідного стану, але й як процесу, якому притаманні відповідні зв'язки та залежності, що виникають у наслідок формування та забезпечення системи національної безпеки. Сучасні загрози національній безпеці пов'язані, перш за все, із нестабільним становищем глобального простору, виникають у таких сферах, що не підпадають під контроль з боку відповідних державних інституцій, оскільки формуються поза державними суб'єктами [61,с.5]. Відповідно, виникає об'єктивна потреба визначення сутності та систематизація загроз безпеці за різними класифікаційними ознаками, знання яких сприятиме розробці та впровадженню стратегії національної безпеки. Загрози національній безпеці характеризується

складною системою причинно-наслідкових зв'язків, що вимагає відповідних комплексних дій. З іншого боку, у сучасних умовах розробка довгострокових прогнозів і програм реалізації заходів у сфері безпеки також суттєво ускладнюється в умовах сьогодення, оскільки сучасних процесів має прискорений характер [96,с.109-110].

Таким чином, можна зазначити, національні економіки розвиваються в певному глобальному середовищі, вплив якого на формування та забезпечення економічної безпеки має дуалістичний характер, з одного боку, забезпечується більш ефективно використання ресурсів шляхом розвитку міжнародного співробітництва і залучення країн до інтеграційних процесів, з іншого ж, гео економічна та геополітична конкуренція в сучасних умовах ще більше загострюється, а з нею посилюються асиметрії та нерівність у світовому господарстві. Сучасне міжнародне безпекове середовище характеризується і залежить одночасно від багатьох процесів і складових, які пов'язані із економічною, політичною, соціальною, інформаційною сферами. У свою чергу, це визначає багатовимірність наслідків впливу сучасного середовища на національні економіки, їх економічну безпеку.

На основі дослідження концептуальних засад безпекового розвитку національної економіки, визначено характеристики сучасного глобального середовища, основними з яких є: конфлікт цінностей; боротьба за ресурси; посилення асиметрій; зниження ролі держави як актора сучасних міжнародних відносин; неконтрольоване поширення зброї масового ураження та міжнародний тероризм; інформаційні технології та кібербезпека; ескалація конфліктів на різних рівнях; глобалізація криміналу та тіньова економіка; нелегальна міграція. В умовах глобалізації розробка відповідних стратегій забезпечення безпеки, які потребують комплексних дій, на довгостроковий період має певні ускладнення, які пов'язані із інтенсифікацією усіх процесів, що відбуваються у глобальному середовищі.

Систематизація концепцій тіньової економіки за логіко-послідовною та історичною еволюцією за наступними ознаками генезису: особливості врахування результатів економічної діяльності в офіційно визнаній системі національного рахівництва та оподаткуванні; характер забезпечення/ порушення законодавчих норм та правил; вплив тіньової економіки на суспільство в цілому і людей безпосередньо, а також визначення теоретико-методологічних засад дослідження тіньової економіки шляхом обґрунтування відповідних принципів, що дозволяє розширити подальші напрями наукових досліджень економічної безпеки. Теоретико-методологічні засади дослідження тінізації економіки, які розвивають існуючу методологічну основу, характеризуються відповідною системою принципів, до яких віднесено: раніше обґрунтовані принципи структурності, адаптивності, мережовості, дуалітичності, спільної мотивації та взаємодоповненості із офіційною економікою, до якої запропоновано включення принципів: поліструктурності (тіньова економіка має складну структуру, в якій з'являються нові складові і яка має тенденцію подальшого розвитку), багаторівневості (тіньові економічні активності реалізуються на різних рівнях, які формують сучасну просторову структуру світового господарства), перманентності (тіньова економіка виникає завжди там, де є економічна активність, вона притаманна всім країнам світу попри відмінність факторів та умов її розвитку, форм прояву тощо).

1.2. Виклики, загрози та ризики формування національної економічної безпеки: глобальний та національний рівень

Національна економічна безпека розвивається в певному глобальному середовищі, яке в тому числі, характеризуються сукупністю економічних умов розвитку підприємницького та ділового життя.

Безумовно, на процес формування та стан національної економічної безпеки здійснює вплив дуалістичний характер глобалізації світогосподарського розвитку, що з одного боку, надає розширені можливості для оптимального комбінування наявних у країні ресурсів для поглиблення та збільшення ефективності від участі у міжнародному поділі праці, а з іншого боку, загострює конкурентну боротьбу на світових ринках та за рахунок фінансових та інвестиційних маніпуляцій унеможлиблює динамічний та справедливий розвиток країн із низьким та середнім рівнем економічного розвитку.

У результаті глобалізації суб'єкти міжнародних відносин всіх рівнів зіштовхуються із все більш складними викликами, загрозами, ризиками безпеки, що потребує не тільки їх ідентифікації та аналізу, а й визначення площини складної взаємодії, відповідних наслідків їх впливу на національному та глобальному рівнях. У своїх дослідженнях глобальних тенденцій розвитку світу і ризиків, що будуть впливати протягом найближчих років Паскуаль-Рамсей А., Сейнц А. [250] звертають увагу на декілька основних тенденцій, що мають глобальний характер і визначатимуть напрями соціальних, технологічних зрушень та ризиків, що відбуватимуться у глобалізованому світі. Середовище функціонування світового господарства змінюється у напрямку посилення взаємозалежності, з одного боку, та фрагментації та регіоналізації, з іншого, що вимагатиме формування ефективного багаторівневого управління. У системі глобального управління і далі посиляться роль економік, що розвиваються. Нова економічна рівновага, яка формується у світовому господарстві, визначатиметься впливом країн азійсько-тихоокеанського регіону – промислового Китаю, найбільш густонаселеної Індії тощо, які визначатимуться як консолідований економічний центр світу. Країни, що розвиваються, посилять свою роль як основні ринки (збільшення торгівлі Південь-Південь), генератори інновацій, і перестануть бути основними джерелами сировини та дешевої робочої сили.

Торговельне співробітництво країн, що розвиваються, буде менш інституціоналізованим (порівняно із європейською моделлю інтеграції).

Нова парадигма виробництва, що формується у світовому господарстві, визначатиметься економічною перевагою міст, де формується особливий простір із високим рівнем конкуренції як між компаніями, так і між високопрофесійними фахівцями. Концентрацією інновацій у відповідних хабах, посиленням конкуренції за інтелектуальні ресурси, поширенням глобальних виробничих ланцюгів. Висока мобільність висококваліфікованих працівників прискорить взаємодію та взаємозалежність культур. Поширення нових технологій посилить безробіття, закріплюючи незмінність структурного безробіття.

У світі відбудуватиметься посилення ініціатив громадянського суспільства, покращення освіти, скорочення бідності. Одночасно, із розвитком технологій посилиться роль кібербезпеки. Демографічна ситуація визначатиметься процесами подальшої урбанізації, гендерної рівності, появою нового середнього класу на ринках, що розвиваються. Посилення екологічних проблем вимагатиме спільних дій глобального масштабу, спрямованих на протидію екстремальним кліматичним змінам – повеням, ураганам, пожежам, цунамі – події, які безпосередньо пов'язані із погіршенням стану навколишнього середовища, у тому числі через швидку індустріалізацію регіонів, які тривалий час були аграрними.

Трансформації, що відбуваються у світогосподарському розвитку з початку XXI ст., погіршення світового фінансового середовища, зростання геополітичної напруженості посилили основні ризики розвитку світового господарства в сучасних умовах. Відносини розподілу в умовах ринково господарства стають джерелом конфліктів (внутрішніх (через загострення економічних диспропорцій всередині суспільства, розширення бідності та поглиблення соціальної нерівності) та міждержавних (через поглиблення міжнародної конкуренції та глобальні асиметрії)). Із поширенням процесів транснаціоналізації наслідки зазначених відносин розподілу тільки

посилюються і за певних обставин взагалі можуть призвести до насильницьких конфліктів.

Невизначеність та нестабільність – це прямі наслідки глобалізаційного розвитку, саме вони в першу чергу, визначають Родрік Д., Стігліц Дж.[259,271], впливають на безпековий розвиток країн, спільнот, людини зокрема. Як результат, вразливість країн, груп та індивідів до економічних подій (зокрема, економічних криз) визначає ступінь їх економічної незахищеності, а нова ризикова реальність формує потребу пошуку спільних рішень, оскільки поодиноці вирішити глобальні проблеми неможливо [266, 150]. Особливістю сучасних глобальних ризиків та індикаторів їх вимірювання є те, що вони переважно оцінюються методами експертного оцінювання (наявність конфліктів, рівень довіри до уряду і державних інституцій, рівень корупції, рівень демократії тощо). Все це ускладнює систему вимірювання глобального середовища, а саме його викликів, загроз і ризиків, як об'єктів моніторингових спостережень. Національні економіки знаходяться в зоні впливу глобальних та регіональних ризиків, і можливості їх врегулювати країнам самотійно дуже обмежені.

Розширене, не обмежене лише військовим дискурсом розуміння безпеки, яке включає різні види загроз, сформоване у 1990-х роках, лягло в основу стратегій національної безпеки держав у XXI столітті, які при цьому під впливом трансформаційних процесів глобалізації постійно корегуються. Загрози розглядають як найбільш реальну та конкретну форму небезпеки, що втілена в певному прояві та способі дії, або має прояв в певній сукупності умов та факторів, які загрожують інтересам різних суб'єктів. Що стосується загроз саме економічній безпеці, то їх можна окреслити як існуючі або потенційно існуючі дії, які носять деструктивний характер впливу, перешкоджають або роблять неможливим сталий розвиток соціально-економічної, політичної сфер держави та створюють небезпеку цінностям та свободам життя суб'єктів. У додатку

до Концепції національної безпеки України [138] виклики трактуються як: прояви природної, зовнішньополітичної, внутрішньополітичної або будь-якою іншою ситуації, які породжують загрози національним інтересам України, чи обумовлюють потребу в адекватних діях держави з компенсації цих загроз, при цьому загрози національним інтересам України визначаються як - обумовлене природною, зовнішньополітичною, внутрішньополітичною та будь-якою іншою ситуацією, виникнення реальної можливості заподіяння шкоди її національним інтересам, або закладення виразної тенденції до такого виникнення.

Із огляду на вищенаведене, можна узагальнити поняття загрози економічній безпеці країни в такому вигляді: комплекс передумов та факторів, що породжують небезпеку життєво важливим інтересам будь-якого суб'єкта при цьому обов'язково призводять до збитків або деструктивно впливають на розвиток суб'єкта, розмір визначається ступенем зниження економічного потенціалу країни за певний період.

Аналіз сучасних наукових джерел [18,33,55,131,135] дозволяє систематизувати загрози безпеці за багатоаспектними ознаками:

- *за масштабами поширення* (глобальні, національні, регіональні, локальні),
- *за рівнями загрози безпеці держави, що забезпечує систему перерозподілу у суспільстві, безпеці суб'єкта господарювання (забезпечення сфери виробництва) та безпеці особи (забезпечення сфери споживання),*
- *за співвідношенням суб'єктів, що формують загрози, та ціллю* (симетричні, у тих випадках, коли суб'єктом загрози та її ціллю є держава, та асиметричні, коли суб'єктом загрози, ціллю яких є держава, виступає позадержавний суб'єкт),
- *за історичним походженням* (традиційні та нетрадиційні),
- *за часом походження* (традиційні й нові),

- *за сферою виникнення* (політичні, військові, економічні, інформаційні, екологічні та інші),
- *за ступенем і масштабом їхніх наслідків* («жорсткі» (hard security threats) – пов’язані із забезпеченням воєнних та оборонних аспектів національної безпеки, виникають в наслідок військових дій, терористичних атак тощо, «м’які» (soft security threats) – пов’язані із виникненням потенційних політичних, соціальних та економічних викликів національної безпеці, наслідком яких є погіршення екології, нелегальна міграція, міжетнічні конфлікти, кібертероризм тощо),
- *за природою та напрямом походження* (внутрішні (корупція, злочинність, політичну нестабільність, слабкість державних інститутів та інші), зовнішні (військова агресія, зовнішній тиск на зовнішньоекономічний та зовнішньополітичний курс),
- *за інтеграційним спрямуванням* (загрози національній безпеці України як складової світової спільноти з боку міжнародного тероризму, транскордонної злочинності, поширення зброї масового ураження тощо); загрози на шляху інтеграції України до світового господарства (виклики у процесі формування демократичного суспільства, здобуття членства в НАТО); загрози, які пов’язані із забезпеченням суверенітету і виникають у процесі взаємодії з іншими країнами).

Сучасні практики доводять, що класифікація загроз національній безпеці за вищезазначеними ознаками є складним завданням, оскільки дія загроз різного типу має ефект взаємного підсилення, відповідно, розмежувати їх доволі складно [61,с.7]. З іншого боку, активне застосування междисциплінарних термінологічних запозичень суттєво ускладнюють визначення взаємозв’язків як структурних складових, так і рівнів безпеки [43,с.9]. Відповідно, актуальним залишається застосування різних підходів у дослідженні безпеки категорії [289,с.31-32]: суб’єктний (безпека особистості, безпека країн, міжнародна безпека), предметний (політична безпека, воєнна, економічна, соціальна, культурно-ідеологічна,

екологічна), просторовий (місцева, регіональна, глобальна), часовий (безпека як стан і як процес).

Серед теоретичних здобутків теорії національної безпеки немає єдиної думки, щодо сутності викликів національній безпеці. Бодрук О. зазначає, що виклик, це певна проблема, яка з тих чи інших причин в означений момент часу критично сприймається урядами країн та набуває пріоритетного значення для них [10] Різник Н. пропонує визначати виклик, як протидію здійсненню захисту, певним бар'єром безпечному розвитку держави [98]. Якщо звернутися до Великого тлумачного словнику сучасної української мови, то «виклик» трактується як «вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин; заклик до змагання, до участі в чому-небудь; категорична, різка пропозиція вступити в боротьбу, поєдинок» [17,с.136].

Ми вважаємо, що виклик – це обставини природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру які вимагають обов'язкового реагування. Виклики породжуються невинним розвитком суспільства і світу, з одного боку, вони можуть бути позитивним важелем розвитку, а з іншого, серйозними перешкодами, що негативно впливають на стан безпеки та потребують пошуку конкретних правильних рішень щодо захисту.

В умовах всеохоплюючої глобалізації світу виклики національній економічній безпеці також набувають переважно глобального характеру, та їх можна розподілити на:

- *ресурсні* (енергобезпека, нові технології видобутку енергії, розподіл природних ресурсів, доступність та забезпечення енергією);
- *екологічні* (глобальне потепління і зміна клімату, збереження біорізноманіття планети);
- *економічні* (зростання активності багатонаціональних підприємств, формування правил і процедур вільного руху іноземних інвестицій, фінансова глобалізація, масштабні транскордонні злиття та

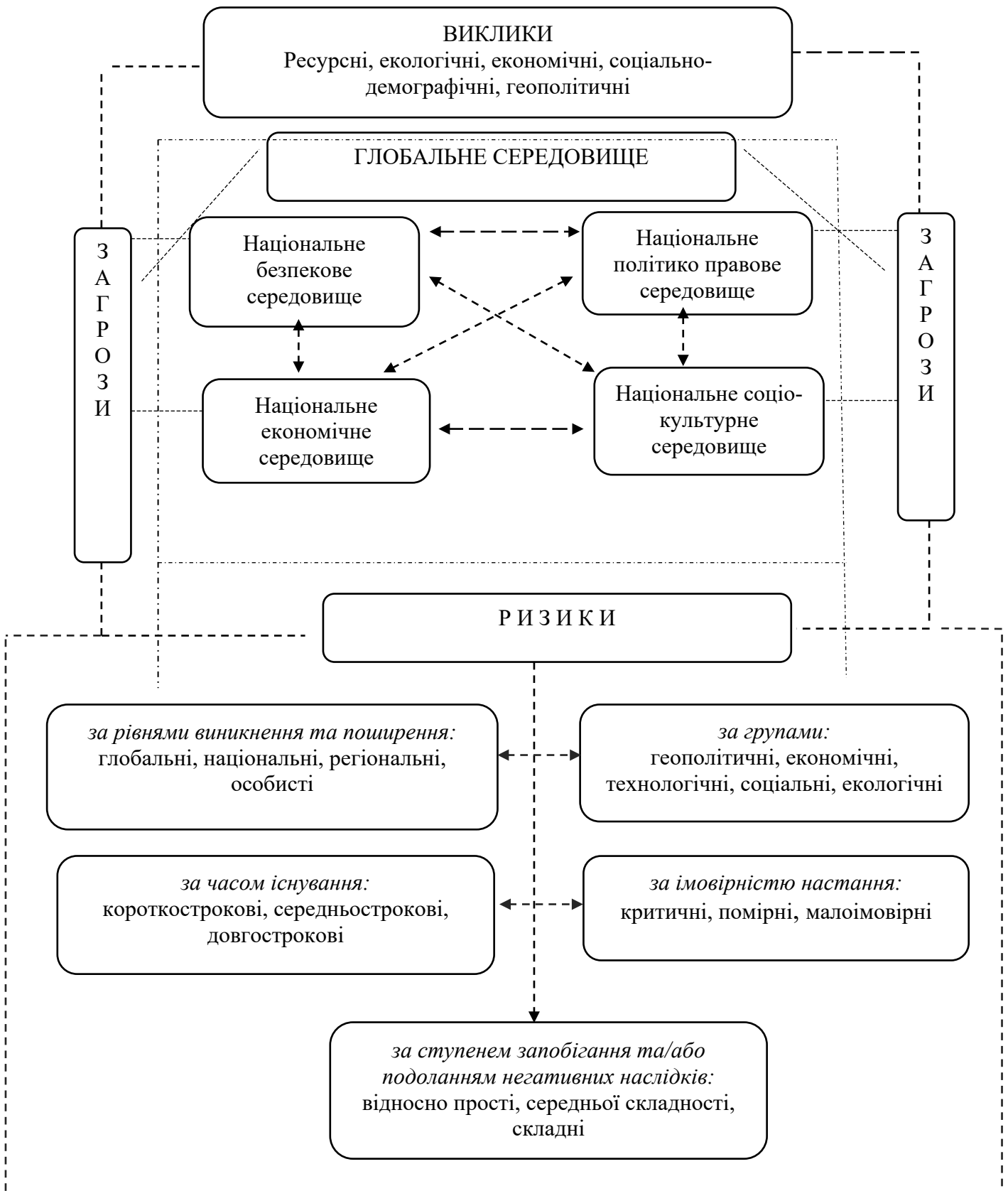
поглинання, торговельні війни, створення глобальних інформаційних та освітніх мереж);

– *соціально-демографічні* (стан демографічної ситуації у світі, основні типи соціального відтворення, проблема голоду, поширення хвороб, стан здоров'я, проблеми світових ринків праці, міжнародна міграція, питання гендерної рівності);

– *геополітичні* (експорт демократії, асиміляційний характер глобалізації, транскордонна злочинність, тероризм, криза світового геополітичного становища, контроль озброєнь).

Що стосується ризику то його можна визначити як певний ступінь невизначеності, щодо майбутнього результату, від прийнятих рішень або настання подій/обставин. При цьому варто наголосити, що невизначеність – це саме такий стан, який може призвести не тільки до втрат, а й мати позитивні наслідки: прибуток, збільшення ефективності, позитивні структурні зрушення, тощо. В даному дослідженні ми, розглядаючи поняття «ризик», підкреслюємо дуалістичний характер цієї дефініції, адже воно може бути з одного боку, певною складовою *небезпеки* та одночасно певною дією, яка може бути обґрунтована необхідністю протидії небезпеці чи загрози, або свідомому отриманню збитку, а з іншого боку складовою *загрози* і як свідому дію, що може мати негативні наслідки та стати загрозою [47]. Наприклад, розвиток технологій, цифровізація всіх сфер життя, що з однієї сторони полегшує його якість та підвищує ефективність діяльності людини, з іншої сторони, спричиняє ризик здійснення кібератак та крадіжки персональних даних. Розвиток транспорту призводить до активізації та нарощування обсягів міжнародної торгівлі, розвитку туризму, тощо але при цьому підвищує ризик розповсюдження вірусів та виникнення пандемій.

Аналіз сучасних наукових досліджень дозволяє систематизувати ризики за наступними ознаками (рис 1.):

Рис 1.1. Площина складної взаємодії чинників безпекового середовища

Примітка: побудовано автором

- за рівнями виникнення та поширення (глобальні, національні, регіональні, особисті);
- за групами (геополітичні, економічні, технологічні, соціальні, екологічні);
- за імовірністю настання (критичні, помірні, малоімовірні);
- за часом існування (короткострокові, середньострокові, довгострокові);
- за ступенем запобігання та/або подоланням негативних наслідків (відносно прості, середньої складності, складні).

Аналіз глобальних ризиків, які щорічно публікує Всесвітній економічний форум (ВЕФ) [202] свідчить, що останніми роками найбільш імовірними за настанням, рівнем впливу та важкістю для запобігання стали екологічні ризики, такі як екстремальні погодні коливання, екологічні та природні катастрофи, ризик втрати біорізноманіття. При цьому економічні та фінансові кризи, які розглядалися як найнебезпечніші за імовірністю настання до 2016 року та за рівнем негативного впливу до 2017 року відійшли на другий план.

Тут можна зауважити, що світова спільнота довгий час до найвпливовіших відносила ті ризики, що залежали напряму від людства (економічних та геополітичних криз), останнім часом, найважливішими вважають ті, які людство не може контролювати (клімат, природні стихії, природа). Серед істотних короткострокових та середньострокових загроз виділяють також технологічні ризики, включаючи «цифрову нерівність» та питання кібербезпеки. При цьому зберігається вірогідність, загострення економічної конфронтації та внутрішньополітичної поляризації, через послаблення економічного зростання та зростання фінансової нерівності збільшується ризик економічної стагнації. За цих умов зменшується можливість урядів стимулювати національні економіки за допомогою монетарної та фіскальної політик. У свою чергу, економічна стагнація призводить до посилення напруження суспільства країн та втрату довіри

до своїх політичних лідерів, результатом чого стають публічні протести, які цілком логічно послаблюють здатність урядів вживати рішучих дій для протидії економічному спаду. Тобто утворюється деструктивна взаємозалежність економічної та соціальної нестабільності. Тому, до групи ризиків короткострокового характеру включено зростаючу соціальну нерівність, падіння доходів та значне погіршення ситуації із психічним здоров'ям, що в певній мірі обумовлено світовою пандемією COVID-19. Важливим є також те, що визначаючи всі попередні ризики, класифікуючи їх за пріоритетністю, ВЕФ наголошує, що часи, в які ми живемо, характеризуються надзвичайною геополітичною та геоекономічною невизначеністю. Сьогодні вагомі та потужні економічні, демографічні та технологічні чинники формують новий розподіл сил, при якому держави все частіше розглядають можливості та виклики лише з одного боку.

Отже, головною тезою можна вважати, що ризик – це не просто окрема незалежна імовірна подія, це частка складної мережі подій, через те, що настання певного ризику може з різновекторною вірогідністю та глибиною впливу викликати настання інших. Національний рівень економічної безпеки в умовах глобалізації формується під впливом зовнішніх (міжнародних, глобальних тенденцій), і в той же час, від розміру і розвитку певної національної економіки залежить її вплив на регіон та/або взагалі на світове співтовариство. Так, зворотній вектор впливу (тобто позитивний вплив) спостерігається в результаті пандемічної кризи, яка кристалізувала і прискорила багато трендів, насамперед, цифровізацію (різних інфраструктур, освіти, ринку праці, медицини), протекціонізм (у тому числі зростання нетарифних бар'єрів і жорсткість регулювання прямих іноземних інвестицій), розвиток «зеленої» економіки (зростання уваги до ESG-повідстки, екологічної таксономії, випуску зелених облігацій). Ще одним доказом системної дії ризиків є цілком обґрунтоване глобальне зниження викидів парникових газів, через зниження темпів виробництва в результаті обмежень пов'язаних з COVID-19 але в той же час, у 2020 році

зафіксовано прискорене зростання рівня викидів парникових газів, ніж у середньому за останнє десятиліття. Така ситуація обумовлена ризиком втрати конкурентних переваг країнами, які продовжують залежати від вуглецевих секторів, через вищу вартість вуглецю, та неспроможність цих країн використовувати технологічні інновації та обмеження у важелях впливу в торгових угодах. Відмова від інтенсивних вуглецевих виробництв, з мільйонами працівників, спричинить економічну нестабільність, поглибить безробіття та загострить соціальну та геополітичну напруженість.

Уряди, підприємства та суспільство перебувають під зростаючим тиском, пов'язаним із передчуттям найгірших наслідків від зміни клімату. При цьому, потрібно мати на увазі, що неузгоджений перехід на альтернативні джерела енергії з різними швидкостями спричинить траєкторії, що розходяться в різних країнах світу і секторах економіки. У свою чергу, це може призвести до роз'єднання країн та появи суттєвих відмінностей між ними. Отже, можуть з'явитися бар'єри для співробітництва між країнами, причиною яких може стати різна швидкість досягнення цілей декарбонізації. Наразі, експерти прийшли до висновків, що під впливом багатьох факторів, сприйняття ризику змінилося – на перші позиції за ступенем вірогідності та впливу виносять екстремальну погоду, екологічні катастрофи, втрати біорізноманіття, природні катастрофи та неспроможність людства пом'якшити зміни клімату. Попередні сім років були найтеплішими за тривалий час, і очікується, що у майбутньому зміна клімату буде ще сильнішою, відповідно погодні катастрофи — більш інтенсивними та частими. Наслідки кліматичних змін призведуть до надзвичайної ситуації планетарного масштабу, яка проявлятиметься у людських втратах, соціальній та геополітичній напруженості та безумовно негативних економічних наслідках. В умовах неспроможності урядів розробити стратегії пом'якшення та адаптації до змін клімату даний ризик посідає перше місце серед інших в складній

системі за силою впливу та друге за ймовірністю настання протягом наступних десяти років. Системність глобальних ризиків проявляється також в тому, що кліматичні зміни викликають втрату біорізноманіття на планеті, яка вважається другим за впливом та третім за ймовірністю ризиком на наступне десятиліття. Критичними для людства в цьому контексті наслідками стануть руйнування систем харчування та охорони здоров'я, в результаті призведуть до деструктивної трансформації цілих ланцюгів постачання продуктів.

Серед магістральних ризиків вагомими є: конфлікт між США та Китаєм, проблема переходу кількості в якість у глобальній енергетиці, порушення IT-інфраструктури, кібербезпека, бульбашки на ринках активів та вичерпання факторів зростання поточного технологічного циклу. Навпаки, позитивні перспективи можуть бути пов'язані з розвитком «зелених» технологій, зростанням частки освіти та охорони здоров'я у ВВП, запуском нових технологічно довгих економічних циклів (біотехнології, робототехніка, космічна галузь), комерціалізація яких почне давати вагоме зростання ВВП починаючи з 2030-х років. Такі інструменти поведінки світової спільноти, яка дезінформація, кібератаки, цілеспрямовані страйки та захоплення ресурсів активізувалися останніми роками. Пандемія показала, як уряди можуть володіти теоріями змов у якості геополітичної зброї, звинувачуючи інші держави. Найімовірніше наступне десятиліття все частіше будуть використовуватися поширення дезінформації в питанням геополітичного значення таких як вибори, гуманітарні кризи, громадські питання охорони здоров'я, безпека та культура [202]. Держави та недержавні суб'єкти, швидше за все, будуть більше страждати через кібератаки, і ці атаки стануть більш витонченими. Аналіз кількості кібератак за період з 2006 по 2020 роки свідчить, що Україна посідає сьому позицію серед чільної двадцятки країн-лідерів за цим показником. І навіть такі великі економіки як Китай, Японія, Канада та Франція займають нижчі позиції.

Карантинні обмеження обумовлені пандемією через коронавірусну інфекцію викликали трансформації соціальних, екологічних, демографічних та технологічних звичок людства, що призвело до зростання кількості серцево-судинних та психічних захворювань, а також до значного підвищення витрат на хронічні захворювання, похитнуло стабільність систем охорони здоров'я багатьох країн світу. В результаті людство стикнулося не тільки з підвищенням ризиків по відношенню до існуючих проблем а й з появою нових, що знову підкреслює системність глобальних економічних ризиків. Уповільнення темпів зростання найбільших економік світу, зокрема, США та Китаю – негативно вплине на зовнішній попит у країнах, що розвиваються, через відсутність у керівництва переважної кількості країн, що розвиваються, важелів для підтримки економічної активності. За умови повторних хвиль COVID-19, деструктивних змін у виробничо-збутових ланцюгах, які набувають системного характеру, інфляційних процесів, підвищеної фінансової нестабільності значної частини економік світу зростає ризик значного гальмування економічного розвитку національних господарств. Економічні проблеми, що впливають із пандемії, зберігаються. Прогноз щодо економічного відновлення залишається песимістичним, за даними на початок 2022 року, очікується, що до 2024 року світова економіка буде на 2,3% меншою, ніж була б без пандемії. Новими глобальними ризиками, які безумовно відіб'ються на більшості національних господарств є зростання цін на сировину, інфляція та борги. Відновлення світової економіки після рецесії, викликаної COVID-19, триває, але доволі повільними темпами. Після скорочення у 2020 році на 3,1%, очікується, що зростання до 5,9% у 2021 році і знову уповільнення у 2022 році до 4,9%. Отже, пандемія створила вагомні виклики національним політичним інститутам та міжнародним відносинам які будуть діяти в довгостроковій перспективі та загрожує довготривалими наслідками. Численні заходи реагування на COVID-19 викликали нову геополітичну напруженість, яка за оцінками

експертів ВЕФ, може призвести до критичних загроз, таких як крах держави та втрата багатосторонності протягом наступних п'яти-десяти років [202].

За словами керуючого директора ВЕФ Саадії Західі, у звіті також наголошується, як соціальна згуртованість порушилася під час кризи, що зробило цей ризик найбільшим від початку пандемії. Аналіз доходів 20% найбагатших людей у світі, свідчить, що вони змогли відшкодувати близько половини втрат за останні кілька років; в той час коли аналіз доходів 20% найбідніших людей у світі, свідчить, що вони втратили за цей період додатково 5% свого доходу [231].

В останньому звіті експерти ВЕФ зробили аналіз основних ризиків у розрізі країн світу, де відзначити топ-п'ять ризиків для кожної країни, щодо України то, за прогнозами експертів, найвагомішими є: тривала економічна стагнація, на першій позиці; крах держави (тут мається на увазі розвал держави та її інститутів, втрата верховенства закону, через внутрішній конфлікт, військовий переворот), на другій позиції, на третій – йдуть разом: неспроможність дій у боротьбі зі зміною клімату; нездатність стабілізувати ціни; міждержавний конфлікт за допомогою відкритого військового втручання або проксі-війни з використанням біологічних, хімічних чи кібернетичних атак. У додатку до цього, Україна опинилася у переліку країн, поряд з Гватемалою, Гондурасом, Нікарагуа та іншими, де серед десяти найважливіших загроз є вимушена міграція [231].

Треба зауважити, що з 2020 року спостерігається негативна тенденція – перевищення історичного максимуму переміщених мігрантів (понад 34 мільйони осіб) через різного роду конфліктів. Багато країн світу посирили бар'єри на в'їзд мігрантів, які шукають нові ринки праці через втрату робочих місць внаслідок пандемії. Згідно з концепцією комплексності безпеки, загрози що виникають перед безпекою країн світу глибинно взаємопов'язані, таким чином, що потреби безпеки однієї держави неможливо об'єктивно розглянути, не враховуючи потреби

безпеки інших держав світу, що цілком очевидно породжує суперництво між державами [229].

Таким чином, виклики, загрози та ризики економічної безпеки можна класифікувати за наступними характерними ознаками: передумови виникнення та наслідки впливу (таблиця 1.3.). При цьому треба відзначити, що вони є взаємопов'язаними, взаємо обумовлюючими складниками національного безпекового середовища, які за умов всеохоплюючої глобалізації складно розподілити за рівнями (глобальний або національний), вони мають скоріше комплексний характер.

Таблиця 1.3

Характерні ознаки дефініцій «виклик», «ризик», «загроза»

<i>Дефініція</i>		
Виклик – обставини природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру які вимагають обов'язкового реагування.	Загроза – передумова та фактор, що породжує небезпеку життєво важливим інтересам будь-якого суб'єкта.	Ризик – певний ступінь невизначеності, щодо майбутнього результату, від прийнятих рішень або настання певних подій/обставин. Це не просто окрема незалежна імовірна подія, це комбінація складної мережі подій.
<i>Передумови виникнення</i>		
Виклики породжуються невинним розвитком суспільства і світу.	Загроза стає незалежним фактором негативного впливу,	Ризик виникає внаслідок дій вжитих для реагування на виклик, відхилення від нормального розвитку подій.
<i>Наслідки</i>		
Виклики, з одного боку, можуть бути позитивним важелем розвитку, а з іншого, серйозними перешкодами, що негативно впливають на стан безпеки та потребують пошуку конкретних правильних рішень щодо захисту.	Загрози обов'язково призводять до збитків або деструктивно впливають на розвиток суб'єкта, розмір визначається ступенем зниження економічного потенціалу країни за певний період.	Ризик може призвести не тільки до втрат, а й мати позитивні наслідки через те, що настання певного ризику може з різновекторною вірогідністю та глибиною впливу викликати настання інших.

Примітка: побудовано автором

Незважаючи на локальний характер виникнення викликів, загроз та ризиків вони не можуть розглядатися урядами держав ізольовано і потребують у великій кількості випадків тісної міжнародної співпраці для їх подолання.

Таким чином, національні економіки знаходяться в зоні впливу глобальних та регіональних викликів, загроз, ризиків, що є взаємопов'язаними та взаємообумовленими складниками національного безпекового середовища, і класифікуються за багатоаспектними ознаками. Середовище функціонування світового господарства змінюється у напрямку посилення взаємозалежності, фрагментації, поглиблення регіоналізації, технологічних та соціальних зрушень, зростання геополітичної напруженості, що формує площину складної взаємодії викликів, загроз, ризиків безпеки. Наслідками глобалізаційного розвитку є невизначеність та нестабільність, в умовах яких спостерігається посилення конфліктів, (джерелом яких виступають відносини розподілу): внутрішніх (через загострення економічних диспропорцій всередині суспільства, розширення бідності та поглиблення соціальної нерівності) та зовнішніх (через поглиблення міжнародної конкуренції, посилення глобальних асиметрій).

Складна взаємодія чинників глобального безпекового середовища охоплює функціональні складові (економічна, політико-правова, соціо-культурна), притаманні кожній національній економіці, які розвиваються в тісному взаємозв'язку в глобалізованому світі під різним ступенем впливу широкого викликів, загроз та ризиків, що спроможні породжувати небезпеку життєво важливим інтересам (будь-якого економічного агенту або держави в цілому) з певним ступенем невизначеності щодо майбутнього результату, та тісно корелюють із прийнятими урядом або економічними агентами рішеннями.

1.3. Методичні підходи до оцінки ризиків безпекового розвитку країн

Відповідно до запропонованої в п.1.2. декомпозиції площини складної взаємодії чинників глобального безпекового середовища із урахуванням складної та комплексної дії сучасних викликів, загроз, ризиків, виникає потреба в обґрунтуванні та розробці методичних підходів до оцінки стану безпекового розвитку національної економіки задля визначення та запровадження ефективних шляхів досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Для оцінки та аналізу стану безпеки та безпекового розвитку найбільш важливим питанням є визначення і систематизація критеріїв та показників, що виступають вимірниками рівня безпекового розвитку. У цьому контексті основою формування системи таких показників виступає наявність тісного взаємозв'язку між безпекою та ризиком.

Концепція ризику (загроз, небезпеки) в стратегії економічної безпеки складається з двох найважливіших елементів: оцінки ризиків і управління ризиком [161]. При цьому оцінка ризиків переважно базується на експертних оцінках, носить імовірнісний характер і відповідно виступає основою розробки системи заходів запобігання загроз безпеці або мінімізації чи подолання негативних наслідків загроз [173], застосування інструментарію моделювання ризиків доповнює експертні оцінки кількісними вимірниками [88], що є основою стратегічного планування. Протилежною концепції ризику з точки зору характеру оцінки є концепція надійності країни (рівня безпеки розвитку), в аналізі якої переважно застосовують методику інтегрального оцінювання (побудови інтегральних індексів).

Як зазначають дослідники Петерсен К., Хейердал А. [210,251], теорія оцінки ризиків та концепція управління безпекою дійсно тісно

взаємопов'язані. Перша сприймає загрози як ризики, класифікує їх та оцінює масштаб впливу, визначає здатність до їх сприйняття, друга розглядає стан безпеки як протилежність поширенню ризиків та вразливості щодо їх впливу. При цьому, як наголошують Батістеллі Ф., Бохолм М., Мьоллер Н., Ханссон С. та ін. [149,152,160], оцінювання як ризиків, так і безпеки залежить від контексту, об'єкту, що розглядається, є достатньо складним процесом, бо обумовлено цілою сукупністю чинників, однак безпеку переважно розглядають через оцінку загроз, які в свою чергу несуть ризики небезпеки та відповідно потребують передбачення та управління.

Важливість розробки методів оцінки ризиків полягає в тому, то в глобальному масштабі вони є невід'ємною частиною економічного розвитку, бо виникають через невизначеність, відсутність повної інформації щодо певних подій, складність прогнозувати параметри глобального економічного середовища. Ризик є невід'ємним елементом діяльності суб'єктів світової економіки, повністю усунути ризики неможливо, при цьому на основі адекватної системи врахування та оцінки ризиків можна мінімізувати їх вплив та приймати більш ефективні рішення.

Оцінювання ризиків дозволяє своєчасно виявляти як небезпечні, так і перспективні для розвитку держави й суспільства тенденції, ідентифікувати загрози, виявляти уразливості, що, зрештою, сприяє формуванню стратегічних документів держави і планів дій на випадок кризових ситуації, уможлиблює їх своєчасне коригування тощо. Ураховуючи те, що ризики для держави та суспільства можуть виникати в різних сферах і мати неоднакові наслідки, їх аналіз повинен здійснюватися комплексно, на системній основі [90,247]. Їх зважена оцінка дозволить значно зменшити ризики, а загрози перетворити на можливості [8,с.115].

На рівні країн створюються національні системи оцінювання ризиків та загроз, що виступають важливим елементом стратегічного планування та забезпечення національної стійкості та функціонують у більшості

розвинених країн світу. Як показують результати проведених досліджень [90,92], національні системи оцінки ризиків мають *схожі риси*, зокрема:

- оцінювання проводиться щорічно або періодично (раз на 4-5 років), враховує часову перспективу прояву загроз та ризиків у 3-5 років,

- полягає у комплексному врахуванні всіх можливих ризиків з подальшим їх ранжуванням за імовірністю виникнення та характером наслідків,

- типізація ризиків для розробки системи заходів реагування, складання сценаріїв розвитку, формування матриць загроз та ризиків, розробки відповідних планів, прогнозів та стратегій стійкого розвитку країн,

- проведення оцінки на всіх рівнях (національному, регіональному та місцевому) із залученням до оцінювання не тільки відповідних урядових органів, однак й представників наукових та експертно-аналітичних установ, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу та суспільства.

Однак, є певні країнові відмінності у механізмі організації системи оцінювання ризиків, які стосуються структури органів, специфіки оформлення результатів та ступеня відкритості доступу до них, пріоритетністю врахування ризиків тощо. Так, у Великобританії не існує єдиного урядового органу, що відповідає за проведення системи оцінювання ризиків, а до цього процесу залучені Офіс Кабінету Міністрів, Секретаріат з надзвичайних ситуацій, Об'єднаний комітет з питань Стратегії національної безпеки, Об'єднаний центр з питань оцінювання терористичної загрози, Центр з питань захисту інфраструктури, Національний центр з питань кібербезпеки та інші. Тоді як у Нідерландах створена та функціонує Мережа аналітиків у сфері національної безпеки, що включає 6 організацій, а саме [92]: Національний інститут суспільного здоров'я та довкілля при Міністерстві охорони здоров'я, соціального забезпечення і спорту Нідерландів; Центр досліджень і документації Міністерства юстиції і безпеки; Генеральна служба з питань розвідки та

безпеки Нідерландів при Міністерстві внутрішніх справ; Нідерландська організація прикладних наукових досліджень; Нідерландський інститут міжнародних відносин «Clingendael»; Міжнародний інститут соціальних досліджень при Роттердамському Університеті Еразма.

Результатом оцінювання ризиків є розробка різних документів та звітів, наприклад, National Security Risk Assessment в Великобританії, що є додатком до Стратегії національної безпеки країни [139] та переглядається кожні два роки; Національний профіль ризиків [238], що складається один раз на 4 роки, починаючи з 2014 р., щорічне Сканування горизонту національної безпеки [213] у Нідерландах; Національний профіль ризиків, індивідуальні профілі ризиків у Новій Зеландії, що є основою Національної стратегії протидії лихам і надзвичайним ситуаціям [236]. Слід зазначити, що для більшості країн документи, що містять результати національного оцінювання ризиків є закритими та мають обмежений доступ.

На основі узагальнення деяких світових практик оцінювання ризиків можна виділити певну послідовність етапів в системі оцінювання ризиків, чітка реалізація яких забезпечує високу ефективність функціонування системи оцінювання ризиків та виступає інструментом раннього виявлення та попередження загроз, стратегічного планування та забезпечення національної безпеки і стійкості (рис. 1.2). Представлена на рис.1.2 послідовність оцінювання ризиків може застосуватися не тільки для національних економік, однак і для регіонів, галузей, сфер діяльності, що вимагатиме врахування регіональної, галузевої специфіки тощо.

У цілому в теорії оцінки ризиків послідовність етапів оцінки в загальному вигляді може бути такою: визначення внутрішніх та зовнішніх чинників, що збільшують чи зменшують ступінь певного виду ризику; аналіз виявлених чинників; оцінювання певного виду ризику; встановлення допустимого ступеня ризику; аналіз окремих операцій щодо обраного ступеня ризику; розробка заходів щодо зниження ступеня ризику [29]. Такий алгоритм здебільшого характерним є для оцінки

індивідуального ризику та передбачає подальше агрегування результатів аналізу.

Рис. 1.2. Етапи оцінювання ризиків на національному рівні

Примітка: Складено автором на основі [90,92]

На міжнародному рівні оцінкою країнових ризиків займаються міжнародні інституції та приватні агентства, що застосовують певні методологічні підходи до комплексної оцінки ризиків, на основі яких

формується рейтинги країн світу за рівнем безпеки розвитку. Прикладами таких оцінок є:

Індекс BERI (BERI model or Business Environment Risk Index), що розраховується для 140 країн світу за участю 100 експертів 4 рази на рік, починаючи з 1972 р. За допомогою різних методів експертних оцінок, зокрема анкетування, на основі 15 оціночних критеріїв аналізуються усі сторони політичної та економічної ситуації в країні. Кожен із критеріїв має власну питому вагу із загальною сумою 100 балів, при цьому чим вище кількість зібраних балів, тим нижче ризик країни і тим вище економічна безпека держави [155];

Political and Country Risk, оцінка якого проводиться CRG для 118 країн світу на основі експертного оцінювання за категоріями: незначний, низький, середній, високий та включає прогнозні сценарії [252];

Euromoney Country Risk (ECR) - це платформа економічних та політичних експертів, що надає оцінки в реальному часі за показниками, що стосуються економічних, структурних та політичних ризиків. Оцінки експертів (90% підсумкового рейтингу) у поєднанні із даними МВФ / Світового банку і інших міжнародних організацій створюють рейтинг ризику для 185 країн. ECR побудований на аналізі 23 індикаторів, які групуються в п'ять основних складових: чотири базуються на висновках експертів - це політичний ризик (35%), економічний ризик (35%), структурний ризик (10%) та доступ до міжнародних ринків капіталу (10%), п'ята група – це кількісні боргові індикатори (10%) [176];

Модель національних ризиків EIU (The Economist Intelligence Unit), що з 1997 р. застосовується для оцінки національних ризиків (за шкалою від 0 до 100) для 131 країни на основі 5 категорій показників: політичний ризик (10 показників політичної стабільності та політичної ефективності), економічна політика (11 показників грошово-кредитної, фіскальної, валютної, торговельної та регуляторної політики), структурні показники (10 показників, що оцінюють рівень доходів і заощаджень, волатильність

ВВП, структуру боргу та сальдо поточного рахунку, рівень концентрації експорту, якість та своєчасність статистичних даних), макроекономічні ризики (12 показників, що фокусуються на стандартних показниках економічного циклу – темпи зростання реального ВВП, рівень інфляції, динаміка надходжень від експорту, реальний обмінний курс, волатильність валютного курсу), ризик ліквідності (18 показників, що відображають дисбаланси між активами та пасивами країни) [165].

Серед відомих інтегральних індексів, що застосовують для вимірювання рівня ризиків за країнами світу, є методика *International Country Risk Guide (ICRG)*, на основі якої розраховується комплексна оцінка країнового ризику, починаючи з 1980-х рр. [276]. Інтегральний індекс ICRG включає 22 індикатори, що об'єднані у 3 субкатегорії ризиків: політичний, економічний та фінансовий.

Політичний ризик (PR, 100 балів) є порівняльною оцінкою рівня політичної стабільності країн, що оцінюються, та включаю такі компоненти: стабільність уряду, соціально-економічні умови, інвестиційний профіль, внутрішній конфлікт, зовнішній конфлікт, рівень корупції, рівень мілітаризації політичної сфери, релігійна напруженість, рівень закону та порядку, етнічна напруга, демократична відповідальність, рівень бюрократії. Економічний ризик (ER, 50 балів) оцінює сильні та слабкі сторони економічної системи країни, ґрунтуючись на припущенні, що в країнах, де сильні сторони економіки переважають слабкі, рівень економічного ризику низький і навпаки. Оцінюється на основі врахування 5 компонентів, серед яких: ВВП на душу, рівень реального зростання ВВП, рівень інфляції, рівень бюджетного дефіциту/профіциту відносно до ВВП, стан поточного рахунку платіжного балансу відносно ВВП. Фінансовий ризик (FR, 50 балів) є оцінкою фінансової спроможності та незалежності країни, зокрема вимірює здатність країни відповідати по своїх боргових зобов'язаннях. Вимірюється на основі 5 компонентів, до яких належать: рівень зовнішнього боргу відносно ВВП, платежі по зовнішньому боргу

відносно експорту товарів та послуг, стан поточного рахунку платіжного балансу відносно експорту товарів та послуг, офіційні резерви в місяцях імпорту, стабільність валютного курсу.

Показники, що входять до компонентів політичного, економічного та фінансового ризиків, мають різну ступінь вагомості. Комплексна інтегральна оцінка країнового ризику (CPFER) здійснюється за формулою:

$$\text{CPFER (країна X)} = 0,5(\text{PR} + \text{FR} + \text{ER}) \quad (1)$$

$$0 \leq \text{CPFER} \leq 100$$

Чим ближче CPFER до 100, тим нижчий рівень ризику, та навпаки чим ближчий CPFER до 0, тим вищим є рівень ризику. Групування країн за рівнем ризику здійснюється на основі категоріальної шкали (табл. 1.4):

Таблиця 1.4

Оцінка рівня країнового ризику

Рівень ризику	Значення CPFER
дуже високий	$0 \leq \text{CPFER} \leq 49,9$
високий	$50,0 \leq \text{CPFER} \leq 59,9$
помірний	$60,0 \leq \text{CPFER} \leq 69,9$
низький	$70,0 \leq \text{CPFER} \leq 79,9$
дуже низький	$80,0 \leq \text{CPFER} \leq 100$

Примітка: складено на основі [276]

PRS group надає щомісячну та щорічну оцінку рівня ризику з 1984 р. по 140 країнам світу, в перелік яких входить й Україна [164]. На основі CPFER розроблюються короткострокові (до 1 року) та середньострокові (до 5 років) прогнози рівня ризику за всіма компонентами, що дозволяє їх враховувати в оцінці безпекового середовища.

Комплексну змістовну оцінку ризикам глобального середовища щорічно надає *World Economic Forum*, публікуючи *Global risks Report* [274], що відображають зміни, що відбуваються у глобальному безпековому середовищі під впливом різних загроз. Всесвітній економічний форум розглядає ризики глобального безпекового середовища у 5 основних

групах (економічні, соціальні, геополітичні, технологічні та екологічні), досліджуючи їх з позиції імовірності виникнення та ступеня впливу на стійкість економічного розвитку країн світу. Як показують результати *Global risks Report 2021* [273] домінуючими ризиками глобального середовища є екологічні, що складають 40 та 50% відповідно за імовірність та ступенем впливу серед ТОП10 основних ризиків.

Аналіз динаміки глобальних ризиків безпекового розвитку ризиків світового розвитку за період 2012-2021 рр. свідчить про:

- посилення питомої ваги екологічних ризиків, на яких концентруються зусилля світового співтовариства (кліматичні проблеми, проблеми ресурсного забезпечення, посилення негативного антропогенного впливу, зменшення біорізноманіття тощо);

- зменшення ступеня впливу економічних ризиків, так якщо в 2012-2014 рр. серед основних ризиків названі фінансові дисбаланси, нерівність у розподілі доходів, безробіття, то останніми роками економічні ризиків серед топ10 відсутні;

- соціальні ризики, що пов'язані з поширення інфекційних захворювань, вперше за 10 років увійшли до топ 10 ризиків;

- посилення впливу технологічних ризиків, пов'язаних із втратою даних та можливими кібератаками, ризики надмірної цифровізації тощо;

- якщо з погляду ступеня впливу у 2012-2014 рр. фінансові кризи та їх наслідки пов'язували з основною загрозою світогосподарського розвитку, то у 2016-2018 рр. основною загрозою виступали геополітичні детермінанти, зумовлені ризиками використання зброї масового ураження, а у 2021 р. – ризики поширення інфекційних захворювань, що спричинено пандемією COVID19.

З точки зору методології виміру дослідження ВЕФ не дають кількісної оцінки рівня ризиків, однак дозволяють їх систематизувати та визначити індикатори, на основі яких можна вимірювати рівень ризиків.

На основі дослідження Global risks Report 2022 [274] було проведено систематизацію основних ризиків глобального безпекового розвитку та оцінено їх питому вагу в переліку основних виокремлених ризиків (37), а також ступінь впливу відносно позиції у рейтингу (табл. 1.5).

Отже, найбільшу питому вагу продовжують займати соціальні ризики, половина з яких входять до топ10 за ступенем впливу. Другою групою за кількістю є геополітичні ризика, однак за ступенем впливу вони не займають високих позицій в рейтингу. Рівні частки в рейтингу ризиків займають економічні та екологічні, однак екологічні мають більш високі позиції в рейтингу щодо ступеня впливу. Технологічні ризики хоч і найменш чисельними, однак 40% з наведених в цій групі водять до топ10.

Слід зазначити, що методика, що застосовується експертами ВЕФ, базується на застосуванні різних методів наукових досліджень, серед яких анкетування, аналіз, узагальнення, екстраполяція, систематизація, класифікація, ранжування та дозволяє визначати актуальні й прогнозовані тенденції глобального розвитку, однак при цьому не містить результатів порівняння прогнозованих ризиків із фактичними результатами за підсумками попередніх років, не передбачає визначення взаємозв'язків і впливів між різними глобальними ризиками, що відповідно не дозволяє оцінювати та прогнозувати можливості виникнення внаслідок цього нових ризиків і каскадних ефектів.

На національному рівні в Україні діє методика оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму, що є системою інформації для правоохоронних органів, підрозділу фінансової розвідки, фінансово-кредитних установ та дозволяє зрозуміти, чи відповідає чинне законодавство цілям системи протидії новим загрозам, чи є адекватною система моніторингу, чи є ефективною система правоохоронних органів. Ця методика максимально уніфікована зі стандартами врахування ризиків Міжнародного валютного фонду та Світового банку [53]. Відповідно до

даної методики Державною службою фінансового моніторингу України проводяться відповідні дослідження, на основі яких публікуються звіти.

Таблиця 1.5

Систематизація глобальних ризиків безпекового розвитку країн світу

Групи ризиків	Ризик (місце в рейтингу, вагомість, характер прояву)
Економічні (16,2%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Боргові кризи (6 місце, 13,8%, коротко-, середньостроковий) ← Тривала стагнація (16 місце, 6,9%, короткостроковий) ← «Бульбашки» активів (17 місце, 6,7% коротко-, середньостроковий) ← Колапс промисловості (25 місце, 4,1%, довгостроковий) ← Нестабільність цін (26 місце, 3,3%, середньостроковий) ← Незаконна економічна діяльність (32 місце, 2,5%, середньо-, довгостроковий)
Соціальні (27,0%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Ерозія соціальної згуртованості (1 місце, 27,8%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Криза засобів до існування (2 місце, 25,5%, середньостроковий) ← Погіршення психічного здоров'я (4, 23,0%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Інфекційні захворювання (8 місце, 10,9%, короткостроковий) ← Негативні реакції щодо науки (10 місце, 9,5%, довгостроковий) ← Невдоволення молоді (14 місце, 7,1%, коротко-, середньостроковий) ← Колапс соціальної безпеки (18 місце, 6,2%, довгостроковий) ← Вимушена міграція (19 місце, 5,4%, довгостроковий) ← Збої громадської інфраструктури (24 місце, 4,2%, довгостроковий) ← Шкода здоров'ю через забруднення довкілля (34 місце, 1,9%, довгостроковий)
Геополітичні (21,6%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Геоекономічні конфронтації (12 місце, 8,2%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Розрив міждержавних відносин (15 місце, 7,0% середньо-, довгостроковий) ← Конкуренція за геополітичний ресурс (22 місце, 4,4% середньо-, довгостроковий) ← Міждержавний конфлікт (28 місце, 2,9% коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Розпад держав (30 місце, 2,6%, середньо-, довгостроковий) ← Крах багатосторонніх відносин (32 місце, 2,2%, довгостроковий) ← Терористичні атаки (35 місце, 1,6%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Зброя масового ураження (37 місце, 0,3%, коротко-, середньо-, довгостроковий)
Технологічні (13,5%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Збої в системі кібербезпеки (7, 12,4%, коротко-, середньостроковий) ← Цифрова нерівність (9, 10,5%, короткостроковий) ← Несприятливі наслідки технічного прогресу (20, 5,3%, довгостроковий) ← Концентрація цифрових потужностей (23, 4,3%, короткостроковий) ← Збої в ІТ інфраструктурі (31, 2,4%, середньо-, довгостроковий)
Екологічні (16,2%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Недієві заходи щодо покращення кліматичних змін (3, 25,4%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Екстремальні погодні умови (5, 22,7%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Втрата біорізноманіття (11, 8,4%, середньо-, довгостроковий) ← Антропогенні впливи на довкілля (13, 7,8%, середньо-, довгостроковий) ← Криза ресурсів (29, 2,7%, довгостроковий) ← Геофізичні катастрофи (36, 0,8%, довгостроковий)

Примітка: складено на основі [274]

Так, в останньому Звіті про проведення національної оцінки ризиків 2019 р. визначено, що основними ризиками в системі відмивання коштів є низький рівень доходів населення, прояви тероризму та сепаратизму, незаконна економічна діяльність (в тому числі фіктивне підприємництво, шахрайство та ухилення від сплати податків), зростання організованої злочинності, високий обіг готівки, використання неприбуткових організацій з метою відмивання коштів та інші [38].

Що стосується методичного інструментарію оцінки, то методи оцінки ризиків можна поєднати в три групи: якісні, кількісні та комбіновані. Кількісні методи передбачають проведення розрахунків з використанням статистичних показників та інших кількісних вимірників, до них належать методи багатовимірної аналізу, методи побудови інтегральних показників, методи статистичного аналізу та моделювання, прийоми екстраполяції тощо. Якісні прийоми доповнюють кількісні методи оцінки та включають опитування, розробку анкет, побудову матриці ризиків та загроз, складання структурно-логічних схем аналізу тощо. Комбіновані методи передбачають поєднання прийомів розрахунку похідних, комплексних статистичних показників (індексів) з відповідними експортними оцінками.

Систематизація методів оцінки ризиків залежно від вхідних умов та особливостей процесу загального оцінювання, а саме врахування імовірності, наслідків, рівня ризику тощо, представлена в національному стандарті ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризиків» [28], який складено та адаптований відповідно до міжнародного стандарту ISO/ІЕС 31010.2019 Risk Management - Risk Assessment Techniques [215]. В даних документах серед використовуваних методів оцінювання ризиків виділяють такі, як методи дослідження небезпечних чинників і працездатності (HAZOP), аналізу небезпечних чинників і критичні точки контролю (НАССР), структурований метод «Що-якщо» (SWIFT), аналізу сценаріїв, аналізу

першопричин, аналізу видів і наслідків відмов, аналізу причин і наслідків, імітаційне моделювання за методом Монте-Карло, Байєсова статистика і мережі Байєса, матричний метод «наслідок-імовірність», багатокритеріальний аналіз рішень (MCDA) та інші.

У рамках дослідження із урахуванням існуючих методик оцінки запропоновано модифікований підхід до вимірювання ризику безпекового розвитку країни, що дозволить надавати як кількісну оцінку рівня ризику, так і якісну. Запропонований підхід ґрунтується на наступному алгоритмі (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Алгоритм оцінки рівня ризику безпеки розвитку

Примітка: розроблено автором

На *першому етапі* формуємо систему кількісних індикаторів ризику, що відображають результати (наслідки) подій у безпековому середовищі (або зміни умов функціонування).

З урахуванням існуючих підходів доцільним є максимально скорелювати індикатори ризику з глобальними детермінантами розвитку (табл. 1.5), отже, запропоновано їх класифікувати у 5 груп: економічний ризик, соціальний ризик, геополітичний ризика, технологічний ризик, екологічний ризик.

Система показників – індикаторів виміру економічного ризику включає 16 індикаторів, серед яких:

1. ВВП на душу населення, дол. США, що є вимірником рівня соціально-економічного розвитку, збільшення якого свідчить про зростання якості життя та добробуту населення, зменшення навпаки є свідченням спадної економічної динаміки та погіршенням умов розвитку економіки.

2. Співвідношення ВВП на душу населення країни відносно найбільш розвинених країн, зокрема для оцінки ризику України було взято коефіцієнт співвідношення ВВП на душу України до відповідного показника країн ЄС у %. Зростання даного показника є свідченням вирівнювання рівня розвитку країн, покращення рівня соціально-економічного добробуту.

3. Рівень інфляції (%), який відображає динаміку зміни споживчих цін. Відповідно, на помірному рівні 1-5% може оцінюватися як додатковий фактор стимулювання попиту та розвитку економіки в цілому, однак більше швидке зростання може сигналізувати щодо появи ризиків, посилення загроз стійкості розвитку.

4. Рівень безробіття (%), зростання якого свідчить про наявність кризових тенденцій в економічному розвитку країн, зокрема погіршення ситуації на ринку праці, зниження доходів населення, зростання соціальної напруги у суспільстві.

5. Рівень тінізації економіки (% тіньового сектору у ВВП), суттєве значення якого за умови наявності тенденції збереження або подальшого зростання рівня для більшості країн світу є суттєвою загрозою стійкого економічного зростання.

6. Частка сировинного експорту (% до загального обсягу експорту) як показник якості структури експортного потенціалу країни, зокрема для України переважно сировинна орієнтація експорту є загрозою стійкості розвитку, бо не дозволяє максимально використовувати переваги від зовнішньоторговельної співпраці.

7. Частка високотехнологічного експорту (% до загального обсягу експорту) як індикатор технологічної якості експортної продукції, що відображає спроможності країни виробляти інноваційну продукцію, що користується попитом на світових ринках. Низька частка або наявність тенденції до зниження цієї частки є свідченням технологічної відсталості та загрозою стійкому економічному розвитку.

8. Індекс умов торгівлі (як співвідношення темпів зростання експортних та імпортних цін) є статистичною оцінкою ефективності участі країни у міжнародній торгівлі. Значення вище 100% та тенденція його зростання є свідченням покращення умов торгівлі для країни та свідчить про ефективне використання власних конкурентних переваг, навпаки, значення нижче 100% та тенденції його скорочення є свідченням погіршення умов торгівлі та може розглядатися як додаткові ризиків зниження ефективності зовнішньоторговельної співпраці.

9. Динаміка курсу національної валюти (відносно долару США, %) – критерій макроекономічної стабільності, знецінення національної валюти, наявність суттєвих коливань курсу є загрозами стійкого розвитку.

10. Рівень іноземного інвестування економіки (частка прямих іноземних інвестицій у ВВП, %) як індикатором здатності країни залучати іноземний капітал, бути привабливою для іноземних інвесторів, що

створює можливості для забезпечення стійкого економічного розвитку та залучення технологій та інновацій.

11. Рівень внутрішнього інвестування (частка валового нагромадження основного капіталу в ВВП, %) як критерій здатності країни інвестувати в забезпечення власного економічного зростання. Значення нижче 15% є критично небезпечним, значення вище 25% свідчить про зростання можливостей щодо технологічного оновлення та модернізації економічного розвитку. Тенденція щодо скорочення цієї частки може ідентифікувати послаблення інвестиційної складової економічного розвитку, що є загрозою стійкості у середньо- та довгостроковій перспективі.

12. Рівень технологічності розвитку (частка середньо- та високотехнологічного сектору в промисловості, %) як індикатор якості технологічної структури виробництва, критерій промислової конкурентоспроможності, зростання якого свідчить про удосконалення якості структури виробництва, впровадження технологічних інновацій, виникнення можливостей для забезпечення сталого промислового розвитку.

13. Рейтинг (бал) країни за індексом глобальних інновацій, що вимірює інноваційну конкурентоспроможність, відповідно більш високі позиції та тенденція посилення позицій є свідченням зростання можливостей стійкого економічного розвитку.

14. Рейтинг (бал) країни за індексом глобальної конкурентоспроможності, що вимірює рівень конкурентних переваг країн в системі глобальних економічних відносин.

15. Рівень зовнішнього боргу (% до ВВП) як один з індикаторів, що застосовується у світовій практиці в якості вимірника рівня заборгованості країни, та відповідно зростання якого свідчить про підвищення зовнішньоборгового навантаження та порушує стійкість розвитку.

16. Рівень внутрішнього боргу (% до ВВП) виступає вимірником рівня внутрішньої заборгованості, зростання також є загрозою стійкості.

Система показників – індикаторів виміру соціального ризику включає 8 індикаторів, серед яких:

1. Рівень доходу на душу населення, дол. США, що є показником якості життя населення, за умови спадної динаміки свідчить про погіршення умов забезпечення соціальної безпеки.

2. Співвідношення рівня доходу на душу населення країни відносно найбільш розвинених країн, зокрема для оцінки ризику України було взято коефіцієнт співвідношення рівня доходу на душу України до відповідного показника країн ЄС у %.

3. Рівень бідності (одним з індикаторів є частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США), суттєвий рівень або наявність тенденції його зростання є ризиком соціальної безпеки, бо свідчить про погіршення добробуту та умов життя населення.

4. Децильна диференціація доходів (коефіцієнт – співвідношення рівня доходів 10% найбагатшого населення до рівня доходів 10% найбіднішого населення країни) є критерієм диференціації та нерівномірності якості та умов життя. Зростання показника посилює ризику безпеки.

5. Рівень старіння населення (частка населення у віці понад 65 років у загальній чисельності населення, %) є індикатором демографічної безпеки, відображує рівень демографічного старіння нації. Наявність тенденції до зростання (особливо за умови перевищення 12% порогу) створює додаткові навантаження на систему соціального забезпечення та захисту, послаблює трудовресурсний потенціал тощо.

6. Рівень навантаження на працездатне населення (співвідношення частки населення у віці понад 65 років до числа працездатного населення), зростання якого створює загрозу стійкості соціально-економічного розвитку

7. Рівень безробіття молоді (частка осіб у віці 15-24 роки в структурі економічно активного населення), зростання якого свідчить про негативні тенденції в формуванні трудового потенціалу країни, неефективність державної політики в сфері освіти, професійної підготовки та працевлаштування молоді.

8. Втрати людського капіталу України від трудової міграції, оцінюються за прийнятими в міжнародній практиці критерієм, за яким такі втрати дорівнюють величині, що у 10 разів більша за показник ВВП на душу населення країни, розрахованого за паритетом купівельної спроможності [38, с.24-25].

Щодо групи індикаторів геополітичного ризику, то їх особливістю є те, що більшість з них не мають кількісного виміру та не відображаються у формі статистичних показників, а переважно є експертними оцінками. Такі вимірники описують рівень політичної стабільності, ступінь довіри населення до уряду та інших державних інститутів, рівень корупції, наявність внутрішніх протистоянь та конфліктів, наявність зовнішніх конфліктів, у тому числі й військових, рівень демократії, рівень злочинності та ступінь довіри до судово-правової системи тощо.

Індикатори технологічного ризику вимірюють рівень та наслідки діджиталізації економічного розвитку, до них відносять: частка ІТ послуг в економіці, в обсягах експорту та імпорту; ступінь забезпечення населення Інтернет та мобільним зв'язком; наявність та рівень розвитку ІТ інфраструктури; частка електронних послуг в банківській сфері, сфері державного управління тощо; індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index – NRI), індекс ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index) тощо.

Індикатори екологічного ризику вимірюють зміни, що відбуваються у підсистемах навколишнього середовища під впливом антропогенної діяльності та викликають кліматичні зміни, призводять до порушення балансів у екосистемах, призводять до природних катастроф тощо.

Основну частку таких індикаторів складають саме показники, пов'язані з антропогенної діяльністю, серед яких: рівень техногенного навантаження, енергоємність та енергоефективність, питома вага відновлювальної енергетики, екологічна стійкість, якість повітря і води, поводження із відходами, ефективність використання ресурсів та інші [21].

На другому етапі проводимо класифікацію виокремлених індикаторів ризику з точки зору того, як зміна (динаміка) кожного сигналізує відносно посилення або послаблення небезпеки (загроз стійкості економічного розвитку).

Так, індикатор типу R1(стабілізуючий) – це певний показник, збільшення значень якого свідчить про зростання рівня стійкості та безпеки розвитку, а отже, знижує рівень ризику та навпаки. індикатор типу R2 (дестабілізуючий) – це такий показник, збільшення значень якого викликає погіршення умов для забезпечення безпекового розвитку та відповідно посилює ризики (табл. 1.6). Тип індикатору в подальшому впливатиме на розрахунок інтегрального рівня ризику.

Таблиця 1.6

Класифікація індикаторів ризику

Показник	Індикатор типу R1 (I_{R1})	Індикатор типу R2 (I_{R2})
Характер прояву	$I_{R1} \uparrow$, ризик $\downarrow$, безпека $\uparrow$ $I_{R1} \downarrow$, ризик $\uparrow$, безпека $\downarrow$	$I_{R2} \uparrow$, ризик $\uparrow$, безпека $\downarrow$ $I_{R1} \downarrow$, ризик $\downarrow$, безпека $\uparrow$
Види показників	ВВП на душу, співвідношення ВВП на душу України до показника країн ЄС, частка високотехнологічного експорту, індекс умов торгівлі, рівень внутрішнього та зовнішнього інвестування, рівень інноваційності, рівень конкурентоспроможності, рівень доходу на душу,	Рівень інфляції, рівень безробіття, рівень тінізації, частка сировинного експорту, валютний курс, рівень зовнішнього та внутрішнього боргу, рівень бідності, диференціація доходів, рівень старіння, рівень демографічного навантаження, рівень безробіття молоді, втрати країни від міграції

Примітка: розроблено автором

На *третьому етапі* визначаємо період часу для проведення аналізу. В дослідженні обрано період ретроспекції в 10 років (2012-2021 рр.). Також необхідно формувати систему статистичних даних (з індикаторів ризику), на основі кількісного виміру яких можливо здійснити відповідну оцінку ризику.

На *четвертому етапі* оцінюємо інтенсивність динаміки, шляхом розрахунку відповідних ланцюгових коефіцієнтів зростання/зменшення індикаторів ризику ($K_{зрі}$):

$$K_{зрі} = \frac{I_t}{I_{t-1}} * 100 \quad (2)$$

Проводимо узагальнюючу оцінку інтенсивності змін за аналізований період шляхом розрахунку середнього геометричного коефіцієнту динаміки $\overline{Kзр}$:

$$\overline{Kзр} = \sqrt[m]{\prod_{t=1}^n K_{зрі}} \quad (3)$$

Де m – число ланцюгових коефіцієнтів ($m=n-1$)

n – число періодів часу.

На *п'ятому етапі* застосовуючи запропоновану шкалу визначення рівня ризику здійснюємо перерахунок отриманих коефіцієнтів в відповідно кількісну та якісну оцінку ризику (табл. 1.7).

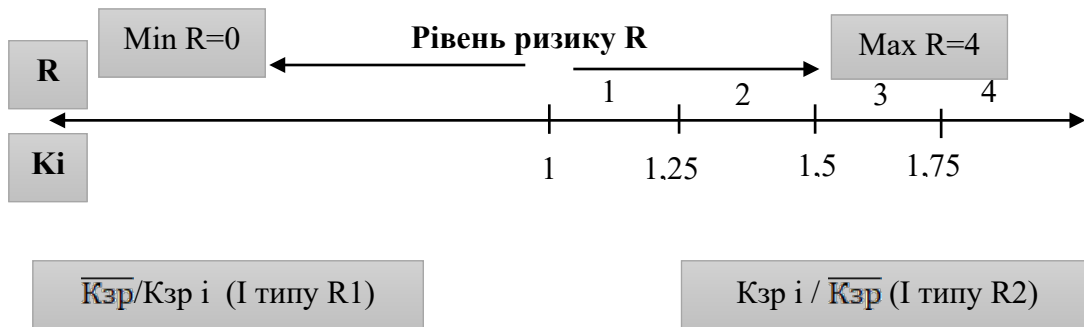
Таблиця 1.7

Шкала оцінки рівня ризику безпекового розвитку

Оцінка ризику		Ступінь впливу на стан безпеки	Алгоритм перерахунку (тип R1) K_i	Алгоритм перерахунку (тип R2) K_i
Якісна	Кількісна (бальна) R_i			
Відсутній	0	Мінімальний	$K_{зрі} > \overline{Kзр}$	$K_{зрі} < \overline{Kзр}$
Низький	1	Прийнятний	$1 < \frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} < 1,25$	$1 < \frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} < 1,25$
Середній	2	Помірний	$1,25 \leq \frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} < 1,5$	$1,25 \leq \frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} < 1,5$
Високий	3	Неприйнятний	$1,5 \leq \frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} < 1,75$	$1,5 \leq \frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} < 1,75$
Дуже високий	4	Катастрофічний	$\frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} \geq 1,75$	$\frac{K_{зрі}}{\overline{Kзр}} \geq 1,75$

Примітка: розроблено автором

Графічно відмінності між ідентифікацією та вимірюванням рівня ризику для різних типів індикаторів (R1 та R2) представлено на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Алгоритм визначення кількісної (бальної) оцінки рівня ризику

Примітка: розроблено автором

Розрахунок інтегрального (сумарного) рівня ризику IR за системою індикаторів здійснюється за формулою:

$$IR = \sum_{i=1}^n Ri \quad (4)$$

Окрім кількісної бальної оцінки ризику можна розрахувати відносний рівень ризику у відсотках $IR(\%)$:

$$IR(\%) = \frac{IR}{IR_{max}} \quad (5)$$

На основі отриманої відносної оцінки з урахуванням запропонованої шкали (табл. 1.8) можна отримати якісну оцінку рівня ризику, що дозволяє охарактеризувати його рівень.

Таблиця 1.8

Шкала інтегрального відносного рівня ризику

Рівень ризику	$IR(\%)$
Відсутній	$IR(\%) = 0$
Низький	$0 < IR(\%) < 25$
Середній	$25 \leq IR(\%) < 50$
Високий	$50 \leq IR(\%) < 75$
Дуже високий	$IR(\%) \geq 75$

Примітка: розроблено автором

Таким чином, запропоновано методичний інструментарій оцінки рівня ризику безпекового розвитку, що дозволяє надати кількісну та якісну оцінку умовам стійкого розвитку країни з позиції впливу ризиків та загроз.

До *переваг* запропонованого інструментарію можна віднести такі:

- має комплексний характер, бо базується на попередній систематизації груп ризиків відповідно до їх характеру та напряму впливу;
- в оцінці враховані такі індикатори ризику, що мають кількісний характер виразу, отже підвищується рівень об'єктивності наданих оцінок;
- передбачає можливість адаптації до умов безпекового середовища, тобто дозволяє включати додаткові індикатори ризику або виключати ті, що не є визначальними з позиції об'єкту, що оцінюється;
- ризик вимірюється з точки зору ступеня інтенсивності (суттєвості) зміни значень відповідних індикаторів ризику, при цьому чим більше відхилення темпу зміни від середніх рівнів індикаторів, тим більшим є прояв ризику та вплив загрози на безпеку розвитку.

Втім, можна виокремити деякі «вузькі місця» методу, що потребують подальшого дослідження:

- зміна складу індикаторів може змінювати підсумкову оцінку ризику та відповідно приводити до результатів, що не можуть бути зіставлені, отже вимагатиме постійних перерахунків із врахуванням змін;
- обраний інтервал ретроспекції для аналізу впливатиме на визначення середнього рівня інтенсивності динаміки (середнього коефіцієнту зростання), що відповідно відобразиться на величині відхилень, на яких базується бальна та якісна оцінка рівня ризику, в результаті підсумкові оцінки можуть суттєво відрізнятись.

При тому даний недолік можна скоректувати, якщо застосовувати не сталий період ретроспекції (незмінний для всього періоду аналізу), а змінний (наприклад, для кожного наступного періоду часу зміщувати його на кожен наступний рівень).

- відсутність певних даних або неможливість спрогнозувати включені індикатори ризику внаслідок високого ступеня нестабільності зовнішнього середовища ускладнюють процедуру оцінювання за алгоритмом і вимагають додаткових уточнень, врахувань тощо.

Практичне застосування розробленого інструментарію дозволить провести оцінювання ризиків безпекового розвитку України на основі системного вивчення впливу індикаторів-вимірників ризику та виокремити рівень інтегрального ризику. Моніторинг ризиків на основі запропонованого алгоритму дозволить визначати та корегувати заходи щодо адаптації або мінімізації впливу задля забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку. Методика дозволяє також застосовувати прогнозування рівня ризику та розробки відповідних сценаріїв прояву ризиків, що дозволить визначати напрями посилення стійкості економічного розвитку країни на майбутню перспективу.

Висновки до розділу 1

1. Обґрунтовано, що вплив сучасного глобального середовища на формування та забезпечення економічної безпеки має дуалістичний характер, з одного боку, забезпечується більш ефективне використання ресурсів шляхом розвитку міжнародного співробітництва і залучення країн до інтеграційних процесів, з іншого, – геоекономічна та геополітична конкуренція в сучасних умовах ще більше загострюється, а з нею посилюються асиметрії та нерівність.

2. Доведено, що середовище функціонування світового господарства змінюється у напрямку посилення взаємозалежності, фрагментації, поглиблення регіоналізації, технологічних та соціальних зрушень, зростання геополітичної напруженості, що формує площину складної взаємодії викликів, загроз, ризиків безпеки. Ускладнення глобальних викликів, загроз та ризиків в умовах невизначеності та

нестабільності актуалізує процедури оцінювання, управління ризиками, їх профілювання та прогнозування на національному, регіональному, міжнародному рівнях для формування економічної безпеки країн.

3. Обґрунтовано антисупільний характер тіньової економіки, що становить загрозу економічній безпеці. Удосконалено теоретико-методологічні засади дослідження тіньової економіки, які розвивають існуючу методологічну основу, що характеризується відповідною системою принципів, до яких віднесено: раніше обґрунтовані принципи структурності, адаптивності, мережовості, дуалітичності, спільної мотивації та взаємодоповненості із офіційною економікою, до якої запропоновано *включення принципів*: поліструктурності (тіньова економіка має складну структуру, в якій з'являються нові складові і яка має тенденцію подальшого розвитку), багаторівневості (тіньові економічні активності реалізуються на різних рівнях, які формують сучасну просторову структуру світового господарства), перманентності (тіньова економіка виникає завжди там, де є економічна активність, вона притаманна всім країнам світу попри відмінність факторів та умов її розвитку, форм прояву тощо).

4. У процесі дослідження сучасного глобального середовища встановлено, що національні економіки знаходяться в зоні впливу глобальних та регіональних викликів (обставини природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру, що породжуються невідпинним розвитком суспільства і світу та можуть бути як позитивним важелем розвитку, так і серйозною перешкодою, що негативно впливає на стан безпеки), загроз (комплекс передумов та факторів, що породжують небезпеку життєво важливим інтересам будь-якого суб'єкта, деструктивно впливають на розвиток суб'єкта та/або призводять до збитків), ризиків (ступінь невизначеності, щодо майбутнього результату, від прийнятих рішень або настання подій/обставин, настання ризику може з різновекторною вірогідністю та

глибиною впливу викликати настання інших), що є взаємопов'язаними та взаємообумовленими і безпосередньо впливають на формування національної безпеки.

5. Сучасні виклики безпеки класифіковано за багатоаспектними ознаками: *ресурсні* (енергобезпека, нові технології видобутку енергії, розподіл природних ресурсів, доступність та забезпечення енергією); *екологічні* (глобальне потепління і зміна клімату, збереження біорізноманіття планети); *економічні* (зростання активності багатонаціональних підприємств, формування правил і процедур вільного руху іноземних інвестицій, фінансова глобалізація, масштабні транскордонні злиття та поглинання, торговельні війни, створення глобальних інформаційних та освітніх мереж); *соціально-демографічні* (стан демографічної ситуації у світі, основні типи соціального відтворення, проблема голоду, поширення хвороб, стан здоров'я, проблеми світових ринків праці, міжнародна міграція, питання гендерної рівності); *геополітичні* (експорт демократії, асиміляційний характер глобалізації, транскордонна злочинність, тероризм, криза світового геополітичного становища, контроль озброєнь).

6. Загрози формування безпеки національних економік класифіковано: *за масштабами поширення* (глобальні, національні, регіональні, локальні), *за рівнями загрози безпеці держави, що забезпечує систему перерозподілу у суспільстві, безпеці суб'єкта господарювання* (забезпечення сфери виробництва) та безпеці особи (забезпечення сфери споживання), *за співвідношенням суб'єктів, що формують загрози, та ціллю* (симетричні, у тих випадках, коли суб'єктом загрози та її цілю є держава, та асиметричні, коли суб'єктом загрози, ціллю яких є держава, виступає позадержавний суб'єкт), *за історичним походженням* (традиційні та нетрадиційні), *за часом походження* (традиційні й нові), *за сферою виникнення* (політичні, військові, економічні, інформаційні, екологічні та інші), *за ступенем і масштабом їхніх наслідків*: «жорсткі» (пов'язані із

забезпеченням воєнних та оборонних аспектів національної безпеки, виникають в наслідок військових дій, терористичних атак тощо), «м'які» (пов'язані із виникненням потенційних політичних, соціальних та економічних викликів національної безпеці, наслідком яких є погіршення екології, нелегальна міграція, міжетнічні конфлікти, кібертероризм тощо), *за природою та напрямом походження* (внутрішні (корупція, злочинність, політичну нестабільність, слабкість державних інститутів та інші), зовнішні (військова агресія, зовнішній тиск на зовнішньоекономічний та зовнішньополітичний курс)), *за інтеграційним спрямуванням* (загрози національній безпеці України як складової світової спільноти з боку міжнародного тероризму, транскордонної злочинності, поширення зброї масового ураження тощо), загрози на шляху інтеграції України до світового господарства (виклики у процесі формування демократичного суспільства, здобуття членства в НАТО), загрози, які пов'язані із забезпеченням суверенітету і виникають у процесі взаємодії з іншими країнами).

7. Основними групами ризиків для безпеки національних економік визначено: *за рівнями виникнення та поширення* (глобальні, національні, регіональні, особисті); *за групами* (геополітичні, економічні, технологічні, соціальні, екологічні); *за імовірністю настання* (критичні, помірні, малоімовірні); *за часом існування* (короткострокові, середньострокові, довгострокові); *за ступенем запобігання та/або подоланням негативних наслідків* (відносно прості, середньої складності, складні).

8. Основними характеристиками національних систем оцінювання ризиків та загроз, що виступають важливим елементом стратегічного планування та забезпечення національної стійкості та функціонують у більшості розвинених країн світу, є: спільні (періодичність (раз на 4-5 років), перспективність прояву загроз та ризиків (у 3-5 років); комплексний підхід врахування ризиків з подальшим їх ранжуванням за імовірністю

виникнення та характером наслідків; типізація ризиків для розробки системи заходів реагування, відповідних планів, прогнозів та стратегій розвитку країн, складання сценаріїв та формування матриць загроз та ризиків; проведення оцінки на всіх рівнях (національному, регіональному та місцевому) із залученням до оцінювання не тільки відповідних урядових органів, а й інших стейкхолдерів), відмінні (застосування відповідних механізмів організації системи оцінювання ризиків, які стосуються структури органів, специфіки оформлення результатів та ступеня відкритості доступу до них, пріоритетністю врахування ризиків тощо).

9. На основі узагальнення світових практик оцінювання ризиків запропоновано модифікований підхід до вимірювання ризику безпекового розвитку країни, з позицій впливу ризиків і загроз, що передбачає: формування системи кількісних індикаторів ризику, які відображають результати (наслідки) подій у безпековому середовищі за групами ризиків (економічний, соціальний, геополітичний, технологічний, екологічний) та відповідними індикаторами; класифікацію виокремлених індикаторів ризику за впливом (посилення або послаблення небезпеки (загроз стійкості економічного розвитку); формування бази даних та обрання періоду ретроспекції; оцінку інтенсивності динаміки; кількісна та якісна оцінка ризику. Перевагами запропонованого інструментарію є: комплексний характер оцінювання, високий рівень об'єктивності (через застосування кількісних показників), можливість адаптації до умов безпекового середовища (шляхом включення/виключення додаткових індикаторів), врахування ступеня інтенсивності (суттєвості) зміни значень відповідних індикаторів ризику.

Основні положення дисертаційної роботи, що розглянуто в першому розділі, опубліковано в наукових працях [112,113,115,116,119,120,122,123, 126,129,131,178].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ СВІТОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ

2.1. Вплив сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки України

Сучасне середовище міжнародної безпеки формується в умовах, що швидко змінюються, а системи національної економічної безпеки функціонують в умовах загострення широкого спектру традиційних і нових ризиків. Стан національної економічної безпеки сьогодні визначається не тільки внутрішніми чинниками, але й великою мірою обумовлюється дією факторів зовнішнього середовища, масштаби впливу яких зростають по мірі поглиблення глобалізаційних процесів і підвищення ступеня інтегрованості національної економіки до системи світового господарства. При цьому з часом відбувається не тільки зростання масштабів впливу глобальних чинників на середовище національної економічної безпеки, але й постійні трансформації їх переліку – як у кількісному, так і в якісному вимірі. Мова, зокрема, йде про зміни у кількості глобальних детермінант економічної безпеки через появу якісно нових трендів і втрачання актуальності окремих старих чинників, з одного боку, і про видозміну традиційних чинників, з іншого.

Початок XXI ст. став періодом, коли відбувається найбільш помітна інтенсифікація процесів трансформації глобальних чинників економічної безпеки. У той час як традиційні підходи до глобальної безпеки, зосереджені на міждержавних конфліктах і громадянській війні, продовжують загрожувати регіонам, які є інституційно та економічно слабкими та вразливими, все більш актуальним стає ширший підхід до

глобальної та національної безпеки. Поєднання загроз різного рівня та джерел виникнення створює нові виклики для установ, урядів, міжнародних інституцій і кожної людини в усьому світі.

Сьогодні світ не просто стикається з набагато ширшим спектром загроз, ніж у минулому. Сучасне світове господарство та економіки країн функціонують в умовах безпрецедентної конвергенції різноманітних викликів міжнародній та національній безпеці. Водночас, зазначені виклики не обов'язково несуть загрозу глобальному, регіональним та національним безпековим комплексам. Так, за критерієм характеру наслідків впливу глобальних чинників на безпекове середовище виділяють два типи глобальних трендів: однополюсні (є чистими ризиками для економічної безпеки, які викликають погіршення її стану) і двополюсні (є викликами для безпеки, характер впливу яких може бути як позитивним або негативним, так і нейтральним) [21]. Відповідно, окремі глобальні чинники можуть надавати нової конфігурації безпековому середовищу, не погіршуючи його стану.

Дослідження основних складових сучасного глобалізаційного процесу (економічних, соціально-демографічних, природно-екологічних, інформаційно-технологічних, політико-ідеологічних та воєнних, культурно-цивілізаційних та релігійних), які впливають на міжнародне безпекове середовище, дозволяє розширити їх шляхом виокремлення принципово нових якісних ознак, що впливають на формування економічної безпеки, її стан тощо.

По-перше, кардинально новий вигляд, якого набуває безпекове середовище, у першу чергу, обумовлений загальними факторами глобального порядку, які одночасно можуть проявлятися у кількох сферах (економічній, політичній, соціальній, інформаційній тощо), – прогресом глобалізаційних процесів, зростанням динамізму та інтенсивності й підвищенням складності міжнародних відносин у всіх сферах на тлі поглиблення процесів глобалізації, ступенем інтеграції країн до світової

системи, глобальною конкуренцією, виникненням нових центрів глобального впливу, зростанням швидкості поширення криз, інтернаціоналізацією конфліктів тощо.

По-друге, окремим трендом сучасності, який виступає суттєвою загрозою для безпекових систем, є поширення міжнародної (транснаціональної) злочинності, що в умовах цифровізації отримала якісно нові інструменти і можливості. Як результат, міжнародна злочинність охоплює злочини, передбачені кримінальним правом, які не можна обмежити якоюсь однією категорією правопорушень і які включають міжнародні господарсько-економічні, фінансові, екологічні правопорушення, кіберзлочини, воєнні злочини тощо.

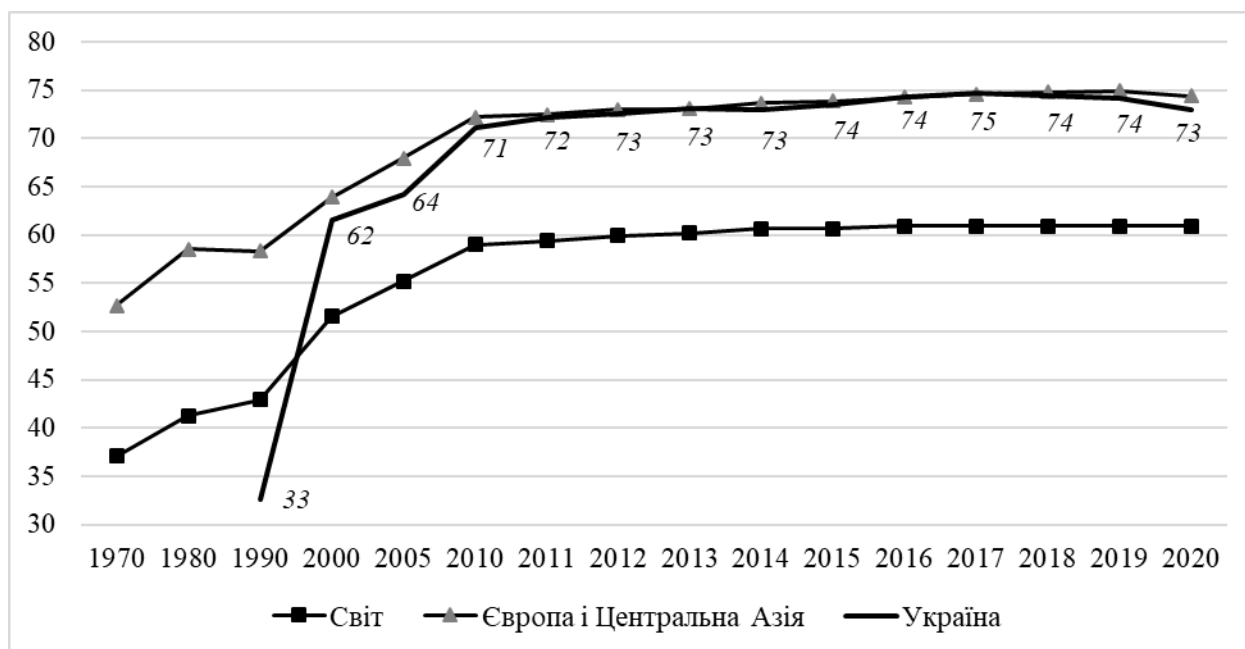
Загальною рисою вищезазначених складових глобальних процесів є їх дифузний характер – їх не можна віднести до якоїсь конкретної сфери, вони одночасно можуть проявлятися у кількох сферах і, відповідно, впливати на різні складові національної безпеки на різних рівнях.

По-третє, є низка ризиків, які довгий час розглядалися як периферійні загрози безпеці, а тепер стають все більш критичними для міжнародної та національної безпеки у світі, що усе більше глобалізується. Мова йде про такі питання, як охорона здоров'я, навколишнього середовища, проблеми міграції, бідності тощо. Вразливість міжнародної та національних безпекових систем посилюється нетрадиційними загрозами безпеці – поглибленням нерівності, кліматичною кризою та пандемією COVID-19. Дискримінація, економічна, соціальна та культурна нерівність завдають руйнівних збитків і загострюють ризики нестабільності та конфліктів.

Всесвітній економічний форум визначив головним ризиком для глобального розвитку нерівність між багатими та бідними країнами, яка посилилася внаслідок пандемії COVID-19 [202]. Пандемія коронавірусу та її наслідки стали справжнім випробуванням для міжнародної та національної безпеки. Враховуючи масштаби впливу пандемії на різні

складові безпеки та глобальний характер її наслідків, доцільним є виділення окремої категорії глобальних процесів, які охоплюють ризики виникнення пандемій і погіршення загального стану здоров'я населення світу.

Сьогодні рівень впливу глобальних чинників на національні безпекові системи визначається, передусім, ступенем залученості країн до глобальних процесів. Для вимірювання рівня глобалізації і масштабів інтеграції країн до глобальної системи в цілому, а також у розрізі економічної, політичної та соціальної складових, використовується Індекс глобалізації, який розраховується за методикою, запропонованою Швейцарським економічним інститутом при Федеральній вищій технічній школі Цюріха (KOF Globalisation Index). Рівень глобалізації України з 2000 року є вищим порівняно із середньосвітовим рівнем глобалізації і наближений до середнього індексу регіону Європи і Центральної Азії, що демонструють дані, представлені на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Індеси глобалізації у 1970-2020 рр.*

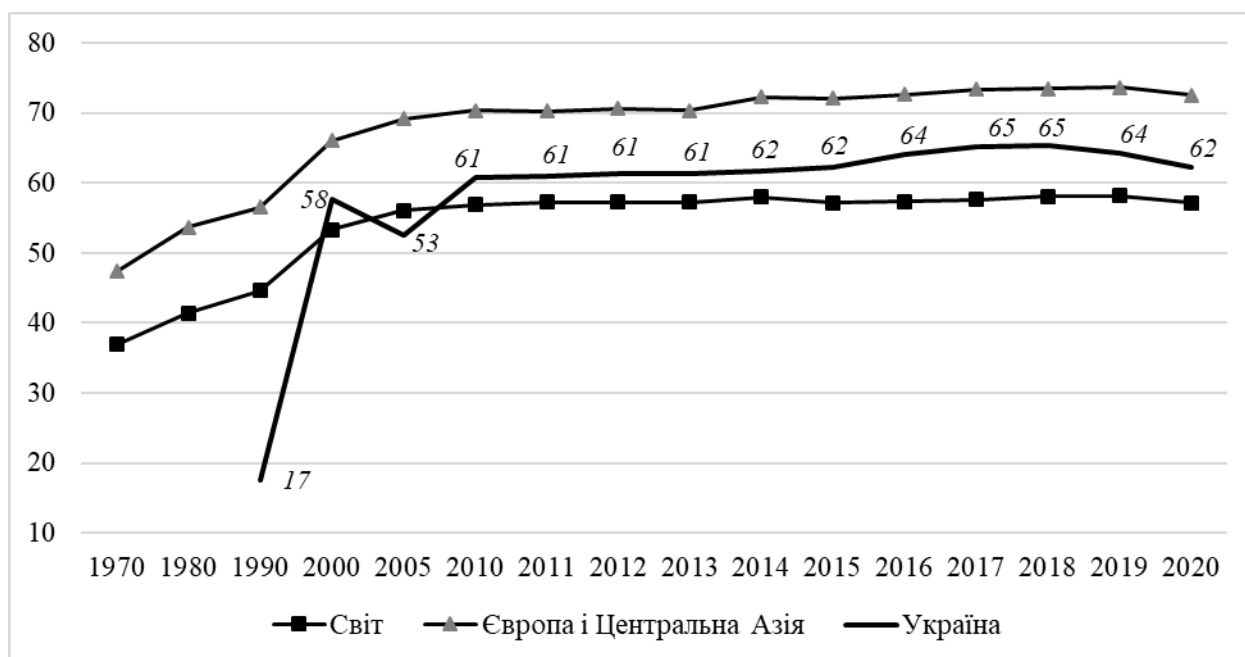
*2020 р. – останній рік, коли індекс розраховувався

Для України у 1990 р. показано індекс 1991 р.

Примітка: побудовано за даними [95].

У 2020 році Україна з індексом глобалізації 73 знаходилася на 44-й позиції у відповідному рейтингу (для порівняння: на першій позиції знаходилася Швейцарія з індексом 91, на останньому (196-му) місці – Сомалі з індексом 31). Зазвичай, менші за розміром економіки країни мають вищий ступінь взаємозалежності з іншими країнами і тому посідають вищі позиції у рейтингу глобалізації. У свою чергу, великі економіки знаходяться ближче до середини рейтингу: США – на 65-му місці, Китай – на 79-му [2].

Рівень економічної глобалізації України в цілому є нижчим, ніж загальний рівень глобалізації, а відрив індексу економічної глобалізації від середньосвітового рівня є не таким значним (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Індеси економічної глобалізації у 1970-2020 рр.

*Для України у 1990 р. показано індекс 1991 р.

Примітка: побудовано за даними [95].

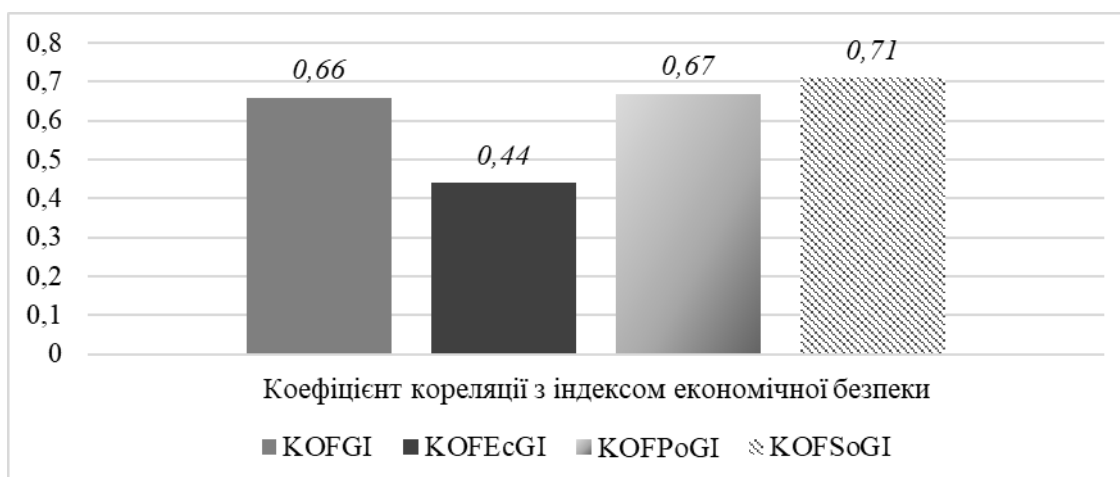
Протягом останніх років Україна входить до п'ятдесяти країн з найвищим індексом глобалізації, що робить національну економіку та безпекове середовище у високій мірі залежними від глобальних процесів. Водночас, з 2017-2018 рр. спостерігається зниження як загального індексу,

так і показника економічної глобалізації. Відповідні світові індикатори останнім часом майже не змінюються, що свідчить про досягнення глобалізаційними процесами певної «критичної маси» і логічним уповільненням темпів їх розвитку.

Взаємозв'язок між рівнем глобалізації України та рівнем її економічної безпеки підтверджується розрахованими коефіцієнтами кореляції між відповідними індексами. У якості показника рівня економічної безпеки використано значення інтегрального індексу економічної безпеки України, розраховані Грибіненко О. на період 2000-2018 рр. [21]. Зазначений індекс безпеки є показником, розрахунок якого базується на універсальному та комплексному підході, що може бути застосований для оцінки рівня безпеки будь-якої країни світу та відповідно забезпечує об'єктивність для міжкраїнових порівнянь та оцінки причинно-наслідкових зв'язків. Як показники глобалізації використано індекси загальної (KOFGI), економічної (KOFEcGI), політичної (KOFPoGI) і соціальної (KOFSoGI) глобалізації. Відповідно до розрахованих коефіцієнтів кореляції найтісніший зв'язок виявлено між рівнем економічної безпеки і соціальною глобалізацією (рис. 2.3).

Показово, що найслабшим виявився зв'язок між рівнем економічної безпеки і ступенем економічної глобалізації. Це свідчить про те, що, по-перше, з початку 2000-х рр. рівень політичної та соціальної глобалізації України є вищим порівняно з економічною глобалізацією; по-друге, часто визначальними з точки зору впливу на стан національної економічної безпеки виявляються не стільки суто економічні чинники, скільки політичні та соціальні процеси.

Рис. 2.3. Коефіцієнти кореляції між індексами глобалізації (загальної, економічної, політичної, соціальної) та інтегральним індексом економічної безпеки України

Примітка: побудовано автором

Однією з найбільш суперечливих і динамічних складових глобалізації є процеси фінансової глобалізації. Починаючи з 1982 року і аж до початку глобальної фінансової кризи у 2008 році масштаби фінансової глобалізації перевершували загальний рівень глобалізації, що про що свідчать дані, представлені у таблиці 2.1. Саме високий рівень фінансіалізації світової економіки та швидкі темпи фінансової глобалізації вважаються одними з головних чинників розвитку глобальної фінансової кризи.

Таблиця 2.1

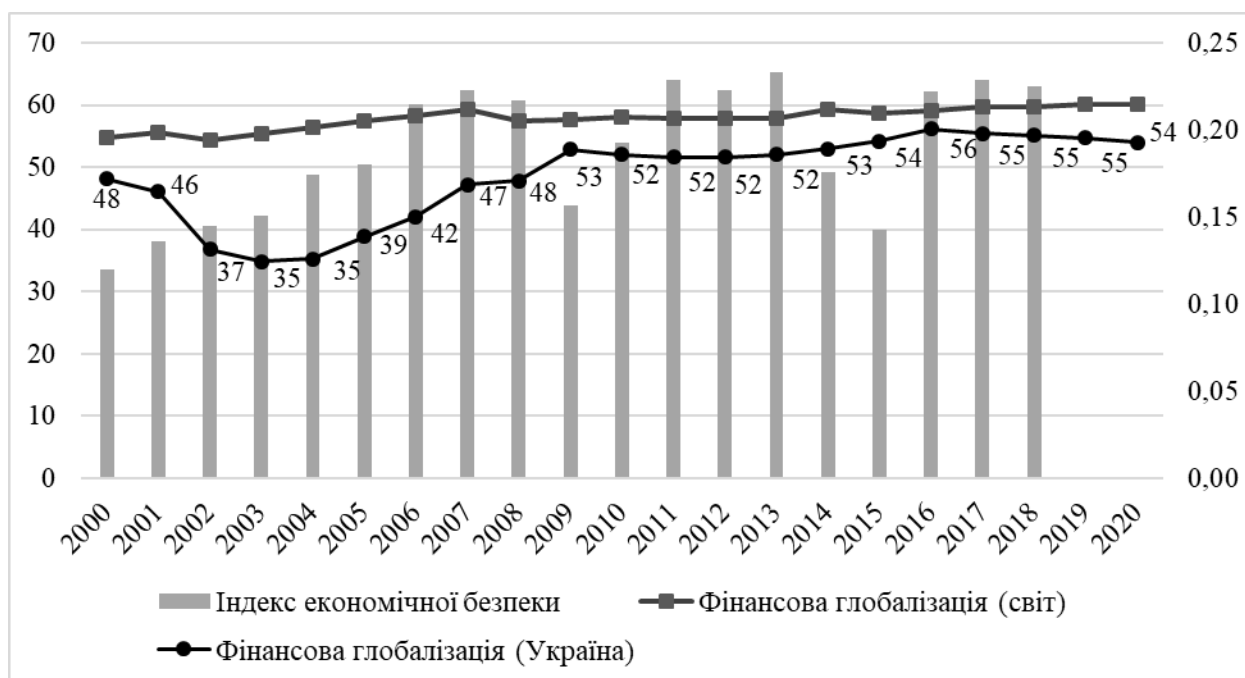
Рівень загальної (KOFGI) та фінансової (KOFFiGI) глобалізації світу у 1970-2020 рр.

	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2015	2020
KOFGI	37	41	43	52	55	59	61	61
KOFFiGI	35	40	46	55	57	58	59	60
Розрив (KOFFiGI- KOFGI)	-2	-1	+3	+3	+2	-1	-2	-1

Примітка: складено за даними [95].

З огляду на те, що фінансові ресурси сьогодні є найбільш глобалізованими ресурсами світової економіки, фінансове середовище є сферою формування викликів, загроз і ризиків економічній безпеці країни. Із поглибленням глобалізації схильність фінансового сектора до ефекту «зараження» зростає, і фінансові потрясіння (особливо в країнах, фінансові сектори яких є важливими для світової фінансової системи) можуть мати регіональні та глобальні наслідки, яскравим прикладом чого є глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. Фінансова глобалізація проявляється у поглибленні та активізації процесів, які впливають на середовище міжнародної та національної безпеки, до яких належать: підвищення рівня фінансової глибини світової економіки; розвиток глобальної фінансової кризи та високі ризики її повторення; загальне погіршення світової фінансової кон'юнктури; посилення нерівномірності у регіональному розподілі фінансових активів унаслідок загострення конкуренції за фінансові ресурси; зростання масштабів нелегальних транскордонних операцій з міграції капіталу тощо [154].

Масштаби фінансової глобалізації української економіки в цілому поступаються рівню фінансової глобалізації світового господарства, як це представлено на рис. 2.4. Тим не менше, незважаючи на менший ступінь фінансової інтегрованості української економіки до світового фінансового середовища порівняно із середньосвітовим показником і відповідними показниками економік розвинутих країн, які й стали джерелом кризових явищ, глобальна фінансова криза виявилася серйозним викликом для національної економічної безпеки. Зниження рівня економічної безпеки України, який протягом 2000-2007 рр. згідно значень інтегрального індексу економічної безпеки стабільно зростав, припадає саме на період 2008-2009 рр.

Рис. 2.4. Фінансова глобалізація (ліва шкала) та економічна безпека України (права шкала) у 2000-2020 рр.

Примітка: побудовано за даними [21,95].

Втрати української економіки у перші ж роки глобальної кризи стали одними з найбільших серед країн Центральної та Східної Європи. ВВП у доларовому еквіваленті у 2009 р. скоротилося на 35% порівняно із 2008 р.; темпи економічного зростання уповільнилися з 8,2% у 2007 р. до 2,2% у 2008 р., а у 2009 р. спостерігалось падіння на рівні -15,1%. Майже вдвічі пришвидшились темпи інфляції – з 12,84% у 2008 р. до 25,2% у 2009 р. Експорт товарів у 2009 р. скоротився на 40,6%, імпорт товарів – на 46,8%, а гривня знецінилася відносно долара США майже на 48% (офіційний обмінний курс знизився з 5,27 грн/дол. у 2008 р. до 7,79 грн/дол. у 2009 р.). Для підтримання обмінного курсу НБУ витратив майже третину міжнародних резервів, які скоротилися з 38,05 млрд. дол. станом на вересень 2008 р., коли вони досягли свого пікового рівня, до 26,51 млрд. дол. станом на кінець 2009 р. Приплив прямих іноземних інвестицій скоротився більш ніж вповнину – з 10913 млн дол. США у 2008 р. до 4816 млн дол. у 2009 р., а їх загальний обсяг зменшився з 46 997 млн дол. до

45 354 млн дол. У поєднанні зі скороченням вітчизняного експорту масовий відтік капіталу з країни викликав різке погіршення стану платіжного балансу: зведений баланс у 2009 р. склав -13726 млн. дол. США порівняно з -3063 млн. дол. у 2008 р. Дефіцит державного бюджету зріс майже тричі – з -12500,7 млн грн у 2008 р. (1,32% ВВП) до -35517,2 млн грн у 2009 р. (3,89% ВВП).

Значно погіршилися стан банківської системи, рівень довіри до неї і результати діяльності банків: показник рентабельності активів знизився з 1,03% у 2008 р. до -4,38% у 2009 р., рентабельність капіталу комерційних банків зменшилася з 8,5% до -32,52%. Таким чином, розвиваючись у фінансовому секторі, глобальна криза 2008-2009 рр. вплинула не тільки на рівень власне фінансової безпеки України, а й позначилася на стані всіх основних компонентів національної економічної безпеки, включаючи її макроекономічну, виробничу, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну та соціальну складові.

Серед сучасних глобальних викликів нового формату особливе місце посідає пандемія COVID-19, наслідки якої актуалізували виокремлення ризиків такого типу у окрему категорію глобальних трендів, що впливають на стан міжнародної та національної безпеки, як це було зазначено вище. При цьому переростання коронавірусної інфекції з локальної проблеми у глобальний виклик відбувалося надшвидкими темпами: спалах інфекції розпочався у Китаї у грудні 2019 р., а вже наприкінці січня 2020 р. ВООЗ визнала спалах нового коронавірусу надзвичайною ситуацією в області охорони здоров'я населення міжнародного масштабу (public health emergency of international concern) [270]. За офіційною статистикою, станом на квітень 2023 року у світі налічувалося понад 685,6 млн осіб інфікованих, з них смертельних випадків – понад 6,8 млн осіб (1%), тих, що видужали – понад 658,4 млн осіб (96%), наразі хворіють – понад 20,4 млн осіб (3%) [166]. В Україні станом на квітень 2023 року зафіксовано 5484,9 тис. осіб інфікованих (13,3% населення), з них понад 5334,2 тис. осіб (97,3%).

Криза COVID-19 також мала значні побічні наслідки для здоров'я населення, частково через те, що з поширенням коронавірусу інші захворювання певним чином були депріоритезованими. Крім того, пандемія призвела до додаткових 53 млн випадків депресивних станів у всьому світі. За результатами опитувань в межах Глобального дослідження сприйняття ризиків, одним із п'яти головних ризиків, які найбільше посилюються під час COVID-19, визначено «погіршення психічного здоров'я» [202].

Масштабних втрат через пандемію зазнали не тільки системи охорони здоров'я у всьому світі, але й національні економіки та світогосподарська система в цілому. З початком пандемії майже всі країни вимушені були впровадити жорсткі карантинні обмеження, спрямовані на стримування розповсюдження коронавірусу, що викликало згортання економічної активності. Більше того, проблема економічного спаду у світі загострилася, оскільки уповільнення темпів економічного зростання, викликане COVID-19, у часі співпало з фазою рецесії світової економіки, прогнозованою на 2019-2020 рр. [110].

Незважаючи на те, що гостра фаза пандемії вже минула, за прогнозами Всесвітнього економічного форуму, COVID-19 й надалі чинитиме тиск не тільки на системи охорони здоров'я у всьому світі, але й поглиблюватиме нерівність між країнами та всередині них, провокуючи соціальні конфлікти та обмежуючи довгостроковий потенціал економічного зростання. Після економічного спаду на рівні -3,37% у 2020 році глобальне економічне зростання досягло 5,66% у 2021 році та за попередніми оцінками сповільнилося до 3,4% у 2022 році. За прогнозами МВФ, у 2023 році темпи зростання світової економіки уповільняться до 2,9%, а потім підвищаться до 3,1% у 2024 р. [197]. При цьому очікується, що до 2024 року світова економіка виявиться на 2,3% меншою, ніж була б без пандемії [202].

Подовжені наслідки пандемії можуть мати ефект ланцюгових реакцій для національної економічної безпеки країн, впливаючи на різні її складові. Разом з тим, цей ефект, найімовірніше, буде гетерогенним для країн світу. Це, по-перше, пов'язано з різними можливостями країн забезпечити вакцинацію. В цілому, вакцинація проти COVID-19 у всьому світі прогресує стабільно, але нерівномірно. Станом на кінець 2021 року 50 країн вакцинували близько 70% свого населення (зокрема, в ЄС – це 67%, в США – 60%), а деякі навіть розпочали ревакцинацію, тоді як рівень вакцинації в 52 найбільш вразливих країнах, де проживає 20% населення світу, все ще становив лише 6% [186,187].

По-друге, COVID-19 призвів до стрибка в темпах цифровізації, проте різною мірою в різних країнах. Розвинуті країни, які є достатньо фінансово спроможними забезпечувати прогрес цифрового розвитку, стають внаслідок цифрового прориву більш конкурентоспроможними. Більшість країн, що розвиваються, за ступенем діджиталізації досі залишаються на допандемічному рівні й відчують особливу потребу у швидкій цифровізації, щоб уникнути збільшення цифрового розриву. З іншого боку, ці країни можуть мати обмежені технічні та фінансові ресурси для впровадження надійних технологій кібербезпеки і засобів захисту даних.

Підвищення рівня цифровізації автоматично загострює ризики зростання масштабів кіберзлочинів, починаючи від кібератак і закінчуючи виробництвом та розповсюдженням зброї з підтримкою штучного інтелекту. Швидка цифровізація в розвинутих економіках під час COVID-19 призвела до посилення вразливості їх кіберпростору. Крім того, усе більше країн ризикують стати базою для здійснення кібератак у міжнародному масштабі. Якщо до таких країн будуть встановлюватися обмеження на доступ до цифрових технологій, це може поглибити цифровий розрив у світі. Відносно новим явищем, яке поширюється з розвитком цифрових технологій та комунікацій, є перетворення традиційних війн на гібридні, які одночасно ведуться і на полі бою, і у

віртуальному просторі. З одного боку, ризики діджиталізації створюють виклики для національних безпекових систем, а з іншого, занепокоєння щодо можливостей забезпечення кібербезпеки можуть перешкодити подальшій цифровізації світової економіки.

Активна вакцинація у розвинутих країнах у поєднанні з їхніми можливостями забезпечення швидкої цифрової трансформації буде сприяти їх відносно швидшому поверненню до допандемічних рівнів економічного зростання. За прогнозними оцінками, у 2024 році ці країни перевищать своє допандемічне зростання на 0,9%. На противагу цьому, економічне зростання у країнах, що розвиваються (крім Китаю), у 2024 виявиться на 5,5% нижчим від допандемічних рівнів (а в країнах Латинської Америки та Африки це відставання буде ще більшим) [202]. У випадку ж появи нових, більш небезпечних штамів вірусу, цей прогнозований розрив між багатими та бідними країнами може лише поглибитися.

Як вже було зазначено, пандемія коронавірусу запустила ланцюгові реакції, які проявляються у впливі COVID-19 на різні складові національної економічної безпеки країн світу. Зокрема, через поглиблення розриву у економічному розвитку відбуватиметься перетік інвестицій з країн із низьким рівнем вакцинації до держав з високим її рівнем, що буде пов'язано із намаганнями зменшити інвестиційні ризики. Це, відповідно, впливатиме на інвестиційно-інноваційну складову економічної безпеки країн.

Подальше зростання розриву між багатими та бідними країнами провокуватиме сплеск міжнародної міграції. Ці процеси можуть підсилюватися зростанням політичної нестабільності та загостренням громадянських конфліктів, які викликать зростання кількості мігрантів. Вимушена міграція визначена критичною загрозою для світу протягом наступного десятиліття. Найвпливовішою ця тенденція є для безпекових систем Вірменії, Сальвадору, Гватемали, Гондурасу, Нікарагуа,

України та Венесуели, які нещодавно зіткнулися з проблемами, пов'язаними з міграцією та біженцями, погіршуючи стан демографічної складової економічної безпеки.

З іншого боку, нерегульованість та неузгодженість між посиленням міграційного тиску в країнах походження мігрантів та зростанням бар'єрів для міграції у приймаючих країнах можуть посилити напругу на міжнародному рівні, а в найбільш критичному випадку – спровокувати гуманітарні кризи. Отже, міграційні ризики можуть розглядатися як короткостроковий виклик, локалізований у окремих країнах, і водночас у довгостроковій перспективі – як глобальний ризик, зокрема, для соціальної складової економічної безпеки.

Соціальні виміри економічної безпеки також є вразливими до впливу так званого «розриву соціальної згуртованості» – ризику, який найбільше посилюється в усьому світі з початку пандемії COVID-19. За експертними оцінками, він сприймається як критична загроза для світу в усіх часових проміжках (у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективах) і розглядається як один з найбільш потенційно небезпечних ризиків у найближчі 10 років [202]. Нерівність у різних проявах (економічна, політична, технологічна, соціальна тощо) була проблемою для міжнародної спільноти ще до того, як розрив у доходах зріс через пандемію. Прогнозується, що до 2030 року кількість людей, які житимуть в умовах крайньої бідності, зросте порівняно з часом до пандемії на 51 мільйон осіб. Таке зростання розриву у доходах разом із нерівномірним постковідним відновленням економік посилюватимуть соціально-економічну поляризацію світу та системну нерівність між Північчю та Півднем, загострюючи проблеми економічної безпеки країн.

Соціально-економічний вплив пандемії проявився й у трансформації зайнятості – як у якісному, так і у кількісному вимірах. Тільки за перший рік пандемії рівень безробіття у світі підвищився з 5,54% у 2019 р. до 6,9% у 2020 р., а у 2021 р. склав 6,2%. За прогнозами Міжнародної організації

праці, у 2023 р. очікується зростання кількості безробітних у світі на 3 млн осіб, загальна кількість яких досягне 208 млн осіб [199]. Пришвидшення процесів цифровізації та перехід на дистанційні форми взаємодії між роботодавцями і працівниками помітно змінюють сферу соціально-трудових відносин. Це проявляється у змінах форм зайнятості та умов праці, напрямках нормативно-правового регулювання соціально-трудових відносин, інструментах мотивації, процедур підбору та управління персоналом тощо [62]. Соціально-трудові трансформації посилювалися через уповільнення міжнародної трудової міграції внаслідок впровадження країнами карантинних обмежень, що певним чином порушило сформовану систему функціонування світового ринку праці.

Крім усього вищезазначеного, пандемія COVID-19 розкрила недоліки глобальної та національних фінансових систем (це, зокрема, стосується як систем державних фінансів, так і фінансових ринків та установ), виявивши їх неготовність до викликів такого рівня та загостривши ряд загроз фінансовій безпеці. Зокрема, державні витрати на вирішення проблем, викликаних COVID-19, стали джерелом додаткового тиску на державні бюджети та негативно вплинули на стан державних фінансів [159]. Так, у середньому по країнах світу дефіцит державного бюджету зріс з 3,9% ВВП у 2019 р. до 13,9% ВВП у 2020 р. Одночасно пандемія стала каталізатором загострення проблем заборгованості – як офіційної, так і приватної: у 2020 р. глобальний борг досяг позначки 226 трлн дол., що стало найбільшим стрибком заборгованості з Другої Світової війни, а у 2021 р. борг сягнув рекордних 303 трлн дол. Сукупний державний борг країн світу зріс у 2020 р. на 13 процентних пункти, досягнувши 97% ВВП.

Спалах коронавірусу позначився на стані банківських систем, погіршивши показники фінансового стану та рентабельності банків. Так, за окремими оцінками, наслідки пандемії коронавірусу стали більшою загрозою для європейських банків, ніж свого часу боргова криза єврозони.

При цьому одним з головних ризиків пандемії для банківського сектору ЄС є різке зростання обсягів непрацюючих кредитів [52]. Водночас, результати емпіричних досліджень [287] показують, що ступінь негативного впливу COVID-19 на діяльність банку залежить від особливостей самого банку та країни базування. Негативний вплив пандемії на ефективність банків є вищим у менших, недостатньо капіталізованих і менш диверсифікованих банках. Таким чином, наслідки стрімкого розповсюдження коронавірусу вийшли за межі суто сфери охорони здоров'я і позначилися майже на всіх основних складових національної безпеки країн і глобальній безпеці в цілому. При цьому існує ймовірність того, що відтепер пандемічні загрози безпеці можуть з більшою частотою повторюватися, маючи характер хвиль, а їх тривалість і масштаби їх наслідків будуть, ймовірно, зростати.

Не встигнувши повністю адаптуватися до пандемічних умов, у яких Україна і увесь світ існували протягом двох років, національна економічна безпека зіткнулася з найновішою для себе загрозою, пов'язаною з повномасштабною війною. Маючи на перший погляд характер локального військового конфлікту, фактично вторгнення РФ на територію суверенної держави є наслідком конкуренції політико-ідеологічних доктрин та зіткнення цивілізаційних ціннісних систем. З одного боку, в основі українсько-російського збройного конфлікту по суті знаходиться конфлікт цінностей – системи державницького авторитаризму в Росії та системи демократичних цінностей в Україні. З іншого боку, у більш широкому сенсі повномасштабна війна в Україні є результатом зіткнення світових центрів сили. Загалом, загрози, пов'язані із зіткненням різних ідеологічних доктрин і ціннісних систем, не є новими для світу. Однак під впливом глобалізації характер прояву цих ризиків суттєво змінюється. Сучасна конкуренція між великими державами ставить на меті не тільки вихід на позиції глобального лідера, але й поширення їх геоекономічного та геополітичного впливу, що може призвести до глобальних конфліктів [61].

З точки зору концепції регіональних комплексів безпеки [157], Україна, перебуваючи на перетині європейського і пострадянського просторів, належить до так званих «буферних» держав, які знаходяться між великими регіонами і мають стратегічну важливість для них. Перебування України під різноспрямованим впливом цих двох просторів завжди справляло додатковий тиск на національну безпекову систему [60], а на початку 2022 року вилилося у повномасштабну війну. Незважаючи на локальний характер збройного конфлікту та його політико-ідеологічні витоки, він став не тільки викликом для національної економічної безпеки України, але й посилив ризики для міжнародної безпеки. Це, зокрема, проявляється у наступному:

– *Зростає вимушена міграція.*

За рік війни відбулося 19,5 млн переміщень з України за кордон і понад 11 млн переміщень у зворотному напрямку. Станом на березень 2023 р. в Європі знаходилося понад 8 млн біженців з України, з них близько 5 млн осіб попросили тимчасового захисту в країнах ЄС. Ця ситуація є найбільш масштабною міграційною кризою Європи після Другої світової війни.

– *Підвищується ризик застосування зброї масового ураження.*

Затяжний характер військового конфлікту і загострення ситуації на фронті підвищують ризики застосування росією зброї масового ураження – ядерної, біологічної або хімічної. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру, у розпорядженні РФ сьогодні знаходиться найбільший у світі ядерний арсенал, і ризик застосування ядерної зброї є найвищим з часів Холодної війни [200].

– *Активізується застосування інструментів протистояння, альтернативних традиційним способам ведення війни.*

У світі поширюються засоби, які доповнюють традиційні бойові дії, базуються на використанні інформаційних та мережевих технологій і втілюються в інформаційних, психологічних, мережевих та кібервійнах.

Результатом цього стає усе більше набуття сучасними збройними конфліктами характеру гібридних воєн, де значна частка протистояння здійснюється у інформаційному просторі.

– *Загострюється проблема забезпечення продовольчої безпеки.*

За оцінками ООН, до початку війни 44 млн осіб у 38 країнах знаходилися на межі голоду, а війна може збільшити цей показник до 52-57 млн осіб. Війна може призвести до погіршення стану продовольчого забезпечення багатьох країн Близького Сходу та Північної Африки, які імпортують понад 90% продовольства, і найближчими постачальниками для яких є росія та Україна, а також країн, що розвиваються, з інших регіонів світу [19].

За роки незалежності посилився вплив чинників глобального середовища на економічну безпеку України, зокрема, за останні 15 років національна безпека зіткнулася з трьома безпрецедентними викликами – глобальною фінансовою кризою, пандемією COVID-19 та повномасштабною війною. З метою визначення впливу зазначених викликів на економічну безпеку України проведено компаративний аналіз зміни основних параметрів економічного середовища під час дії зазначених чинників.

Перелік показників для порівняння сформовано на основі аналізу існуючих підходів до оцінки стану економічної безпеки країни, що передбачають моніторинг окремих її індикаторів [9,23,137], та обрання найбільш важливих та показових з них, які відображають різні складові безпеки. Для забезпечення співставності даних оцінено зміну відповідних показників у основний рік дії кожного виклику (для глобальної фінансової кризи – зміна у 2009 році порівняно із 2008 роком; для пандемії – зміна у 2020 році порівняно із 2019 роком; для війни – зміна у 2022 році порівняно із 2021 роком).

Узагальнені результати порівняльного аналізу представлено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Вплив глобальної фінансової кризи, пандемії та війни на показники економічної безпеки України

Індикатор та одиниця виміру його зміни	Зміна індикатора під впливом чинників:		
	Глобальна фінансова криза (2009 до 2008)	Пандемія COVID-19 (2020 до 2019)	Повномасштабна війна (2022 до 2021)
ВВП, %	+31,9	+6,2	-4,8
ВВП на душу населення, %	+32,4	+6,8	-3,8
Темпи економічного зростання, процентні пункти	-17,4	-7,0	-32,5
Інфляція, процентні пункти	-10,0	+0,9	+16,6
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, %	+13,2	+15,2	-29,3
Приплив ПІІ, %	-55,9	-100,6	-88,4
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу у % до ВВП, процентні пункти	+5,36	+6,07	+6,69
Офіційний обмінний курс, %	+47,9	+4,3	+18,5
Міжнародні резерви, %	-16	+15,1	-7,9
Дефіцит державного бюджету у % до ВВП, процентні пункти	-2,6	-3,2	-14,0
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, процентні пункти	+4,4	+3,4	+7,7
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, процентні пункти	+31,0	+1,7	+17,3
Рентабельність банківських активів, процентні пункти	-5,4	-1,8	-3,8
Частка непрацюючих кредитів в загальному обсязі кредитів, наданих банками, процентні пункти	+9,6	-7,2	+8,8
Чисельність населення, %	-0,4	-0,6	-1,0
Коефіцієнт природного приросту (скорочення), на 1 тис. осіб населення, осіб	+1,1	-1,6	+2,8
Безробіття, процентні пункти	+2,4	+1,3	+14,7
Середньомісячна заробітна плата, %	+5,5	+10,4	+5,9
Рівень «тінізації» економіки, процентні пункти	+9	+2	+18
Рівень злочинності, %	+13,1	-24,6	+12,8

*Заливкою позначено найгіршу з точки зору безпеки зміну індикатора

Примітка: розраховано автором за даними [26,102,279]

З 20 індикаторів, зміна яких під впливом глобальних ризик-факторів аналізувалася, найбільшу кількість показників з найгіршим впливом на економічну безпеку продемонстрував період дії повномасштабної війни (10 позицій), найменшу – період пандемії (2 позиції).

На другому місці за масштабами впливу на безпеку – глобальна фінансова криза (8 позицій). Внаслідок глобальної кризи найбільше постраждали саме показники фінансової безпеки країни, під час війни – базові макроекономічні показники. При цьому варто враховувати, що у період воєнної загрози безпеці безпекове середовище ще продовжувало відчувати вплив наслідків пандемії. Відтак, встановлені найсуттєвіші негативні зміни індикаторів безпеки у період 2021-2022 рр. у тому числі пояснюються накладанням у часі двох впливових загроз національній економічній безпеці.

Отже, сьогодні відбувається швидка трансформація чинників глобального середовища і, відповідно, змінюється їх перелік та вигляд, а також ступінь їх впливовості. З урахуванням результатів проведеного дослідження, до існуючих типів глобальних процесів, що впливають на безпекове середовище, за сферою прояву (економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні, інформаційно-технологічні, політико-ідеологічні та воєнні, культурно-цивілізаційні та релігійні) пропонується додати: загальноглобалізаційні (пов'язані із загальним прогресом глобалізації), міжнародно-правові (пов'язані з поширенням міжнародної злочинності) та пандемічні (пов'язані з виникненням пандемій і погіршенням стану здоров'я населення).

Розвиваючи підходи до типологізації глобальних процесів, що впливають на безпекове середовище, пропонується виокремлювати їх види за додатковими ознаками класифікації відповідно до наступних критеріїв: послідовність прояву, ступінь відкритості прояву, галузеве охоплення, можливості передбачення. Запропонована типологізація чинників

сучасного глобального середовища, що впливають на стан економічної безпеки, представлена у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Типологізація чинників сучасного глобального середовища, що впливають на стан економічної безпеки

Критерій	Види чинників	Характеристика
Послідовність прояву у кожному емпіричному випадку	<i>Первинні</i>	Фактори першого порядку – тригери, які можуть запустити ланцюговий ефект (зіткнення ціннісних систем і українсько-російська війна)
	<i>Вторинні</i>	Чинники другого порядку, виникнення яких викликане дією фактору-тригера (загострення проблем вимушеної міграції та міжнародної продовольчої безпеки внаслідок повномасштабної війни)
Галузеве охоплення та можливості прояву у різних сферах безпекового середовища	<i>Дифузні</i>	Тренди, які одночасно можуть проявлятися у кількох сферах, впливаючи на різні складові національної безпеки (поширення міжнародної злочинності, прогрес глобалізації)
	<i>Одногалузеві</i>	Глобальні процеси, які переважно проявляються у конкретній сфері
Можливості передбачення	<i>Прогнозовані</i>	Глобальні фактори, виникнення яких з відносно великим ступенем ймовірності можна передбачити, зокрема, на основі систем раннього виявлення
	<i>Непрогнозовані</i>	Чинники, які мають характер неочікуваних загроз і які складно передбачити за допомогою існуючих інструментів прогнозування
Ступінь відкритості прояву	<i>Приховані (латентні)</i>	Глобальні ризики, ефекти від яких якийсь час можуть явно не проявлятися у середовищі національної безпеки, поки їх вплив не досягне певної критичної маси або поки їх дія не підсилиться іншими внутрішніми або зовнішніми чинниками безпеки
	<i>Явні</i>	Чинники, характер впливу яких є відкритим, а наслідки впливу можна кількісно та якісно оцінити

Примітка: запропоновано автором

Проведене дослідження дозволило визначити наступні особливості та закономірності впливу чинників сучасного глобального середовища на економічну безпеку країн світу, зокрема, й України:

1. В останні роки зростають темпи трансформації глобальних чинників національної економічної безпеки, яка відбувається за наступними векторами: трансформація по вертикалі – зміна рівня та масштабів прояву відповідних загроз (коли загрози локального рівня з часом перетворюються на виклики регіонального та глобального масштабу), трансформація по горизонталі – урізноманітнення видів глобальних викликів, поява нових загроз.

2. Вплив глобальних процесів на економічну безпеку країн є асиметричним у часовому та просторовому вимірах. З одного боку, дія глобальних загроз може відчуватися раніше у одних країнах і пізніше – у інших. З іншого боку, різні виклики глобалізації мають диференційований вплив на різні держави – у одних вони можуть проявлятися у більшій мірі, у інших – в меншій або майже не проявлятися. Ця асиметричність пов'язана як із різним запасом міцності національних економік, так і з їх різним ступенем залученості до глобальних процесів.

3. Дія глобальних загроз безпеці у кожному конкретному випадку зазвичай має ефект ланцюгової реакції: загроза певного виду (первинна) може запустити послідовне виникнення ризиків інших типів (вторинні). При цьому можливий зворотний вплив змін національного безпекового середовища на середовище міжнародної безпеки (наприклад, як це відбувається із впливом війни України з РФ на глобальну продовольчу безпеку).

Із урахуванням постійного розширення переліку глобальних чинників, що можуть становити загрозу економічній безпеці, їх урізноманітнення, переплетіння та посилення багатовимірності, виникає проблема ускладнення перспективних прогнозів стану безпекового середовища на основі моніторингу перебігу глобальних процесів. По-перше, різні глобальні процеси можуть мати різноспрямований вплив на економічну безпеку. По-друге, глобальні виклики безпеці можуть накладатися на зміну внутрішніх чинників безпекового середовища, які

будуть або підсилювати, або нівелювати вплив зовнішніх ризиків. По-третє, надійність таких прогнозів значно зменшується через зростання вірогідності виникнення непрогнозованих глобальних загроз безпеці.

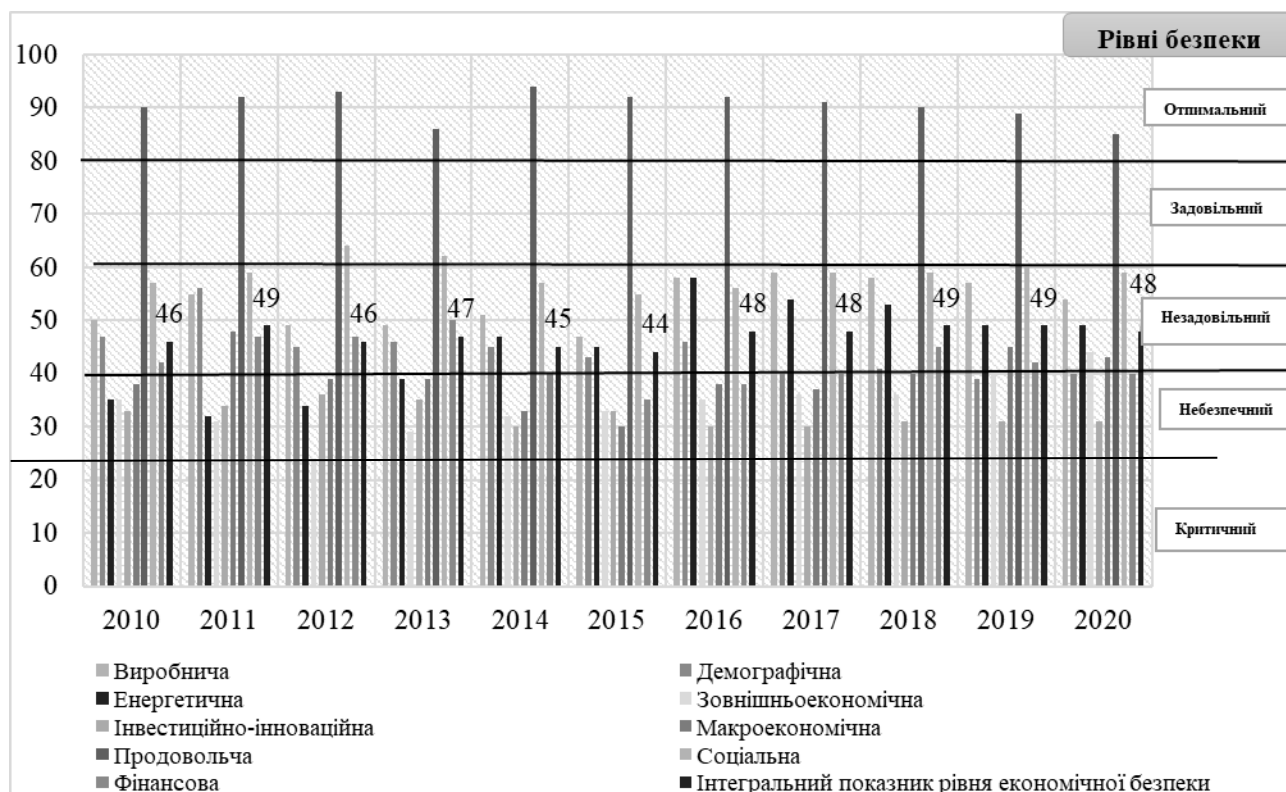
2.2. Оцінка ризиків безпекового розвитку України

Відповідно до Стратегії економічної безпеки України на період до 2025р. [75] протягом останніх 10 років (2010-2019 рр.) умови розвитку країни не забезпечували здатність відстоювати власні національні економічні інтереси, зокрема інтегральний рівень економічної безпеки в середньому варіювався в межах 44-49%, що відповідно до затверджених Міністерством економіки України Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [68] оцінюється як незадовільний.

Відповідно до розрахунків Міністерства економіки України [68] на рис. 2.5 наведена динаміка інтегрального індексу безпеки та в розрізі окремих субскладових (компонентів) безпеки. Зазначені індекси безпеки на відміну від тих, що використовувались для оцінки взаємозв'язків безпеки та глобальних викликів у п. 2.1, є адаптованими до національних особливостей безпекового середовища України та враховують загрози та ризики внутрішнього та зовнішнього характеру, специфічні для умов безпекового розвитку саме України.

Інтегральний рівень безпеки за весь період часу знаходиться на незадовільному рівні. У небезпечній зоні перебуває інноваційно-інвестиційна безпека, що має найнижчі оцінки (31% у 2020 р.). фінансова та демографічна безпеки (40% у 2020 р.). На незадовільному рівні також такі компоненти, як макроекономічна безпека (43% у 2020 р.), енергетична (49%), зовнішньоекономічна (44%), виробнича (54%), соціальна (56%).

Тільки продовольча безпека серед решти компонентів характеризується оптимальним рівнем, що вище 80% та за даними 2020 р. складає 85%.

Рис. 2.5. Динаміка рівня економічної безпеки України в цілому та в розрізі складових за період 2010-2020 рр.

Примітка: побудовано автором за [68]

Як показав проведений аналіз динаміки індексів безпеки, результати якого систематизовано в таблиці 2.4, ситуація є практично незмінною протягом аналізованого періоду часу, що й зазначається в Стратегії, що збереження на низькому рівні всіх складових економічної безпеки обумовлює збереження високих ризиків прояву масштабних дестабілізційних явищ в економічному розвитку у довгостроковій перспективі.

За аналізований період інтегральний показник рівня економічної безпеки збільшився лише на 2 в.п., в середньому зростаючи на 0,43% щорічно з максимальним значенням показника у 2019 р. (49%, що на 4%

менше мінімального значення у 2015 р. 44%), однак при цьому стан безпеки зберігається на незадовільному рівні.

Таблиця 2.4

**Аналіз зміни показників рівня безпеки України
за період 2010-2020 рр.**

Складова безпеки	Мінімальне значення (рік)	Максимальне значення (рік)	Середнє значення	Абсолютна зміна (2010-2020 рр.)	Середній приріст, п.п.	Середній темп приросту, %
Виробнича	47 (2015)	59 (2017)	53	4	0,4	0,77
Демографічна	39 (2019)	56 (2011)	44	-7	-0,7	-1,60
Енергетична	32 (2011)	58 (2016)	45	14	1,4	3,42
Зовнішньоекономічна	24 (2012)	44 (2020)	34	9	0,9	2,31
Інвестиційно-інноваційна	30 (2017)	36 (2012)	32	-2	-0,2	-0,62
Макроекономічна	30 (2015)	48 (2011)	39	5	0,5	1,24
Продовольча	85 (2020)	94 (2014)	90	-5	-0,5	-0,57
Соціальна	55 (2015)	64 (2012)	59	2	0,2	0,35
Фінансова	35 (2015)	50 (2012)	42	-2	-0,2	-0,49
Інтегральний показник рівня економічної безпеки	44 (2015)	49 (2019)	47	2	0,2	0,43

Примітка: розраховано автором

Серед субскладових, значення яких покращились, слід зазначити: енергетичну безпеку, рівень якої за період 2010-2020 рр. збільшився на 14 в.п., зростаючи в середньому щорічно на 3,24%; зовнішньоекономічну безпеку, рівень якої зріс на 9 в.п., з середньорічною зміною у 2,31%; макроекономічну безпеку, оцінка рівня якої покращилася на 5 в.п. з щорічним середнім зростанням у 1,24% та соціальну безпеку, що змінилася несуттєво лише на 2 в.п. До компонентів безпеки, рівень яких навпаки зменшився, належать демографічна безпека, оцінка стану якої погіршилася на 7 в.п., щорічно в середньому зменшуючись на 1,6%; продовольча безпека, рівень якої зменшився за період на 5 в.п. та інноваційно-інвестиційна та фінансові складові безпеки, рівень яких погіршився на 2 в.п. Найбільша різниця в максимальній та мінімальній оцінках рівня

характерна для таких складових, як енергетична безпека (26 в.п.), зовнішньоекономічна (20 в.п.), макроекономічна (18 в.п.) та демографічна (17 в.п.).

Найнижчим середнім за аналізований період рівнем безпеки характеризується саме інноваційно-інвестиційна компонента (32 в.п.), що є свідченням низької інвестиційної привабливості та невисокого рівня інноваційної орієнтованості процесів інвестування. При цьому основними викликами та загрозами виступають відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій та реінвестування; неефективна структура інвестування та недосконала інвестиційна політика держави; незадовільний стан інноваційної та науково-дослідної інфраструктури, невисокий рівень інвестування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності тощо.

Також найбільш низький середній рівень безпеки є за зовнішньоекономічною складовою (34 в.п.), що зумовлено низькою конкурентоспроможністю вітчизняного виробництва, значною часткою сировинного експорту, несприятливою кон'юнктурою на світових ринках основної експортної продукції, змінами в географічній структурі поставок тощо. Основні виклики та загрози при цьому пов'язані з недостатніми темпами диверсифікації торговельних потоків України для забезпечення її міцних конкурентних позицій на світовому ринку; збереженням достатньої питомої ваги російської федерації в торгівлі, втратами, що викликані веденням військових дій на території України; неефективною структурою торговельних потоків з сировинною орієнтацією в експорті та високотехнологічною структурою імпорту; із превалюванням в експорті сировини, а в імпорті - високотехнологічної продукції; збереженням високої кількості протекціоністських заходів щодо українських товарів та обмеженість доступу товарів та послуг на ринок ЄС тощо.

У цілому, основні вразливості української економіки, що напругу витікають з ризиків стійкості та безпеки розвитку та унеможливають підвищення рівня безпеки такі: дисбаланси фінансової системи та

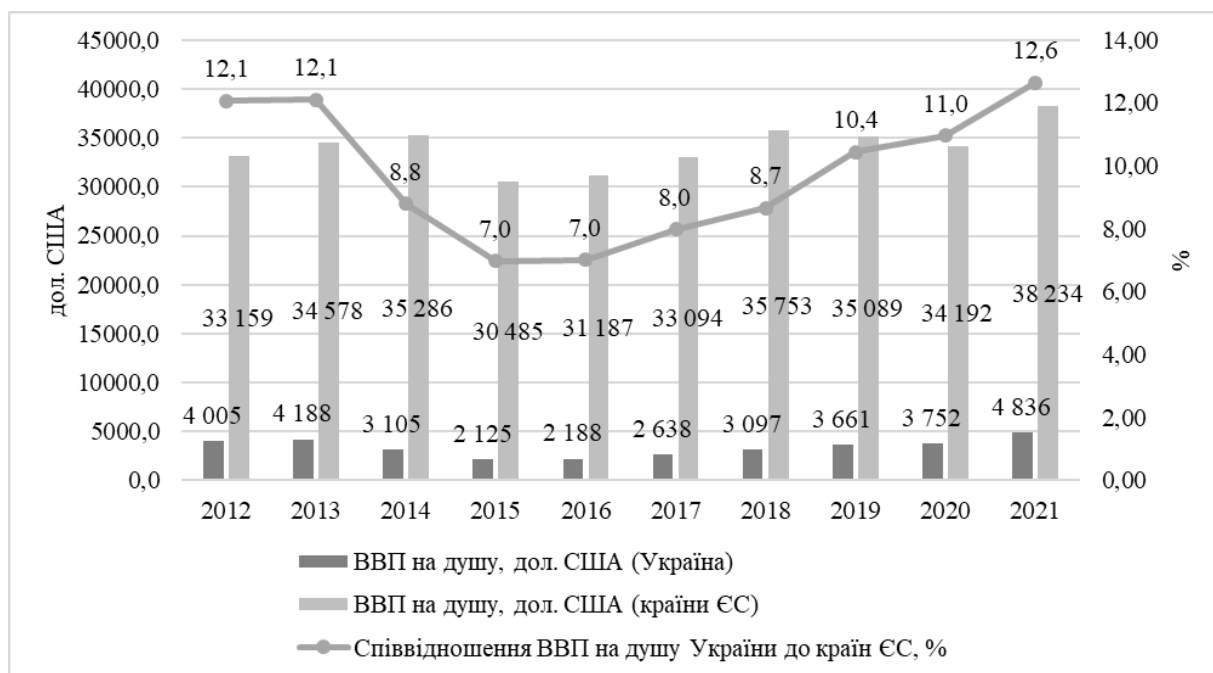
макроекономічні диспропорції, дефіцит фінансових ресурсів, втрати державного бюджету, низька конкурентоспроможність національної економіки, недостатня захищеність національної економіки, недостатність і ресурсна орієнтованість інвестицій, втрата науково-технічного потенціалу, депопуляція, низький рівень добробуту населення, несприятливі умови для підтримки здорового способу життя, зниження культурного рівня й погіршення емоційного стану населення, системні вади у сфері охорони навколишнього природного середовища, недостатній контроль з боку держави за дотриманням біобезпеки, системні вади у сфері енергетичної безпеки, непослідовність і незавершеність реформ, низька ефективність органів державної влади, корупція тощо [75,91].

На основі запропонованого в п.1.3 методичного інструментарію проведемо оцінку ризиків безпекового розвитку України. В таблиці В.1 додатку В представлені індикатори оцінки економічного ризику в динаміці за період 2012-2021 рр.

Україна у світовій економіці залишається країною з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, так у 2021 р. ВВП на душу становить 4835,6 дол. США за даними Світового банку, що на 20,7% більше порівняно з 2012 р., починаючи з 2015р. показник характеризується зростаючою динамікою (збільшився в 2,28 р.). При цьому порівняно з середнім рівнем ВВП на душу країн ЄС, що складає 38234 дол. США на душу, залишається у майже 8 разів меншим. Як показав розрахунок рівня співвідношення, рівень соціально-економічного розвитку України залишається на відмітці 12% від середнього по країнах ЄС, при чому порівняно з 2012 р. ситуація майже не змінилася, позитивним моментом є зменшення розриву з 7% у 2015 р. до 12,6% у 2020 р.

З урахуванням того, що українська економіка зростає в середньому на 2-3 % на рік, тоді як зростання світової економіки становить 3,7-3,9 %, а країн, що розвиваються, - у середньому 4,8-5,0%, окремих країн - 8-10 %

[277], для країни є ризик збереження постійного відставання від рівня розвитку європейських країн та світу в цілому.

Рис. 2.6. Динаміка показника ВВП на душу України та країн ЄС

Примітка: побудовано автором за даними [190]

Щодо динаміки рівня інфляції, то порівняно з рівнем 2015 р. у 48,7% протягом 2016-2021 рр. інфляція зберігається на помірному рівні у діапазоні 2,7% (2020р.) – 14,4% (2017 р.). Це пов'язано із впровадженням режиму інфляційного таргетування Національним банком України [41], що дозволяє знизити її рівень та ступінь волатильності, як це також успішно застосовується в 41 країні світу. Однак, якщо порівнювати з рівнем інфляції в країнах ЄС (складає 2,55%), то в Україні показник є в 4 рази вищим.

Рівень безробіття за даними МОП у 2020 р. складає 8,88% (в середньому за період 2012-2021 рр. 8,7%, максимальний рівень 9,5% у 2017 р.), що є близьким до середнього рівня країн ЄС (8,83%) та нижчим у окремі періоди часу. Такий рівень за оцінками НБУ близький до природнього (8,5%) буде підтримуватися зростанням економічної

активності з одного боку та з іншого боку може зростати у зв'язку з подальшим зростанням рівня витрат бізнесу на оплату праці.

Наступний індикатор – рівень тінізації економіки, що для України, так як і для решти країн світу є одним з основних ризиків стійкості економічного розвитку. Для української економіки високий рівень тіньової економіки зумовлює недоотримання бюджетом податків, викривлення конкурентного механізму, посилення корупційних схем у суспільстві, як наслідок, знецінення довіри до державних інституцій [38].

У міжнародних дослідженнях для вимірювання та порівняння між країнами світу рівня тіньової економіки використовується метод МІМІС (the Multiple Indicators and Multiple Causes method), запропонований Ф. Шнейдером [230].

У таблиці 2.5 наведений порівняльний аналіз рівня тінізації економіки України порівняно з деякими європейськими країнами за методом МІМІС.

Таблиця 2.5

Рівень тіньової економіки деяких країн ЄС та України

Країна	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Зміна за період, %
Україна	47,0	47,0	46,7	47,1	47,0	47,1	46,6	47,2	47,8	50	6,5
ЄС (28)	19,3	18,8	18,6	18,3	17,9	17,3	16,8	16,3	17,9	17,4	-9,7
Німеччина	12,5	12,1	11,6	11,2	10,8	10,4	9,7	8,5	10,4	10,0	-19,8
Франція	10,8	9,9	10,8	12,3	12,6	12,8	12,5	12,4	13,6	13,1	21,5
Австрія	7,6	7,5	7,8	7,1	8,2	7,8	6,7	6,1	7,2	6,9	-9,2
Польща	24,4	23,8	23,5	23,3	23,0	22,2	21,7	20,7	22,5	22,0	-9,8
Чехія	16,0	15,5	15,3	15,1	14,9	14,1	13,6	13,1	14,2	13,9	-13,0
Литва	28,5	28,0	27,1	25,8	24,9	23,8	23,0	21,9	23,1	22,9	-19,6
Латвія	26,1	25,5	24,7	23,6	22,9	21,3	20,2	19,8	20,9	20,2	-22,5
Болгарія	31,9	31,2	31,0	20,6	30,2	29,6	39,8	30,1	32,9	32,4	1,6

Примітка: складено автором на основі [217,264]

Розмір тіньової економіки України оцінюється в 50% її ВВП, при цьому показник зберігається протягом аналізованого періоду на такому високому рівні, у 2021 р. порівняно з 2012 р. показник виріс на 6,5%. Розмір тіньової економіки України майже в 2 рази вищий за середній

показник по ЄС, який на відміну від українського має тенденцію до скорочення (за період 2012-2021 рр. скоротився на 9,7%). Слід однак зазначити, що процеси тінізації економіки в країнах ЄС є нерівномірними, зокрема в «старих» країнах-членах ЄС, зокрема Німеччині, Франції, Австрії, цей показник не перевищує 13%, тоді як в країнах останніх хвиль розширення (Центральна, Східна Європа), зокрема в Польщі, Литві, Латвії, Болгарії рівень тіньової економіки перевищує 20%, найбільшим він є в Болгарії (32,4% у 2021 р.), однак це також майже двічі менше за показник України.

Ще одним фактором, що є викликом щодо стійкого розвитку та відповідно посилює ризики, є сировинна орієнтація зовнішньоторговельної діяльності та низький технологічний рівень виробництва та експорту, що посилює рівень залежності від імпорту технологій та інновацій (рис. 2.6). Як наслідок, наявна незмінна сировинно-індустріальна орієнтації країни, що підсилюється зовнішніми військово-політичними аспектами у відносинах з росією, гальмує зростання рівня економічного розвитку та зменшує доходи суб'єктів економічної діяльності.

Рис. 2.6. Динаміка питомої ваги сировинного та високотехнологічного експорту України та країн ЄС, %

Примітка: складено автором на основі [26]

60% українського експорту – це сировинна, порівняно з показником по країнах ЄС, що складає 25,4% (2021 р.) з одного боку, а з іншого, якщо питома вага сировинного експорту в країнах ЄС скорочується, а саме з 28,4% у 2012 р. до 25,4% у 2021 р., то для України навпаки простежується тенденція зростання частки сировинного експорту з 43,4% у 2012 р. до 59,8% у 2021 р. Високотехнологічний експорт України займає лише 2,2% на відміну від 19,4% в країнах ЄС за даними 2021 р. При цьому умови торгівлі для України є несприятливими та мають негативну тенденцію до погіршення. Так, індекси умов торгівлі за період 2012-2020 рр. є меншими за 100% та характеризуються загальною тенденцією до зменшення, так якщо у 2012 р. даний індекс складав 94,85%, то в 2020 р. досяг рівня 88,58%, зменшившись на 6,27%.

Негативним чинником, що посилює ризики, є девальвація курсу національної грошової одиниці (у 2012 р. середньорічний курс гривні до долара США складав 7,99 грн. за дол. США, у 2015 р. – 21,84 грн. за дол. США, у 2021 р. – 26,96 грн. за дол. США), що в свою чергу посилює рівень нестабільності, викликає загрози зменшення реальних доходів, оцінених в національній валюті, доходів домогосподарств та бізнесу, знижує їх купівельну спроможність, а також посилює недовіру та негативні економічні очікування.

Відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій обумовлює низькі показники рівня інвестування економіки, як внутрішнього, так і зовнішнього (рис. 2.7).

Починаючи з 2016 р. частка валового нагромадження у ВВП зменшалася на 13,69% з 21,73% у 2016 р. до 7,51% у 2020 р. (який є двічі нижчим за критично небезпечний рівень у 15%). Для порівняння для країн ЄС у 2020 р. ця частка складає 22,08%, що майже втричі більше, та у 2012-2020 рр. коливається в межах 20-23%. Рівень накопичених обсягів прямих іноземних інвестицій зменшився з 51,1% у 2017 р. до 33,48% у 2020 р., тоді як у країнах ЄС в середньому ці обсяги становлять 77,88% ВВП (2020 р.)

та мають стійку динаміку до зростання рівня. Такі закономірності посилюють нестабільність, унеможливають забезпечення засад стійкого зростання.

Рис. 2.7. Динаміка рівня інвестування економіки України

Примітка: складено автором на основі [26]

В цілому для української економіки характерним є низький технологічний рівень виробництва, так частка середньо- та високотехнологічного сектору у виробництва дорівнює 28% (2019 р.), що на 7% менше рівня 2010 р. (34,95%), тоді як для країн ЄС в середньому ця частка складає 41,1% (2019 р.). Низька конкурентоспроможність та невисокий рівень інноваційного розвитку також є викликами стійкості економічного розвитку, так Україна серед країн ЄС займає найнижчі позиції у відповідних міжнародних рейтингах, про що свідчать дані оцінки України у рейтингах глобальної конкурентоспроможності, які представлено у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Оцінки України в рейтингах глобальної конкурентоспроможності
та глобальних інновацій**

Показник		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Індекс глобальної конкуренто- спроможності	бал	52,5	54,3	53,1	54,3	52,9	52,5	53,9	57,0	57,0	...
	місце	82	73	84	76	79	85	81	83	85	...
Індекс глобальних інновацій	бал	35,01	36,1	35,78	36,26	36,45	35,72	37,62	38,52	37,4	36,32
	місце	60	63	71	63	64	56	50	43	47	45

Примітка: складено автором на основі [193,198]

Україна за даними останнього рейтингу глобальної конкурентоспроможності (2019 р.) займає 85-у сходинку, при цьому незважаючи на те, що порівняно з 2014 р. значення індексу конкурентоспроможності зросло на 5%, країна втратила 9 позицій. Навпаки в рейтингу глобальних інновацій позиції України укріплюються, з 60 місця в 2011 р. Україна піднялась на 45 місце у 2020 р., при чому значення самого індексу збільшилося лише на 3,7%. Подальша втрата конкурентних переваг на фоні збереження невисокого рівня глобальної конкурентоспроможності створює додаткові загрози та є перешкодою в забезпеченні стійкого економічного зростання.

Нарешті, останніми індикаторами виміру ризику в системі запропонованих критеріїв оцінки є показники рівня заборгованості країни, що також перебувають на достатньо високому рівні, так станом за 2020 р. рівень зовнішнього боргу складає 81,41% ВВП, що нижче показника 2015 р. 123,85%, однак вище рівня 2012 р. 74,06%. Внутрішній державний борг складає 48,9%, що вище показника 2016 р. у 81%, однак більше рівня 2012 р. 36,6%.

На основі проведено аналізу індикаторів відповідно до запропонованого алгоритму (рис. 1.3) було розраховано ланцюгові та середні показники зростання проаналізованих вище індикаторів

економічного ризику та на основі співвідношення коефіцієнтів зростання визначено ступінь відхилення та відповідні цього ступеню оцінки ризику (таблиці В.2-В.17 додатку В). Результаті узагальнення оцінки ризиків за основними економічними індикаторами представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Результати розрахунків рівня ризику R_i за індикаторами

Індикатор	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП на душу населення, дол. США	0	2	2	0	0	0	0	0	0
ВВП на душу населення, % до ЄС	1	2	2	0	0	0	0	0	0
Рівень інфляції, %	0	4	4	0	0	0	0	0	4
Рівень безробіття, %	0	2	0	1	0	0	0	1	0
Рівень тінізації, % ВВП	0	0	1	0	0	0	1	1	1
Частка сировинного експорту, %	1	1	1	0	0	0	1	0	0
Частка високотехнологічного експорту, %	1	0	0	0	1	0	1	0	1
Індекс умов торгівлі, %	0	1	1	0	0	0	0	0	...
Курс гривні, грн. за дол. США	0	2	3	1	0	0	0	0	...
Рівень інвестування (зовнішнє), % ВВП	0	0	0	0	1	1	1	1	...
Рівень інвестування (внутрішнє), % ВВП	1	1	0	0	0	0	1	3	...
Рівень технологічності ВВП, %	0	2	0	0	1	0	0	...	...
Рівень інноваційності (GII)	0	1	0	1	1	1	0	1	...
Рівень конкурентоспроможності (GCI)	0	1	0	0	1	0	0	...	...
Рівень боргу (зовнішній), % ВВП	1	1	2	0	0	0	0	1	...
Рівень боргу (внутрішній), % ВВП	1	3	1	0	0	0	0	1	0

*... статистичні дані відсутні

Примітка: розрахунок автора

Як показують отримані результати, найбільші оцінки ризику отримані для індикаторів у 2014 та 2015 рр., що пов'язано з початком військової агресії росії та втратою частини території, виробничого

потенціалу, зокрема основних фондів промислових підприємств, доступу до стратегічних корисних копалин та людського капіталу.

У період 2016-2021 рр. зміна індикаторів ризику знаходилась в межах 1 групи ризику (низький, прийнятний вплив на рівень безпеки), так в 2016 р. таких індикаторів було 3, 2017 р. – 5, 2018 р. – 2, 2019 р. – 5, 2020 р. – 7 (при чому зміну одного індикатору, а саме рівня внутрішнього інвестування оцінено в 3 бали – високий рівень ризику, неприйнятний вплив на рівень безпеки), 2021 р. – 2 (однак, слід враховувати, що за більшістю індикаторів відсутні статистичні дані, за індикатор «рівень інфляції» оцінено 4 балами, як дуже високий рівень ризику).

У результаті агрегування даних відповідно алгоритму розрахований інтегральний рівень економічного ризику, показники якого наведено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Розрахунок інтегрального рівня економічного ризику

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>IR</i>	6	23	17	3	5	2	5	9	6
<i>IR(%)</i>	9,38	35,94	26,56	4,69	7,81	3,13	7,81	16,07	18,75
Рівень	низький	середній	середній	низький	низький	низький	низький	низький	низький

Примітка: розрахунок автора

Як показують результати розрахунків, окрім 2014 р. та 2015 р., для яких характерним є середній рівень ризику, що здійснює помірний вплив на економічну безпеку країни для інших періодів часу оцінка ризику є на низькому рівні, за якого ступінь впливу на безпеку є прийнятною, тобто країна здатна реагувати та адаптувати розвиток для даного рівня ризику. Однак, при цьому можна чітко прослідкувати періоди посилення небезпек, що відповідно супроводжуються зростанням рівня ризиків, зокрема:

- Період 2014-2015 рр. характеризується найвищим інтегральним рівнем економічного ризику, що логічно пов'язано з

початком військової агресії росії проти України, та як наслідок, втратою частини території, промислового потенціалу, зростанням безробіття, вимушеною міграцією населення тощо. Інтегральний рівень економічного ризику у 2014 збільшився в 3,8 рази порівняно рівня попереднього року та ідентифікував середній рівень небезпеки (помірний ступінь впливу на стан безпеки). На 2015 р. інтегральний рівень ризику знизився на 29% порівняно 2014 р., однак залишався на достатньо високому рівні.

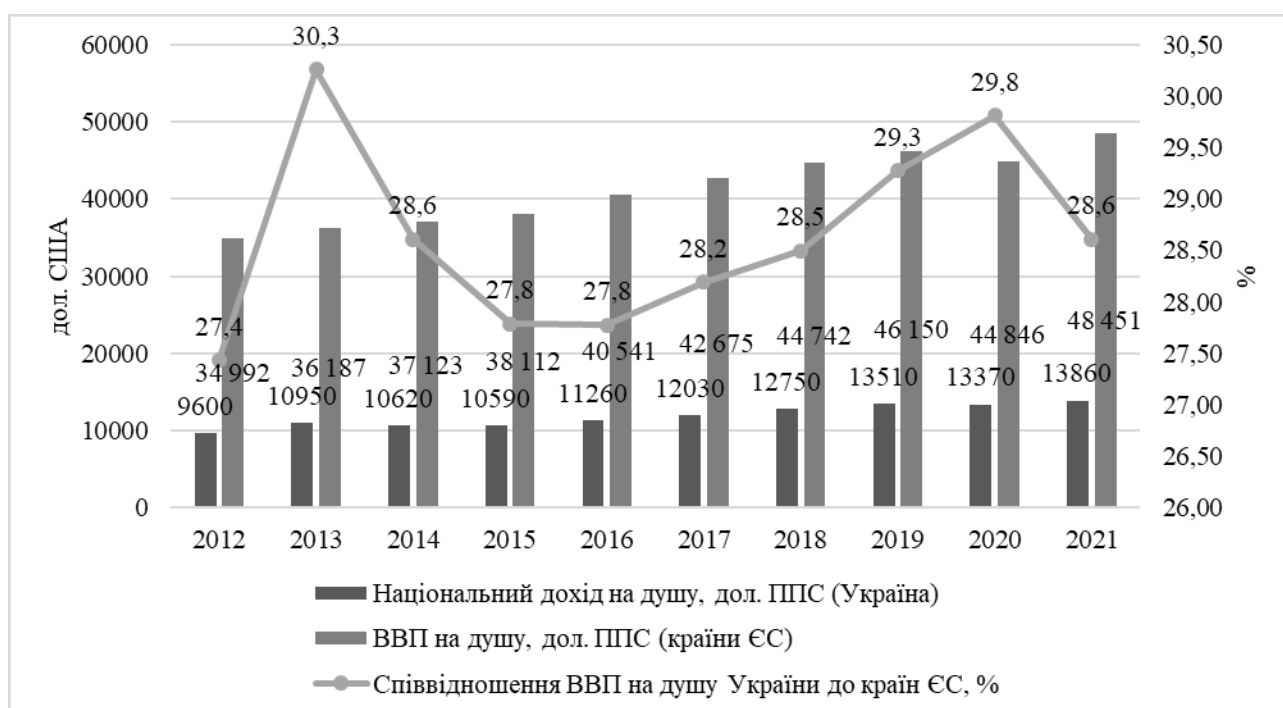
- Період 2016-2018 рр. – період відносної стабілізації, інтегральні оцінки ризику свідчать про низький рівень загроз, за яких ступінь впливу на безпеку є прийнятною.

- Період 2019-2021 рр., відзначається суттєвими темпами зростання інтегрального індексу ризику, що зумовлено посиленням загроз стійкості економічного розвитку внаслідок впливу пандемії COVID19. Так, якщо у 2018 р. ІР складав 3,13%, то у 2019 р. збільшився в 2,5 рази (7,81%), у 2020 р. ще зріс в 2,1 рази (16,07%), 2021 р - 1,17 рази (18,75%), що сигналізує про посилення загроз та накопичення впливу на погіршення рівня безпеки та стійкості економічного розвитку. Викликами економічній безпеці в цей період стали впровадження коронавірусних обмежень як інструменту зменшення рівня захворюваності та розповсюдження інфекції, що негативно відобразилось на показниках економічного розвитку, зокрема зниження виробничої активності, скорочення рівня доходів, падіння інвестиційного попиту, зниження обсягів зовнішньої торгівлі тощо.

Аналогічні розрахунки було проведено за групою індикаторів виміру соціального ризику. У таблиці Д.1 додатку Д представлені індикатори оцінки соціального ризику в динаміці за період 2012-2021 рр. В цілому індикатори виміру соціального ризику ідентифікують низький рівень благополуччя населення, який призводить до скорочення внутрішнього споживання та заощадження, поширення бідності; значні та зростаючі нерівномірності в розподілі доходів населення, що також провокують як

внутрішню регіональну міграцію, так і зовнішню трудову міграцію, посилюючи втрати національної економіки від міграції.

Щодо рівня доходів на душу населення в паритеті купівельної спроможності, то як свідчать дані рис. 2.8, в Україні цей показник складає 13860 дол. в ППС, що в 3,5 рази нижче середнього показника країн ЄС, що складає 48451 дол. Позитивним фактором є зростання рівня доходів на душу населення, так, за аналізований період рівень збільшився на 44,4%, тоді як для країн ЄС зростання склало 38,5%. Однак, співвідношення практично не змінилось, рівень доходів на душу в ППС в Україні складає лише 27-29% аналогічного середнього показника за країнами ЄС, що є зовсім невисоким рівнем та свідчить про низький порівняно з європейським рівень добробуту населення.

Рис. 2.8. Динаміка показника національного доходу на душу населення України та країн ЄС, дол. ППС

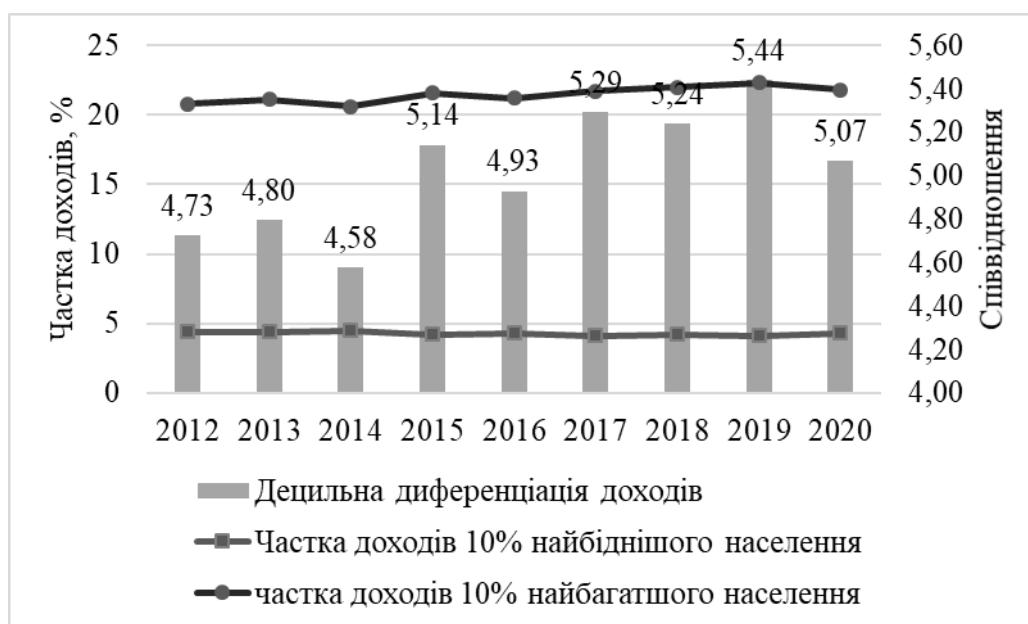
Примітка: розраховано за даними [279]

Щодо показників бідності та нерівномірності розподілу доходів, то якщо вимірювати рівень бідності часткою населення, що живе менш ніж на

3,2 дол. в день (ППС 2011), то така частка є несуттєвою і складає 0,1% у 2020 р., тоді як в 2015 р. дорівнювала 0,5%.

На рис. 2.9 наведені показники нерівномірності розподілу доходів населення. Дані свідчать, що 10% найбагатшого населення України контролюють 21,8% доходів, тоді як 10% найбіднішого населення – лише 4,3%, ці показники залишаються майже незмінними протягом 2012-2020 рр. Децильна диференціація доходів складає 5,07 за останніми даними та характеризується помірною тенденцією до несуттєвого зростання.

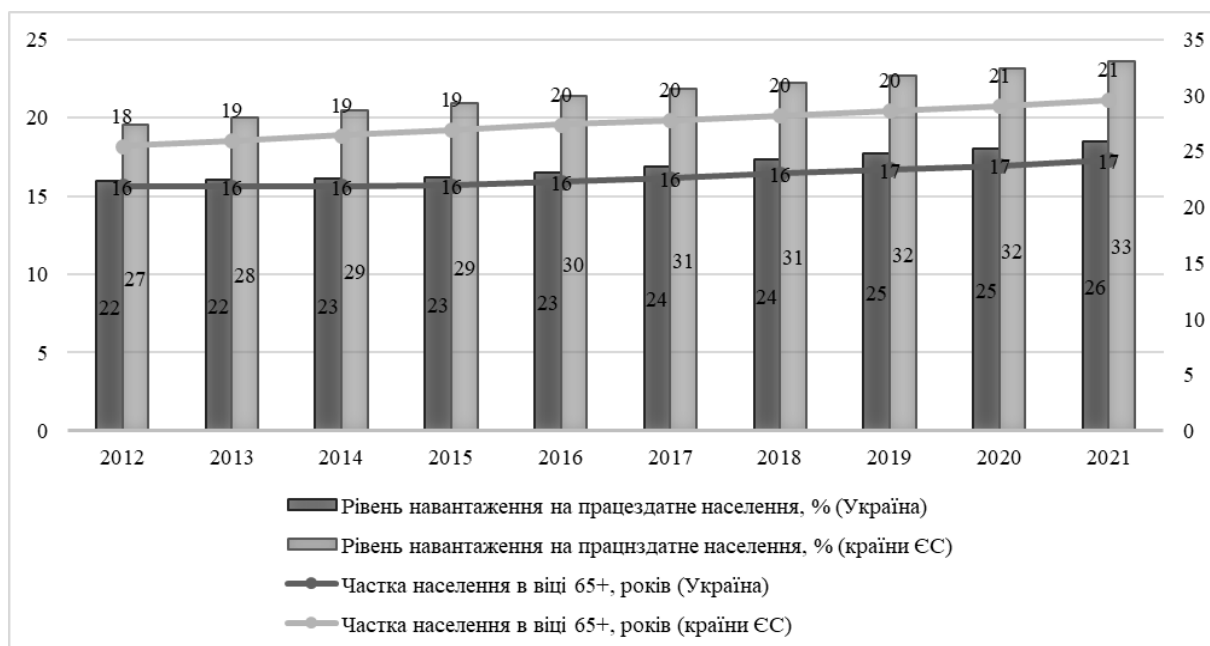

Рис. 2.9. Показники нерівномірності розподілу доходів в Україні

Примітка: розрахунок автора

У системі соціальних вимірників ризику також визначені ряд демографічних індикаторів, бо серед ризиків та загроз безпеці перш за все слід виділяти процеси пришвидшення рівня старіння населення та збільшення частки осіб пенсійного віку, що все більше призводить до зростання демографічного навантаження на працездатне населення, до збільшення соціальних видатків та навантаження на фонд оплати праці. Як наслідок, можливе зменшення розмірів соціальних виплат та їх невідповідність соціальним стандартам, зменшення кількості офіційно працевлаштованих осіб працездатного віку, що призведе до дефіциту

трудових ресурсів. На рис. 2.10 наведена динаміка зазначених показників для України, зокрема у порівнянні з країнами ЄС.

Рис. 2.10. Динаміка показників рівня старіння та демографічного навантаження України та країн ЄС

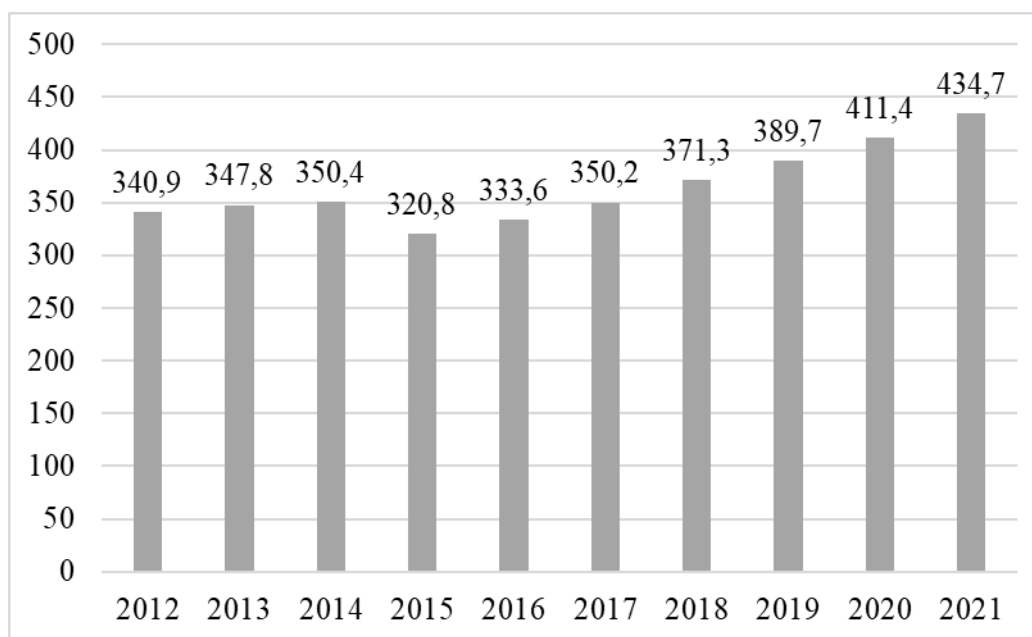
Примітка: розрахунок автора

Для України та країн ЄС показник частки населення в віці понад 65 років перевищує встановлене критичне значення в 7%, що відносить країни до старіючих, причому в середньому по країнах ЄС цей показник складає 21%, що вище рівня в Україні - 17% у 2021 р. Зростання частки пенсіонерів логічно обумовлює процеси підвищення рівня демографічного навантаження на працездатне населення, яке в Україні складає 26%, що на 4% вище рівня 2012 р., тоді як в країнах ЄС цей показник в середньому ще вищий 33% у 2021 р., що на 6% вище рівня 2012 р.

Низький рівень заробітної плати, диспропорції на ринку праці особливо позначаються на вразливих категоріях населення, так, рівень безробіття серед молоді складає в Україні 16,4% (19,3% в країнах ЄС) за даними 2021 р. Позитивним аспектом є тенденція до скорочення показника, зокрема порівняно рівня 2016 р. 23,1% рівень безробіття серед молоді

зменшився на 6,7%, але останнє викликано також міграцією молодого населення.

Міграція також є одним з ризиків безпеці та стійкості соціально-економічного розвитку. З урахуванням критерію, що економіка втрачає від міграції у 10 разів більше за показник ВВП на душу населення країни, розрахованого за паритетом купівельної спроможності та враховуючи що за оцінками експертів потенційний обсяг трудової міграції в Україні оцінюється у 4 млн. осіб (16% працездатного населення) [38, с.25] в дослідженні розраховані втрати людського капіталу України від трудової міграції (рис. 2.11). За даними 2021 р. оцінка річних втрат становить 434,7 млрд.дол. та щорічно зростає зі зростанням рівня ВВП відповідно. Так, порівняно з 2012 р. цей показник збільшився на 27,5%.

Рис. 2.11. Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол. США

Примітка: розрахунок автора на основі [26]

Як наслідок, зазначені міграційні процеси супроводжується зменшенням можливостей для економічного розвитку внаслідок відтоку за кордон кращої, ініціативнішої, мобільнішої частини трудових ресурсів, особливо – виїзду вчених і фахівців; зменшенням надходжень до бюджету

внаслідок скорочення числа потенційних платників податків; погіршенням демографічної ситуації, старіння трудових ресурсів через зменшення частки осіб працездатного та репродуктивного віку, збільшення навантаження на систему соціального захисту тощо.

Розрахунки ризиків за соціальними індикаторами представлені в таблицях Д.2-Д.9 додатку Д. Результати узагальнення оцінки ризиків за основними соціальними індикаторами представлені в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Результати розрахунків рівня ризику *Ri* за соціальними індикаторами

Індикатор	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень доходу, дол. на душу ППС	0	1	1	1	1	0	0	1	0
Рівень доходу, % до країн ЄС	0	1	1	1	0	0	0	0	1
Рівень бідності	0	1	4	0	0	2	0	0	...
Децильна диференціація доходів	1	0	1	0	1	0	1	0	...
Рівень старіння населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень навантаження на працездатне населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень безробіття молоді, %	0	2	0	1	0	0	0	1	0
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол. США	0	0	0	1	1	1	1	1	1

*... статистичні дані відсутні

Примітка: розрахунок автора

Як показують отримані результати, зміна більшості індикаторів відбувалася у діапазоні, що є характерним для низького рівня ризику, винятком є зміна показника рівня бідності у 2015 та 2018 рр. та рівня безробіття молоді у 2014 р. Зміна решти індикаторів в різні періоди часу знаходилась в межах 1 групи ризику (низький, прийнятний вплив на рівень безпеки), так в 2013 р. таких індикаторів було 1, 2014 р. – 4, 2015 р. – 4, 2016 р. – 6, 2017 р. – 5, 2018 р. – 4, 2019 р. – 4, 2020 р. – 5, 2021 р. – 4. У результаті агрегування даних відповідно алгоритму розрахований

інтегральний рівень соціального ризику, показники якого представлено у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Розрахунок інтегрального рівня соціального ризику

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>IR</i>	1	5	7	6	5	5	4	5	4
<i>IR(%)</i>	3,13	15,63	21,88	18,75	15,63	15,63	12,50	15,63	16,67
Рівень	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький

Примітка: розрахунок автора

Як показують результати розрахунків, на відміну від економічного ризику, в аналізованій період часу рівень соціального ризику оцінюється як низький, при цьому найбільше значення спостерігалось у 2015 р. (21,88%), що на 40% вище рівня попереднього року, у період 2016-2019 рр. спостерігалась тенденція до зниження рівня ризику. У 2019 р. рівень склав 12,5%, що на 43% нижче показника 2015 р. У 2019-2021 рр. виявлено підвищення рівня соціального ризику, що можна розглядати як фактор накопичення додаткових викликів безпеці та стійкості розвитку, особливо від впливом пандемії.

Незважаючи на те, що за отриманими кількісними оцінками, рівень соціального ризику безпеки перебуває в рамках типу «низький ризик», однак, також можна виділити певні закономірності зміни, зокрема такі періоди:

2014-2015 рр. – суттєве зростання рівня ризику внаслідок військової агресії РФ, рівень соціального ризику збільшився в 7 разів порівняно з передкризовим 2013 р. і склав у 2015 р. 21,88%;

2016-2019 рр. – період зростання стійкості соціально-економічного розвитку, посилення безпеки, зниження соціальних ризиків;

2019-2021 рр. – період загострення загроз безпеці соціально-економічного розвитку внаслідок пандемії COVID-19.

Таким чином, сучасне безпекове середовище характеризується достатньо високим рівнем невизначеності та нестабільності, що призводить до неможливості передбачити та спрогнозувати події, явища та зміну процесів, що відбуваються, а отже, потребує постійного удосконалення підходів та інструментів його аналізу, стратегічного планування з метою забезпечення національної безпеки країни, зокрема її економічної складової. Аналіз безпекового розвитку передбачає визначення тенденцій розвитку соціально-економічних явищ та процесів, чинників, що їх обумовлюють, результатів взаємодії суб'єктів міжнародних економічних відносин, що позначаються на рівні стійкості економічного. Зміни параметрів безпекового середовища, які виражаються у відхиленні значень від визначеної траєкторії розвитку чи рівноважного або прогнозованого стану, ідентифікують ризику безпеці розвитку, які й підлягають оцінці з метою попередження їх перетворення у реальні загрози та за умови вжиття заходів їх трансформації в нові можливості для стійкого соціально-економічного розвитку суспільства та національної економіки.

Апробація запропонованого інструментарію кількісного оцінювання ризиків дозволила отримати інтегральну оцінку економічного та соціального ризику безпеки розвитку для України та відповідно визначити рівень (тип) ризику та характер його впливу на рівень безпеки. За аналізований період часу рівень економічного ризику був прийнятним з позиції впливу на безпеку, за винятком періоду 2014-2015 рр., в які вплив оцінено як помірний. Рівень соціального ризику оцінено як низький та відповідно вплив на стан безпеки є також прийнятним. Серед економічних індикаторів, що вимірюють рівень ризиків, найвищу оцінку впливу мали рівень інфляції, динаміка курсу гривні та рівень внутрішнього боргу, серед соціальних – рівень бідності та рівень безробіття молоді.

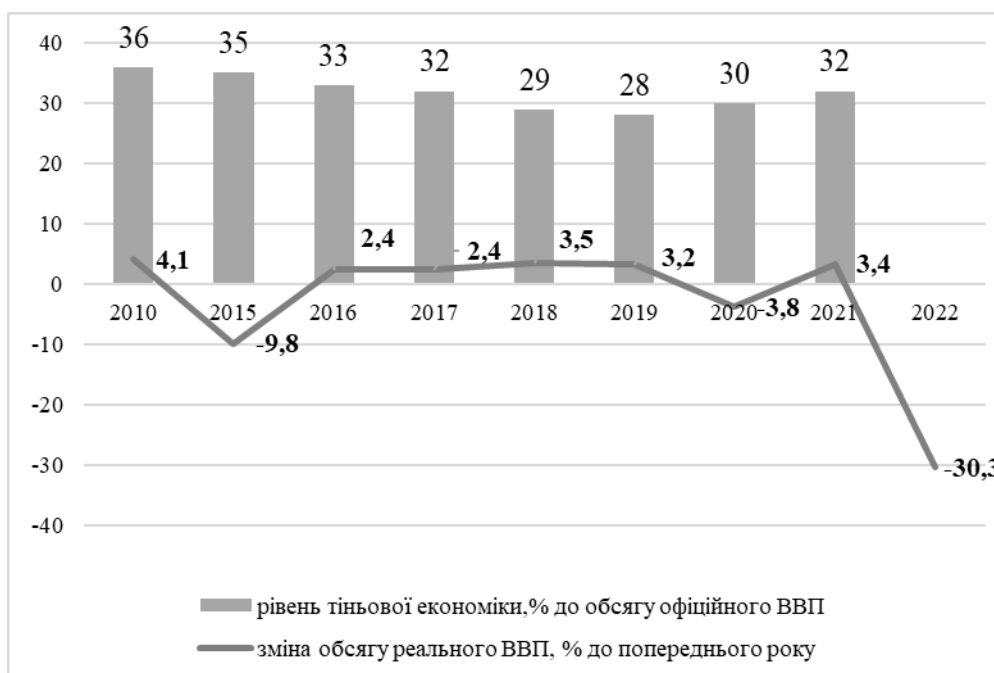
2.3. Тінізація економіки як загроза національної економічної безпеки

Значний і достатньо сформований тіньовий сектор економіка України отримала у «спадщину» від радянської моделі господарювання, наявність якого вже визначала можливості диференціації доходів у суспільстві [99,с.89]. На жаль, навіть через тридцять років реформування українського суспільства рівень тінізації економіки, корупції значно перевищує критичний пороговий рівень.

Як вже зазначалось у п.2.2, міжнародні експерти [264] оцінюють розмір тіньової економіки України в 50% її ВВП, що майже в 2 рази вищий за середній показник по ЄС. Розрахунки Міністерства економіки України [105,с.2] дають рівень тіньової економіки меншим. За результатами 2021 року рівень тіньової економіки становив майже третину офіційного ВВП – 32% (рис.2.13), що перевищує критичний рівень (згідно Індикаторів безпеки, визначених Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженою Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021, критичним пороговим рівнем визначено 25% тінізації від офіційного ВВП [75]). За уточненими розрахунками, що ґрунтуються на удосконалених Методичних рекомендаціях, затверджених наказом Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20.01.2021 № 104, найвищий рівень тіньової економіки був зафіксований в Україні у 2010, 2014 роках році й становив 36% найвищий рівень визначався у 2014 році – 43%).

Офіційно встановлений показник рівня тіньової економіки наочно доводить, що за весь період спостережень рівень тінізації національної економіки перевищував відповідний пороговий індикатор макроекономічного стану, а це створює загрози національній безпеці держави. Складна ситуація спостерігається в тих регіонах, які сьогодні не підконтрольні Україні через військову агресію РФ. За експертними

оцінками [1,с.125] в регіонах, де проводяться бойові дії спостерігається найвищий рівень тінізації економіки - Луганська (83,2 %), Донецька (82,3 %).

**Рис. 2.12. Рівень тіньової економіки в Україні,
% від обсягу офіційного ВВП**

Примітка: складено автором на основі [105,286]

Серед системних факторів тінізації української економіки слід виокремити, в першу чергу, наступні [35, 105]. В Україні, незважаючи на низку проведених реформ, залишається вкрай низький рівень захисту прав власності, у тому числі інтелектуальної власності. За результатами аналізу показників індексу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022), рівень захисту прав власності оцінюється у 39,7 балів (середньосвітовий показник становить 55,3). Вкрай незадовільною відповідно до міжнародних стандартів залишається система захисту інтелектуальних прав власності. Відповідно до Міжнародного індексу прав власності (International Property Rights Index, 2021), що охоплює 129 країн світу, Україна знаходиться лише на 106 місці (серед європейських країн – остання позиція)[219]. Показник економічної свободи України у 2022 році

становить 54,1, що відповідає 130-й позиції країни зі 177 країн, по яким розраховано індекс, цей показник значно нижчий за середній регіональний та світовий (серед європейських країн Україна посідає 44 місце з 45 країн) [216]. Ситуація погіршується високим рівнем корумпованості органів влади в країні, низьким рівнем довіри до органів суддівської влади, рівень корумпованості яких залишається досить високим.

Тінізація економіки призводить до послаблення економічної безпеки України, що становить загрозу забезпеченню національних економічних інтересів. Відповідно, визначення ризиків, їх моніторинг та попередження сприятимуть детінізації та зниженню загроз безпеки по всіх складовим. Групування видів тіньової діяльності за сферами виникнення та складовими економічної безпеки представлено в таблиці 2.11. Сферу визначення ризиків виділено відповідно до стандартної системи національних рахунків, складові економічної безпеки визначено відповідно до методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [68].

Проведений аналіз наукових та аналітичних джерел [14,45,99,105,130] дозволяє визначити та систематизувати фактори, що сприяли поширенню процесів тінізації української економіки і, відповідно, стримують її детінізацію:

по-перше, це *економічні фактори*, які пов'язані із недосконалістю ринкового середовища, формування якого продовжується і знаходиться у стадії реформування (недосконала структура ринку, низька ефективність держави у формуванні конкурентоспроможної економіки, дисбаланс у сфері зайнятості), неефективністю державного регулювання ринкових процесів тощо (непередбачувані зміни у податковому законодавстві та неефективне адміністрування податків, надмірна зарегульованість економічної діяльності, несприятливі умови бізнесу тощо);

Таблиця 2.11

Види тіньової діяльності за сферами виникнення та складовими економічної безпеки

Сфера виникнення ризиків	Види тіньової діяльності	Складові економічної безпеки
бюджетна	<ul style="list-style-type: none"> - державні закупівлі і тендерні процедури - економічні злочини та використання тіньових схем у податковій сфері - ухиляння від оподаткування, - незаконне відшкодування ПДВ 	інвестиційно-інноваційна макроекономічна енергетична соціальна фінансова
грошова	<ul style="list-style-type: none"> - видаткові операції - приховування незаконно отриманих прибутків - заснування фіктивних фірм фінансового характеру (фондів, трастів, кредитних спілок) - шахрайство - корупція 	інвестиційно-інноваційна макроекономічна соціальна фінансова
реальний сектор	<ul style="list-style-type: none"> - незаконне виробництво та обіг товарів підакцизної групи. - провадження відповідного виду діяльності без ліцензії - порушення прав власності, у т.ч. інтелектуальної - підпільне виробництво - укладання фіктивних господарських договорів - надання необлікованих послуг - фактична відсутність підприємства за юридичним адресом - фіктивне працевлаштування - шахрайство із банкрутством 	виробнича демографічна макроекономічна продовольча енергетична соціальна фінансова
зовнішньоекономічна	<ul style="list-style-type: none"> - ухилення від сплати митних платежів і податків - незаконне переміщення товарів через митний кордон - порушення митних правил - незаконне виведення валютних цінностей за кордон - нелегальний експорт капіталів - трансфертне ціноутворення - зловживання у сфері розподілу та цільового використання коштів, наданих в рамках програм міжнародної технічної допомоги 	зовнішньоекономічна виробнича інвестиційно-інноваційна макроекономічна продовольча

Примітка: побудовано автором

по-друге, суттєвий вплив на процеси тінізації забезпечують *інституційні фактори*, які пов'язані із діяльністю інститутів, які

функціонують в національній економіці (політична нестабільність, недосконалість судової та правоохоронної системи (з точки зору їх незалежності та ступеню довіри з боку суспільства), неефективна дія державних антикорупційних органів, суперечливість та дублювання нормативно-законодавчої бази недостатній захист прав, у тому числі прав на фінансові активи, прав інтелектуальної власності тощо),

по-третє, в Україні не існували тривалий час відповідні стандарти законослухняної поведінки, як з боку пересічних громадян, суб'єктів господарювання, так і державних службовців, які формують *морально-етичні фактори*, вплив яких визначають високий рівень корупції, економічної злочинності тощо.

Аналіз динамічних змін рівня тінізації економіки виявив наступне [105]. По-перше, до початку розгортання повномасштабної агресії РФ проти України спостерігалось відносно забезпечення економічного зростання, розширення внутрішнього попиту та досягнення певної макроекономічної стабільності (табл.2.15).

Таблиця 2.15

Темпи зростання реального ВВП в Україні та світі

Темпи зростання реального ВВП,% до ВВП	2019	2020	2021	2022*	2023*
Україна	3,2	-3,8	3,4	-30,3	-3,0
Світ в цілому	2,8	-2,8	6,3	3,4	2,8
у тому числі					
розвинуті економіки	1,7	-4,2	5,4	2,7	1,3
економіки з ринками, що формуються	36	-1,8	6,9	4,0	3,9

*прогнози розрахунки

Примітка: складено на основі [286]

Номінальний ВВП становив на початок 2022 року 5459,6 млрд.грн, а ВВП у розрахунку на одну особу – 131944 грн.[13] (дані наводяться без урахування окупованій території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), третина з якого припадає на тіньову економіку. Відновлення національної

економіки після кризових падінь виявилась достатньо повільним. Якщо у розвинутих країнах зростання реального ВВП становило 5,4% у 2021 році, а для економік із ринками, що розвиваються, навіть, 6,9%, то для України це зростання виявилось лише на рівні 3,4%. Однак військова агресія росії проти України фактично обвалила показник ВВП, за оцінками МВФ [286] темп падіння ВВП України у 2022 році становив -30,3%.

По-друге, в країні поступово реалізується комплекс реформ, спрямованих на розвиток бізнес-середовища, дерегуляції підприємницької діяльності. Однак рівень їх результативності залишається вкрай низьким, підтвердженням чого є місце України у чисельних міжнародних рейтингах. Важливою умовою стає дерегуляція бізнесу, формування стабільних та прогнозованих умов для його ведення в Україні шляхом встановлення прозорих правил взаємовідносин у трикутнику «суспільство – влада – бізнес».

По-третє, реалізація цілеспрямованої політики уряду щодо легалізації зайнятості, зменшення навантаження на фонд оплати праці (*зменшення ставки єдиного соціального внеску до 22%*), *поступове зростання мінімальної заробітної плати* (з 01.10.2022 мінімальну заробітну плату встановлено на рівні 6700 грн. проти 1600 грн. з 01.12.2016), сприяли поступовому зростанню реальної заробітної плати (табл.2.13). Однак, слід зазначити, що індекс інфляції значно перевищує індекс реальної зарплати в країні, що не сприяє детінізації економічної діяльності.

Неспроможність держави у формуванні прозорого та сприятливого бізнес-клімату, розвитку підприємницької ініціативи та діяльності на тлі складного соціально-економічного становища та неефективно працюючого інституційного середовища посилює процеси тінізації економіки. Ці процеси впливають на стрімкий розвиток незареєстрованої в установленому порядку економічної діяльності суб'єкта господарювання, що призводить до порушення законодавчо встановлених норм (які

пов'язані із дотримання умов праці, рівня заробітної плати, сплати податків тощо) і встановлення нерегламентованих та незаконних видів господарської діяльності [67].

Таблиця 2.13

Зведена таблиця індексів реальної заробітної плати в Україні
(% до попереднього місяці)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
січень	86,7	86,8	89,5	88,8	87,0	83,3	80,3	91,7	86,6	86,4	87,3	85,9
лютий	100,1	100,9	102,5	101,6	100,7	99,6	105,3	102,3	100,6	101,7	101,4	100,7
березень	106,8	106,6	104,1	105,4	104,1	95,9	106,2	106,8	105,9	107,6	104,8	106,7
квітень	100,2	98,8	100,5	100,8	97,3	90,8	96,1	97,7	100,4	99,2	90,4	98,8
травень	105,1	100,8	102,8	100,5	96,3	99,0	101,6	101,4	102,9	99,0	100,8	98,4
червень	108,1	104,7	103,4	103,9	103,9	105,8	107,2	105,8	104,8	105,8	109,5	105,8
липень	100,0	102,9	101,3	101,4	97,7	103,1	100,9	99,5	101,0	102,4	102,6	100,1
серпень	95,2	98,4	97,8	97,0	92,9	96,6	97,1	97,0	97,9	96,3	97,2	97,8
вересень	100,1	101,5	99,6	98,7	100,3	101,0	101,2	101,3	98,8	100,7	104,3	100,5
жовтень	98,4	99,7	101,8	100,4	98,5	105,6	97,0	99,2	100,2	99,7	100,5	97,8
листопад	101,0	99,8	99,7	99,4	98,8	97,3	99,3	100,5	98,0	99,5	97,2	100,9
грудень	110,6	111,5	108,6	110,1	110,0	115,2	118,6	116,2	114,5	115,1	117,2	121,5
За рік	110,5	111,0	111,0	106,8	86,5	90,1	106,5	118,9	109,7	111,4	110,2	112,0

Примітка: складено на основі [26]

Зростання рівня заробітної плати в економіці, що посилює купівельну спроможність домогосподарств, стимулює розвиток внутрішнього ринку. У той же час, в Україні достатньо високою залишається неформальна зайнятість. Співвідношення офіційно працюючих до неофіційно працюючих становить 1:2. Відповідно, близько 10 млн. українців отримують тіньові доходи [46]. Такий значний обсяг нерегульованої сфери трудових відносин – це не тільки недоотриманні державою доходи, це, перш за все, позбавлення будь-яких соціальних гарантій та захисту для усіх неофіційно працюючих.

Кожен п'ятий українець працює саме у тіньовому секторі економіки – тобто займається діяльністю, що не підпадає під оподаткування, а самі суб'єкти господарювання не тільки не сплачують нормативно встановлені податки, а й не дотримуються державних стандартів соціального захисту (мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу, безпекових та санітарних норм тощо). Все це формує економічні та інституційні переваги і для роботодавців і для працівників. І хоча для

найманих працівників зайнятість у тіньовому секторі сприяє збільшенню доходів (через ухиляння від податків, зловживання субсидіями, вторинної зайнятості тощо), як правило, у результаті вони отримують відсутність захисту у сфері трудових відносин, негідні умови праці та соціального захисту. Для роботодавців використання незадекларованої праці сприяє збільшенню прибутковості через скорочення витрат на обов'язкові виплати податків та соціальні внески. Однак саме незадекларована зайнятість несе ризики недобросовісної конкуренції на ринку, втрату переваг. У загальному вимірі наслідки незадекларованої праці для країни в цілому призводять до скорочень надходжень до державного бюджету, фондів соціального страхування, обмеження механізмів захисту прав працівників, неадекватних управлінських рішень в частині державної політики праці та соціальної політики [58,с.28].

Рейтинг України у відповідних міжнародних порівняннях, який представлено у таблиці 2.17, стає важливим індикатором, що певною мірою визначає характер середовища, яке впливає на рівень тінізації економіки. За результатами дослідження [94] встановлено прямий взаємозв'язок між рівнем тінізації національної економіки та тим положенням, яке займає Україна у міжнародних рейтингах: падіння рейтингових показників країни супроводжується посиленням тінізації економіки.

Міжнародне експертне середовище оцінює рівень корупції в Україні як дуже високий. Експертне оцінювання з боку британської аудиторсько-консалтингової групи «Ernst&Young» також визначає високий рівень корупції в Україні, який є найбільший серед країн Європи та Близького Сходу [86, с. С.129].

Таблиця 2.17

Україна в окремих світових рейтингах

рік	Показник у рейтингу	Economic Freedom Index	Corruption Perception Index	Doing Business	Basel AML Index	Рівень тіньової економіки, %
2022	Місце у рейтингу	130 місце з 177	116 місце з 180	Н.д.	65 місце з 128	Н.д.
	Значення показника	54,1	33	Н.д.	5,09	
2021	Місце у рейтингу	131 місце з 178	122 місце з 180	Н.д.	55 місце з 110	31
	Значення показника	56,2	32	Н.д.	5,21	
2020	Місце у рейтингу	134 місце з 180	117 місце з 180	64 місце з 190	67 місце з 148	30
	Значення показника	54,9	33	70,20	5,23	
2019	Місце у рейтингу	147 місце з 180	126 місце з 180	71 місце з 190	37 місце з 125	28
	Значення показника	52,3	30	68,25	6,01	
2018	Місце у рейтингу	150 місце з 180	120 місце з 180	76 місце з 190	39 місце з 129	29
	Значення показника	51,9	32	65,75	6,06	
2017	Місце у рейтингу	166 місце з 180	130 місце з 180	80 місце з 190	52 місце з 146	32
	Значення показника	48,1	30	63,90	6,52	
2016	Місце у рейтингу	162 місце з 180	131 місце з 176	83 місце з 189	46 місце з 149	35
	Значення показника	46,8	29	63,04	6,57	

*зміна методології розрахунку індексу

Примітка: складено на основі [48,169,216,278]

Порівняно із попереднім роком (за результатами індексу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022), ще більше погіршали показники доброчесності уряду (33,8), ефективність судової системи (31,4) тощо. На високий рівень корупції вказує й показник Індексу сприйняття корупції, який за результатами 2022 року оцінюється експертним середовищем у 32 бали (зі 100 можливих). За цим показником Україна знаходиться на 122 місці зі 180 країн світу, і це, на думку міжнародних експертів, є наслідком

неефективної роботи антикорупційних інституцій в Україні, які потребують відповідних реформ: правоохоронних, суддівських, антикорупційних. За даними Transparency International, глобальний середній рівень корупції, який сьогодні є в країнах світу, становить 43 із 100 (наближення до 0 характеризує найвищий рівень корупції в країні), для 2/3 країн світу показник індексу не перевищує 50. Такий рівень корупції став як причиною, так і наслідком погіршення стабільного стану глобального світу. Країни, що демонструють більш високий рівень корупції, характеризуються більш високим рівнем злочинності, загрози безпеки в таких країнах також посилюються, що, у свою чергу, стає фундаментальною загрозою для глобальної безпеки [162].

Корупція завжди становить загрозу верховенству права, перешкоджає реалізації і цивільних та економічних прав. І якщо цей прояв впливу корупції завжди був притаманним цій протиправній діяльності, то принципово новим явищем стає те, що корупція перетворюється на інструмент національної стратегії, ставши зброєю вже на світовому рівні [288]. Слід зазначити, що реформи державного управління в Україні (де індекс сприйняття корупції становить 33[162]), які активно впроваджувались у практичну площину з 2014 року, суттєво посилили позиції країни і стали відповідними факторами прогресу, у тому числі вимог Європейської комісії в частині відповідних висновків щодо заявки України на членство в ЄС. Боротьба із корупцією має вкрай високий рівень запиту від українського суспільства. Навіть в умовах воєнного стану (за результатами національного опитування населення та представників бізнесу для комплексної оцінки корупційної ситуації в Україні) корупція посідає 3-тє місце (64,2% населення) серед основних проблем українського суспільства (перше і друге місце посіли висока вартість життя та воєнні дії) [44,с.9]. Прийняття Національної антикорупційної стратегії [3] спрямовано на зменшення рівня корумпованості в найбільш чутливих сферах, а саме: митна справа та оподаткування; суддівські та

правоохоронні органи, система державного регулювання економіки, будівництво і земельні відносини, оборонна сфера, охорона здоров'я, система соціального захисту.

Незважаючи на поступове покращення загальнонаціональних показників України у рейтингу Світового банку Doing Business-2020 (наразі Світовим банком відпрацьовується удосконалення методології оцінювання зазначеного індексу, оцінювання більше не проводилось) [169], її позиції залишаються на досить низькому рівні – країна посідає 64 позицію серед 190 країн (для порівняння, Doing Business-2019 Україна займала 71 місце, Doing Business-2018 Україна - 76 місце, Doing Business-2017 - 80 місце, Doing Business-2016 - 83).

Слід зазначити, що у світі в цілому наразі не спостерігається суттєвого прогресу в боротьбі з відмиванням грошей на глобальному рівні. За відповідними розрахунками Базельського інституту, середній глобальний ризик відмивання грошей та фінансування тероризму (базельський індекс, AML) практично не змінився протягом останніх років (5,25 з 10, де 10 – максимальний рівень ризику). Для розрахунку Базельського індексу досліджується не тільки якість системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму країни, а й інші складові, що характеризують ризики розвитку фінансової сфери країни – прозорість фінансового сектору, екологічні злочини, корупцію, хабарництво, політичні та правові ризики тощо. Незважаючи на поступове покращення, Україна за рівнем Базельського індексу 5,09 [147,с.31] все ще відноситься до країн, де політичні та правові ризики, корупція та хабарництво є найслабшими сторонами, відповідно, рівень зазначеного індексу є вищим, ніж у середньому по світовому господарству.

Серед країн ОЕСР спостерігаються достатньо негативні тенденції тінізації економіки, оскільки під впливом пандемії коронавірусу відбулось стрімке скорочення ВВП та сильне зростання безробіття, посилення тінізації економіки тощо. Середній розмір тіньової економіки по цій групі

країн зріс з 14,98% у 2019 році до 16,48% у 2021 році. У 2021 році очікується помірне скорочення до 16,07% через відповідний вплив державної політики (субсидування підприємствам, підтримку інфраструктурних проєктів тощо). Найбільше зростання обсягів тіньової економіки спостерігається серед країн, що мають найменший економічний потенціал: в Хорватії зростання становило 3,13% протягом 2019-2020 років (з 26,43% до 29,56%), в Болгарії 2,81% (з 30,12% до 32,93%). Найнижчий рівень тінізації спостерігається серед високорозвинутих країн ОЕСР. Так, розмір тіньової економіки становить в Швейцарії 6,07%, США 6,11%, Австрії 7,23%, Новій Зеландії 7,86%, Нідерландах 8,14%, Люксембурзі 8,56%, Японії 9,1%, Австралії 9,71%, Данії 9,84%, Ірландії 9,86% тощо. Відповідно, для цих країн є характерним низьке зростання тінізації в умовах коронавірусної пандемії. За прогностичними оцінками [263] відновлення економічної активності в країнах ОЕСР призведе до зниження рівня тінізації – в середньому до 16,07%.

Зменшення рівня тінізації економіки спостерігається в тих країнах, де низький рівень корупції та ефективне державне управління. Відновлення економік в цих країнах сприятиме зменшенню мотивації щодо тіньової діяльності, оскільки саме падіння ВВП та стрімке зростання безробіття стали основними рушійними силами збільшення тіньового сектора в країнах ОЕСР в умовах пандемії коронавірусу, оскільки саме через це населення намагалось компенсувати втрату офіційних доходів.

Підсумовуючи, слід підкреслити, що рівень тінізації української економіки є загрозливим і перевищує критичний пороговий рівень, визначений Стратегією економічної безпеки України. Оцінка динамічних змін, що відбуваються в процесах тінізації економіки в Україні, дозволяє виділити основні три групи факторів, що сприяли її поширенню та поглибленню: економічні, інституційні та морально-етичні. Економічні фактори зумовлені недосконалою структурою ринку, нерозвиненістю ринкового середовища та недостатньою ефективністю держави у

формуванні конкурентоспроможної економіки через недосконале державне регулювання розвитку ринкових процесів тощо. Недосконала діяльність відповідних інститутів, що забезпечують процеси державотворення та розвиток ринкового середовища, передусім тих, що стосуються захисту прав власності, антикорупційних, правоохоронних та суддівських органів, визначають інституційні фактори впливу на посилення тінізації економіки України. Її нарешті, відсутність тривалий час відповідної правової та економічної культури, стандартів поведінки суб'єктів економічних суб'єктів, визначили групу морально-етичних факторів поширення тінізації в національній економіці, що визначають один з надвисоких рівнів корупції.

Важливим індикатором розвитку ринкового середовища є рейтинг національної економіки у міжнародних порівняннях. Аналіз позицій України в міжнародних рейтингах, що визначають передумови формування та поширення процесів тінізації, виявив: частка тіньової економіки зростає одночасно із погіршенням становища країни у міжнародних порівняннях, про що свідчать показники відповідних індексів (економічної свободи, міжнародного індексу прав власності, показник економічної свободи України, індексу сприйняття корупції, Doing Business тощо). Тінізація економіки послаблює економічну безпеку країни, що потребує не тільки визначення ризиків, а й забезпечення їх постійного моніторингу та попередження, що сприятиме зниженню загроз економічної безпеки по всіх складовим. Боротьба із економічними злочинами забезпечить детінізацію національної економіки, послабить її криміналізацію.

Висновки до Розділу 2

1. Розвинуто науково-теоретичні підходи щодо дослідження економічної безпеки у частині системної ідентифікації та класифікації глобальних процесів, що впливають на міжнародне та національне безпекове середовище і мають враховуватися у системах моніторингу безпеки, за рахунок їх групування за ознаками послідовності прояву у кожному емпіричному випадку (первинні, вторинні), галузевого охоплення та можливості прояву у різних сферах безпекового середовища (дифузні, одногалузеві), можливості передбачення (прогнозовані, непрогнозовані) та ступеня відкритості прояву (приховані (латентні), явні), а також обґрунтування розширення переліку основних складових сучасного глобального процесу (економічних, соціально-демографічних, природно-екологічних, інформаційно-технологічних, політико-ідеологічних та воєнних, культурно-цивілізаційних та релігійних) шляхом виокремлення загальноглобалізаційних (пов'язаних із прогресом, інтенсивністю й підвищенням складності міжнародних відносин одночасно у декількох сферах, виникненням нових центрів глобального впливу, зростанням швидкості поширення криз, інтернаціоналізацією конфліктів тощо), міжнародно-правових (пов'язаних із поширенням міжнародної злочинності, що охоплює міжнародні господарсько-економічні, фінансові, екологічні правопорушення, кіберзлочини, воєнні злочини), пандемічних (вразливість міжнародної та національних безпекових систем, яку викликала пандемія COVID-19 через вплив на систему охорони здоров'я, навколишнього середовища, міграції, бідності тощо).

2. Ґрунтуючись на результатах аналізу особливостей та закономірностей впливу чинників сучасного глобального середовища на економічну безпеку країн світу, зокрема, й України, доведено, що в сучасних умовах зростають темпи трансформації глобальних чинників національної економічної безпеки, яка відбувається за відповідними

векторами: трансформація по вертикалі – зміна рівня та масштабів прояву відповідних загроз (коли загрози локального рівня з часом перетворюються на виклики регіонального та глобального масштабу), трансформація по горизонталі – урізноманітнення видів глобальних викликів, поява нових загроз. Обґрунтовано, що вплив глобальних процесів на економічну безпеку країн є асиметричним у часовому та просторовому вимірах, з одного боку, дія глобальних загроз може відчуватися раніше у одних країнах і пізніше – у інших, а з іншого, – різні виклики глобалізації мають диференційований вплив на різні держави, який залежить як від рівня стійкості національних економік, так і від ступеня їх залученості до глобальних процесів.

3. Обґрунтовано, що дія глобальних загроз безпеці має ефект ланцюгової реакції: загроза певного виду (первинна) може запустити послідовне виникнення ризиків інших типів (вторинні), при цьому можливий зворотний вплив змін національного безпекового середовища на середовище міжнародної безпеки.

4. Апробовано запропонований інструментарій кількісного оцінювання ризиків, що дозволило отримати інтегральну оцінку економічного та соціального ризику безпеки розвитку для України та відповідно визначити рівень (тип) ризику та характер його впливу на рівень безпеки. За аналізований період часу рівень економічного ризику був прийнятним з позиції впливу на безпеку, за винятком періоду 2014-2015 рр., в які вплив оцінено як помірний. Рівень соціального ризику оцінено як низький та відповідно вплив на стан безпеки є також прийнятним. Серед економічних індикаторів, що вимірюють ризиків, найвищу оцінку впливу мали рівень інфляції, динаміка курсу гривні та рівень внутрішнього боргу, серед соціальних – рівень бідності та рівень безробіття молоді.

5. Виявлено та проаналізовано періоди посилення небезпек, що відповідно супроводжуються змінами рівня економічних ризиків, зокрема:

2014-2015 рр. (найвищий інтегральний рівень економічного ризику через початок військової агресії росії проти України, та як наслідок, втрату частини території, промислового потенціалу, зростання безробіття, вимушеної міграцією тощо), 2016-2018 рр. (період відносної стабілізації, інтегральні оцінки ризику свідчать про низький рівень загроз, за яких ступінь впливу на безпеку є прийнятною), 2019-2021 рр. (суттєві темпи зростання інтегрального індексу ризику, що зумовлено посиленням загроз стійкості економічного розвитку внаслідок впливу пандемії COVID19). Визначено, що на відміну від економічного ризику, в аналізованій період часу рівень соціального ризику оцінюється як низький, при цьому найбільше значення спостерігалось у 2015 р. (21,88%), що на 40% вище рівня попереднього року.

6. Оцінено стан рівня економічної безпеки України як незадовільний, оскільки протягом 2010-2020 рр. інтегральний рівень економічної безпеки країни в середньому варіювався в межах 44-49%, відтак, умови розвитку України не забезпечували здатність відстоювати власні національні економічні інтереси. Збереження на низькому рівні всіх складових економічної безпеки України обумовлює збереження високих ризиків прояву масштабних дестабілізаційних явищ в економічному розвитку у довгостроковій перспективі. У небезпечній зоні перебуває інноваційно-інвестиційна безпека, що має найнижчі оцінки (31% у 2020 р.), фінансова та демографічна безпеки (40% у 2020 р.). На незадовільному рівні також такі компоненти, як макроекономічна (43%), енергетична (49%), зовнішньоекономічна (44%), виробнича (54%), соціальна безпека (56%). Тільки продовольча безпека серед решти компонентів характеризується оптимальним рівнем, що вище 80% та за даними 2020 р. складає 85%.

7. Оцінено рівень тінізації української економіки як загрозливий (50% ВВП), що перевищує критичний пороговий рівень, визначений Стратегією економічної безпеки України. Розмір тіньової економіки

України майже в 2 рази вищий за середній показник по ЄС, який на відміну від українського має тенденцію до скорочення (за період 2012-2021 рр. скоротився на 9,7%).

8. За результатами аналізу динамічних змін, що відбуваються в процесах тінзації економіки в Україні, виділено основні три групи факторів, що сприяли її поширенню та поглибленню: економічні (зумовлені недосконалою структурою ринку, нерозвиненістю ринкового середовища та недостатньою ефективністю держави у формуванні конкурентоспроможної економіки), інституційні (через неефективну діяльність відповідних інститутів, що забезпечують процеси державотворення та розвиток ринкового середовища, передусім антикорупційних, правоохоронних та суддівських органів) та морально-етичні (через відсутність тривалий час відповідної правової та економічної культури, стандартів поведінки суб'єктів економічних суб'єктів).

9. За результатами аналізу позицій України в міжнародних рейтингах (економічної свободи, міжнародного індексу прав власності, показник економічної свободи України, індексу сприйняття корупції, Doing Business тощо), що визначають передумови формування та поширення процесів тінзації, виявлено, що частка тіньової економіки зростає одночасно із погіршенням становища країни у міжнародних порівняннях.

Основні положення дисертаційної роботи, що розглянуто в другому розділі, опубліковано в наукових працях [111, 114, 118, 124, 127,131,177,178].

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМИ ОЦІНЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Профілювання ризиків безпекового розвитку національної економіки

Запропонований алгоритм кількісного оцінювання інтегрального рівня ризику (п. 1.3) може бути застосований для прогнозування рівня вразливості національної економіки. Однак, в умовах високого ступеня невизначеності загального безпекового середовища прогнозування індикаторів-вимірників економічного та соціального ризиків є достатньо ускладненим, що знижує ступінь точності потенційних прогнозних оцінок та припускає певні коригування з урахуванням ряду припущень, пов'язаних з поточною ситуацією в Україні та можливими сценаріями розвитку військових дій.

За останніми інфляційними звітами Національного банку України [39,40] основні чинники, що знижують ефективність макроекономічного прогнозування, пов'язанні з поточним станом та майбутнім характером військових дій та залежить від інтенсивності та термінів війни росії проти України. В цих умовах формування прогнозних оцінок можливе лише із зазначенням певних передумов, за настання яких можна визначати економічну активність та рівень соціально-економічного розвитку. Серед таких припущень такі:

- суттєве поліпшення безпекової ситуації в Україні у 2023 р. та поступове зниження безпекових ризиків;
- закінчення війкових дій протягом 2023-2024 рр. та високі темпи реалізації повоєнної відбудови економіки України;

- реалізація реформ, обумовлених активізацією євроінтеграційних процесів;
- відновлення безперебійної роботи транспортно-логістичних систем, зокрема розблокування чорноморських портів у 2023-2024 рр.;
- адаптація економіки країни до викликів військового стану, зростання рівня стійкості;
- достатні обсяги міжнародного фінансування відбудови економіки країни, активізація співпраці з міжнародними фінансовими інституціями;
- повернення в країну вимушених мігрантів;
- реалізація ефективної та узгодженої монетарної та фіскальної політики.

Якщо за першими двома припущеннями ситуація виявиться зворотною та відповідно період тривалості війни виявиться довшим, то відповідно це збереже високі безпекові ризики, гальмувати подальше економічне зростання та відновлення економічного потенціалу України та створюватиме додаткові ризики, а саме:

- втрати від окупації частини території;
- руйнація виробничих потужностей, порушення технологічних та виробничих процесів, ланцюгів постачання, ускладнення логістики та збуту;
- подальша руйнація країною-агресором енергетичної системи країни, що може привести до суттєвих дефіцитів електроенергії та стримувати економічну активність;
- загострення зовнішньоторговельних питань, зокрема обмеження імпорту українського продовольства окремими європейськими країнами, неможливість вивозу сільськогосподарської продукції морським коридором тощо;

- подальше скорочення попиту та пропозиції на внутрішньому ринку через інтенсивну вимушену міграцію, знецінення доходів внаслідок високої інфляції, скорочення їх рівня через втрату роботи.

Збереження геополітичної напруги також посилює виклики зовнішнього середовища, що впливають на стійкість національної економіки, зокрема глобальна рецесія, повільні темпи відновлення економічного зростання інших країн – основних торговельних партнерів України, збереження високого рівня інфляції на фоні відсутності зростання світового промислового виробництва, збереження перебоїв у ланцюгах постачання, зниження інвестицій та скорочення глобального попиту [39, 195].

В таблиці 3.1 представлені прогностні оцінки окремих індикаторів, що застосовуються для вимірювання рівня інтегрального економічного ризику.

Таблиця 3.1

Прогностні оцінки індикаторів - вимірників інтегрального економічного ризику

Показник	2021 (факт)	2022 (оцінка)	2023 (прогноз)	2024 (прогноз)
ВВП номінальний, млрд. грн.*	5451	4825	5985	7086
Реальний ВВП, % до попереднього року*	3,4	-30,3	0,3	4,1
Рівень інфляції (ІСЦ на кінець періоду), %*	110,0	126,6	118,7	110,4
Рівень безробіття, %*	9,8	25,8	26,1	20,0
Рівень тінізації, % ВВП **	50	50,2	51,3	52,5
Частка сировинного експорту, %**	68,07	47,69	40,93	47,44
Частка високотехнологічного експорту, %**	2,20	2,20	2,06	1,96
Індекс умов торгівлі, %**	96,79	70,58	49,05	66,67
Експорт товарів та послуг, млрд. дол.*	81,5	57,1	49,0	56,8
Імпорт товарів та послуг, млрд. дол.*	84,2	80,9	99,9	85,2
Курс гривні, грн за 1 дол. США	27,3	32,3	42,2	41,8
Рівень інвестування (зовнішній), % до ВВП**	32,9	44,2	36,7	31,0
Рівень інвестування (внутрішній) % до ВВП**	13,8	11,3	13,7	17,4
Рівень технологічності ВВП (Високо- та середньо технологічний сектор в промисловості, %)	32,6	39,1	40,3	43,6
Рівень зовнішнього державного боргу, % до ВВП	28,8	50,3	57,9	62,8
Рівень сукупного державного боргу, % до ВВП	48,9	78,5	87,7	96,6

* прогнози НБУ станом на 01.01.2023;

**розрахунки автора

Примітка: складено на основі [50]

Наслідком військових дій стало скорочення реального ВВП у 2022 р. на 30,3%, на період 2023-2024 рр. за прогнозними оцінками ВВП повільно зростатиме (0,3% у 2023 р., 4,1% у 2024 р.) за рахунок адаптації економіки до нових реалій, а надалі – завдяки пришвидшенню євроінтеграційних процесів. Однак, таке зростання не покриватиме масштабних втрат, пов'язаних з руйнуваннями та пошкодженнями виробничих потужностей, розривом технологічних ланцюгів та виїздом робочої сили за кордон.

Експертні оцінки свідчать, що 10% падіння ВВП із сумарного рівня скорочення в 30,3% викликано зниженням попиту внаслідок вимушеної міграції населення за кордон, бо це позначилося на платоспроможному попиті, що є важливим рушієм економіки, а також зумовило відтік валюти з країни (за рахунок використання мігрантами за кордоном банківських карток українських банків) [51,108].

За прогнозами НБУ подальше зниження безпекових ризиків буде обумовлене відновленням роботи морських портів, поетапним запуском виробничих потужностей, зростанням результативності діяльності сільськогосподарських підприємств, налагодженням транспортно-логістичних зв'язків, поверненням вимушених мігрантів, що в свою чергу сприятиме економічному зростанню країни у 2024-2025 рр. Також НБУ акцентує увагу на вагомій ролі м'якої фіскальної політики у можливіму пожвавленні економічної динаміки. Завдяки всім цим чинникам у 2024 р. реальний ВВП України зросте на 4,1%, а в 2025 р. економічне зростання пришвидшиться до 6,4% [50].

Рівень інфляції у 2022 р. досяг 26,6%, зниження рівня у 2023 р. прогнозується до 18,7% та до 10,4% у 2024 р. за рахунок збереження жорстких монетарних умов, зниження світової інфляції та слабшого споживчого попиту при цьому отримання відповідної міжнародної допомоги та політика уряду щодо активізації ринку внутрішніх боргових залучень дозволять запобігти фінансуванню бюджетного дефіциту за рахунок емісії та врівноважити валютний ринок.

Безробіття залишиться на достатньо високому рівні, а саме 26,1% у 2023 р., 20% у 2024 р., що більше ніж вдвічі рівня довоєнного 2021 р. За прогнозами НБУ, ринок праці ще тривалий час залишатиметься слабким, проте поступово відновлюватиметься завдяки адаптації населення та бізнесу до воєнних умов. Очікуване поживлення ділової активності через зниження безпекових ризиків може стимулювати попит на робочу силу, однак безробіття залишатиметься вищим за свій природний рівень через довгострокові ефекти війни впродовж наступних 3-4 років. На ринку праці зберігатимуться кваліфікаційні, а також регіональні диспропорції, оскільки в повоєнний період змін зазнає не лише структура попиту на робочу силу, а і пропозиція через міграційні процеси [50].

Щодо зовнішньої торгівлі, то тенденція скорочення обсягів експорту товарів та послуг, зокрема на 30% у 2022 р., збережеться і на 2023 р. – очікуване скорочення на 14,2%, на 2024 р. зміниться зростанням у 15,9%. Обсяги імпорту навпаки за прогнозами зростатимуть у 2023 р. на 23,5%, а у 2024 р. зменшуватимуться на 14,7%. Однак, зберігатимуться несприятливі умові торгівлі (індекс умов прогнозується у розмірі 49,05% у 2023 р. з наступним зростанням до 66,67%, що є однак дуже низьким показником) та значний дефіцит поточного рахунку. Зменшення обсягів експорту обумовлено не лише втратою експортного потенціалу підприємств гірничо-металургійного та агропромислового комплексів, але й зниженням попиту з боку країн ЄС на тлі глобальної рецесії та логістичними проблемами. Зростання ж обсягів імпорту пов'язано з підвищеним попитом на енергоносії (ціни на які також суттєво зросли) та товари, що забезпечують енергоавтономність, а також з зростанням попиту та імпортом для відбудови країни.

Рівень інвестування за прогнозами не є високим, а саме іноземні інвестиції складатимуть лише 36,7% та 31% у 2023 та 2024 р. відповідно; внутрішнє інвестування 13,7% та 17,4%. За даними звіту НБУ [39], очікується збереження значних державних видатків на капітальні

інвестиції, які залишаються ключовим драйвером економічного зростання. Суттєві обсяги інвестиції держава продовжуватиме спрямовувати на нарощення обороноздатності країни. Притік приватних інвестицій, у тому числі іноземних, стимулюватиметься за рахунок подальшого поглиблення євроінтеграційних процесів. Інвестиції, таким чином, з 2024 р. матимуть найвищі темпи зростання з-поміж інших складових ВВП. Рівень сукупного боргу держави, за оцінками НБУ, досягне 87,7% у 2023 р., 96,6% у 2024 р., що додатково підвищує ризики боргової безпеки [39].

Як свідчать результати досліджень, що незважаючи на те, що після закінчення війни темпи зростання в країнах перевищують середні довоєнні, для повернення до довоєнного рівня ВВП, в середньому потрібно понад 20 років [204]. Для України зниження безпекових ризиків є ключовим чинником майбутнього відновлення економіки та забезпечення стійкості економічного розвитку.

Глобальні процеси у світі та військова агресія російської федерації породжують нові виклики для національної безпеки України, у тому числі забезпечення її економічної складової [37]. У цих умовах суттєво загострюються питання забезпечення економічної стійкості країни та здатності протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. При цьому система забезпечення економічної стійкості має базуватися на *ризик-орієнтованому підході*, який покладено в основу діяльності Бюро економічної безпеки України та відповідно передбачає проведення комплексного аналізу щодо прогнозування можливих негативних подій в різних сферах економічного розвитку країни (бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній, інвестиційній тощо) [37,63]. У результаті на стратегічному рівні розвитку національної економіки це дозволяє готувати можливі сценарії розвитку та розробляти та спроводжувати систему заходів щодо управління ризиками.

Аналіз світового досвіду показав, що в міжнародній практиці основними документами, що регламентують процедури оцінювання та

управління ризиками та відображають особливості їх практичного застосування, є:

На міжнародному рівні

ISO/IEC 31010:2019 Risk Management - Risk Assessment Techniques (друга редакція 2019 р.) містить рекомендації щодо застосування широкого спектру методів оцінювання ризиків як основи для прийняття рішень в умовах невизначеності [215];

ISO Guide 73:2009, Risk management - Vocabulary містить сукупність термінів з теорії управління ризиками, та забезпечує уніфікацією процесів управління ризиками [222];

ISO 31000:2018, Risk management – Guidelines надає загальну інформацію щодо розуміння ризиків та невизначеності, а також процесів управління ризиками [221];

на регіональному рівні

EU Commission Staff Working Paper «Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management» - містить підходи до розуміння, врахування, оцінювання та запобігання ризиків природних та техногенних катастроф, при цьому головна увага приділяється процесам і методам національної оцінки та картографування ризиків на етапах запобігання, готовності та планування [175];

National-level Risk Assessments of European Union Agency for Network and Information Security – підхід до оцінювання технологічних ризиків в країнах ЄС, що є основною забезпечення кібербезпеки [243]

на національному рівні

Government of Canada's Guide to Integrated Risk Management – Керівництво з управління ризиками Уряду Канади, яким впроваджено застосування ризик-орієнтованого підходу в управлінні економічною діяльністю суб'єктів та визначено загальні рекомендації щодо розробки, проведення та постійного вдосконалення підходів до інтегрованого управління ризиками [205];

National Emergency Risk Assessment Guidelines (NERAG) Handbook (2020) - Національне керівництво з оцінки ризиків надзвичайних ситуацій Австралії, що містить узгоджений підхід до оцінки ризиків та визначення пріоритетів, забезпечує інформування щодо процесів розуміння та зменшення ризиків задля забезпечення стійкості країни до надзвичайних ситуацій [237];

New Zealand's National Risk Approach – підхід, що застосовується урядом Нової Зеландії для забезпечення проактивного та скоординованого виявлення та управління найбільш значущими ризиками національної безпеки країни, дозволяє виявляти небезпеки та загрози національного рівня, розробляти заходи реагування та відповідно мінімізувати їх вплив. В рамках підходу розглядаються такі ризики, як природні лиха, біологічні та технологічні загрози, зловмисні загрози, економічні загрози [245];

Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands (2014) – документ, що висвітлює базові засади формування Національної стратегії безпеки Нідерландів як інструменту управління ризиками для забезпечення інтересів суспільства та протистояння небезпекам та кризи [283];

OECD National Risk Assessments (2018) – звіт щодо національних оцінок ризиків у 20 країнах-членах ОЕСР, де систематизовано досвід країн щодо запровадження підходів до національного оцінювання ризиків та їх роль в формуванні державної політики забезпечення стійкості та безпеки [239] та інші.

Дослідження найкращих світових практик щодо впровадження процесів оцінювання ризиків в системи забезпечення безпеки країн дозволило систематизувати їх за відповідним методологічним підходом, особливостями оцінки ризиків, часовими вимірами тощо, результати представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Світова практика розробки та впровадження національних систем оцінки ризиків безпеки

Країна, час впровадження	Часові орієнтири, інститути	Методологічний підхід	Особливості оцінки ризиків	Результат оцінки
1	2	3	4	5
Нова Зеландія, з 2011р.	Горизонт оцінки – 5 років. Останній цикл оцінки 2019 р. Відповідальні: Комітет з питань внутрішньої та зовнішньої безпеки, Рада з питань безпеки та розвідки, Рада з питань ризиків небезпек, Агентство з координації ризиків	В основі оцінки підхід «all hazards-all risk» Застосування сценаріїв, емпіричних показників, результатів наукових досліджень. Оцінка «імовірність-наслідки впливу (6 бальна шкала)»	Цілісний та інтегрований підхід до управління ризиками «4R» (reduction, readiness, response, recovery). Драйвери ризиків: соціальна напруга, економічні ризики, екологічні загрози, кіберзагрози, технологічні виклики	National Risk Register (включає 5 груп загроз, закритий документ); індивідуальні профілі ризиків («Орієнтовні національні ризики» 2022р. – відкритий документ)
Австралія, з 2004р.	Перший цикл у 2011р. Перегляд – за необхідністю (останній профіль в редакції 2020 р.), координується Держкомітетом з надзвичайних ситуацій	В основі оцінки «all hazards» підхід. Оцінка «імовірність-наслідки впливу (6-5 бальні шкали)». Застосування сценарного підходу, з оцінкою імовірності, співвідношення «ризик-небезпека»	Враховує лише ризиків, пов'язані зі стихійними лихами та надзвичайними ситуаціями природного характеру. Дозволяє визначати вразливості країни	National Risk Profile (5 кластерів ризиків за пріоритетністю, 3 категорії ризиків за особливістю поведіння)
Нідерланди, з 2016р.	Горизонт оцінки – 5 років. Координується (National Steering Committee) та Міністерством безпеки та юстиції	В основі оцінки «all hazards» підхід. Застосування сценарного підходу та багатокритеріального аналізу, оцінки «імовірність-наслідки впливу», аналіз співвідношення ризики – можливості	Поділ ризиків на 2 таксономічні групи (non-willful, willful). Аналізуються всі ризики та їх наслідки – природні катастрофи, загрози здоров'ю та довкіллю, техногенні аварії, пошкодження критичної інфраструктури, тероризм злочинність, кіберзагрози, фінансові, економічні, геополітичні загрози	National Risk Profile 2016 An All Hazard overview of potential disasters and threats in the Netherlands, National Risk Assessment Scenario, матриця та таблиця ризиків
Канада, з 2011р.	5 річний цикл перегляду з щорічною оцінкою по найбільш імовірним ризикам та їх наслідкам. Координується Службою громадської безпеки Канади	Застосовується ANRA-методологія (all hazards risk assessment), сценарний підхід, оцінки «імовірність-наслідки»	Впровадження 5-етапного циклу оцінки, Поділ ризиків на 2 таксономічні групи (adaptive/malicious, non-malicious)б врахування широкого спектру загроз	Risk Register, сценарії та карти ризиків, враховано в Національній стратегії безпеки, National Risk Profile Report

Продовження таблиці 3.2.

1	2	3	4	5
Данія	Впроваджується з 2013 р., 3я редакція у 2022 р. Горизонт оцінки – 5 років. Координується DEMA (Danish Emergency Management Agency)	В основі оцінки «all hazards» підхід та сценарний підхід. Застосування RVA-підходу (Risk and Vulnerability Analysis)	Оцінка включає реєстр з 30 ризиків, 10 з яких є найбільш вагомими за потенційними наслідками	National Risk Profile, банк сценаріїв ризику, Radar plot

Примітка: складено автором на основі [141,144, 238, 240, 241, 242, 246, 254]

Дослідження найкращих світових практик щодо впровадження процесів оцінювання ризиків в системи забезпечення безпеки країн показали, що: процес оцінювання ризиків складається з 5 основних етапів відповідно до ISO/IEC 31010.2019, а саме: оцінка контексту, ідентифікація ризиків, аналіз ризиків, оцінка ризиків та розробка рекомендацій щодо поводження з ризиками; період перегляду результатів оцінювання складає 4-5 років, при цьому оцінка може здійснюватися на короткострокову перспективу (5 років) або довгострокову (5-25 років); координування процесів оцінки здійснює уряд, залучаючи науково-дослідні установи, бізнес, громаду та інших стейкхолдерів; в основі процесів оцінювання «all hazards» підхід, що полягає у комплексному врахуванні небезпек та ризиків, до яких вони призводять, а також сценарний підхід, багатокритеріальна оцінка, оцінка ризиків у координатах «імовірність – наслідки», при цьому розмір бальної шкали та відповідні групи відрізняються по країнах; результатом реалізації процедур оцінювання ризиків в аспекті забезпечення національної безпеки є розробка профілів (реєстрів) ризиків, банків сценаріїв ризиків, матриць або карт ризиків, додатків до стратегій безпеки, звітів з оцінки тощо.

Більшість європейських країн протягом останніх 10-20 років впровадили в національну практику забезпечення безпеки розвитку національні системи (стандарти) оцінювання ризиків (табл. 3.3), результат практичної реалізації яких втілюється в документи як стратегічного рівня, так і рівня тактичного та оперативного управління. Зокрема урядовими

інституціями країн з урахуванням контексту розвитку (умов внутрішнього та зовнішнього середовища) публікуються результати (звіти) National Risk Assessment, які в одних країнах можуть охоплювати лише сферу надзвичайних ситуацій та природніх катастроф (Великобританія, Угорщина, Данія, Австралія), в інших – різні сфери розвитку суспільства, а саме екологічну, економічну, соціально-демографічну, технологічну тощо (Нова Зеландія, Нідерланди, Фінляндія, Норвегія, Польща).

Таблиця 3.3

**Досвід впровадження національних систем оцінки ризиків
безпеки в деяких європейських країнах**

Країни	Впровадження системи оцінювання ризиків	Горизонт оцінки	Результат оцінки
Великобританія	з 2004 р. (щорічний перегляд)	5 років	National Risk Assessment, National Risk Register (NRR) of Civil Emergencies, додаток до The National Security Strategy
Естонія	з 2003 р.		National Summary of Emergency Risk Assessment, Risk Matrix
Фінляндія	з 2015 р.	3 роки	Risk Matrix, Risk Plot, National Risk Profile (перелік загроз за категоріями)
Угорщина	з 2014 р.	5 років	National Disaster Risk Assessment, Risk Matrix and Chart
Норвегія	з 2012 р.	1 рік	National Risk Assessment (report), Risk Matrix, Bow Tie Model
Польща	з 2011 р.	2 роки	Report on Threats to National Security, National Crisis Management Plan
Швеція	з 2012 р.	3 роки	National Risk Assessment Report, Risk Matrix

Примітка: складено автором на основі [173,239]

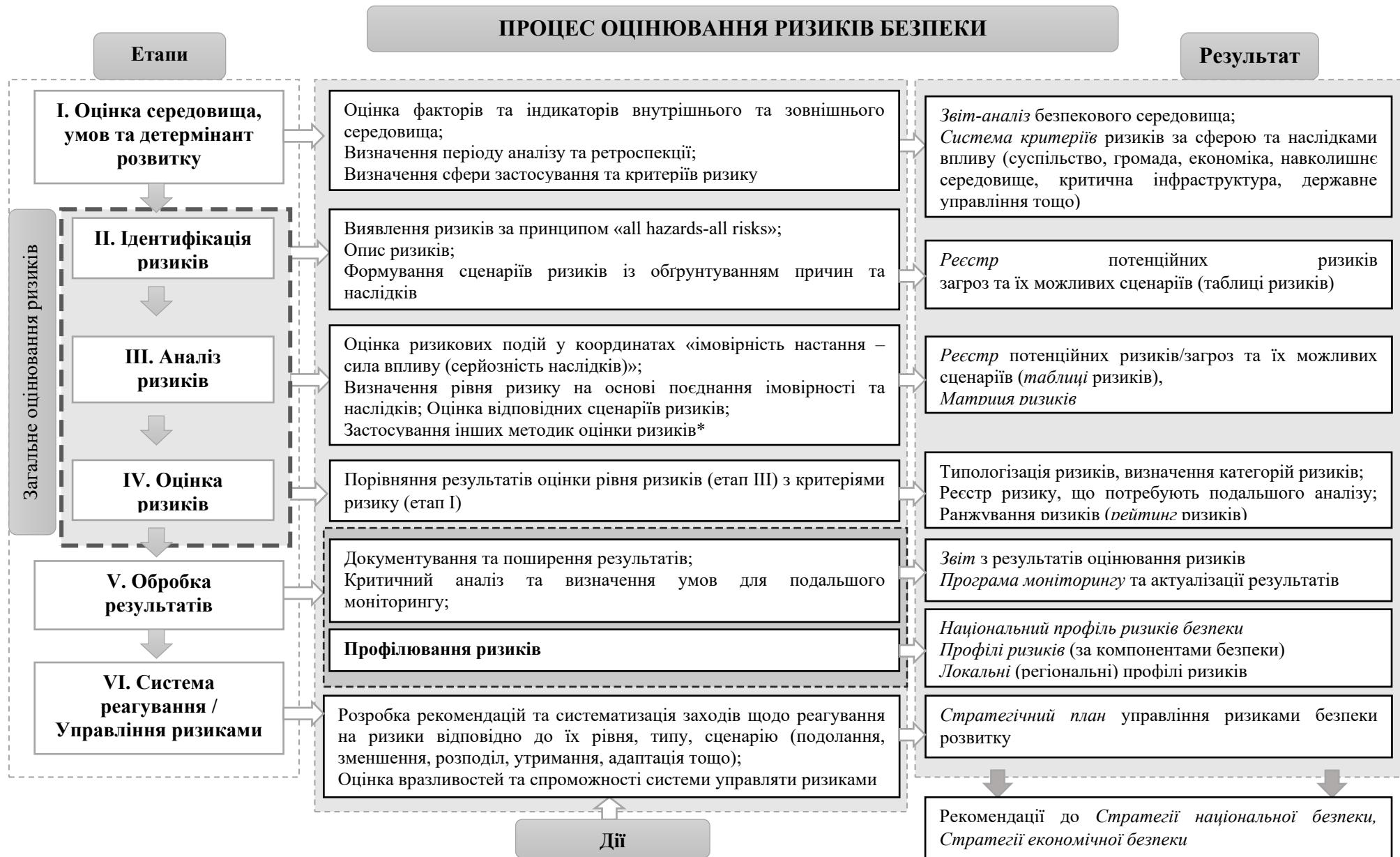
Одним з варіантів представлення результатів національної оцінки ризиків є розробка Національного профілю ризиків (National Risk Register or National Risk Profile). Результати вивчення світових практик показали, що такі профілі/реєстри мають Нова Зеландія, Нідерланди, Канада, Австралія, Данія, Великобританія, Фінляндія. Слід зазначити, що в деяких

країнах інформація таких документів в повній мірі є закритою, однак є обмежені версії профілів, що відкриті для суспільства, громади та бізнесу. Для держави результати оцінювання ризиків та відповідні документи такі, як профілі ризиків, є важливим елементом стратегічного планування в сфері забезпечення національної безпеки, зокрема економічної безпеки.

В Україні поки що відсутній затверджений механізм проведення процедури оцінювання ризиків та загроз національної безпеки. Прийнятий адаптований до міжнародного стандарту національний стандарт ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризиків» [28], що містить загальні рекомендації щодо проведення процедур оцінювання ризиків.

У рамках дослідження на основі вивчення світового досвіду пропонуємо в рамках ризик-орієнтованого підходу в забезпеченні економічної безпеки країни розробити та впровадити процедуру оцінювання ризиків, яка структурно-логічно складатиметься з сукупності 6 взаємопов'язаних етапів, одним із яких стане профілювання ризиків безпеки, практичний результат якого буде втілений у створенні Національного профілю ризиків (ризиків економічної безпеки). Запропонований механізм оцінювання ризиків безпеки розвитку представлено на рис. 3.1.

На першому етапі потрібно провести оцінку факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, детермінант, що його визначають, закономірностей та трендів розвитку, які зумовлюють можливі загрози безпеці та стійкості розвитку. Також на цьому етапі визначається часові рамки проведення подальшої оцінки та формується системи критеріїв ризиків, за якою відбуватиметься на наступних етапах оцінка наслідків з позиції потенційних втрат або інших негативних впливів.

Рис. 3.1. Механізм оцінювання ризиків безпеки розвитку

Така система критеріїв має бути вибудована за відповідними сферами впливу та може включати такі: суспільство, громада, економіка, навколишнє середовище, сфера державного управління, критична інфраструктура та послуги тощо. Результатом дій на цьому етапі стане розробка звіт-аналізу безпекового середовища, який дозволить розуміти які джерела виникнення ризиків можливі та відповідно причини виникнення ризикових подій та масштаб наслідків; також систему критеріїв ризиків, за якими можна визначити потенційні негативні ефекти і відповідно формувати програму превентивних дій.

Наступні три етапи визначають безпосереднє сам процес загального оцінювання ризиків, які складається з трьох фаз: ідентифікація, аналіз та оцінка. На II етапі ідентифікації на основі прийнятого у світовій практиці підходу «all hazards-all risks» [173], який полягає у комплексному виокремленні та врахуванні внутрішніх та зовнішніх загроз та є інтегрованим підходом щодо визначення потенціалу та можливостей готовності до настання ризикових подій (надзвичайний ситуацій, катастроф, криз, пандемій тощо), відбувається ідентифікація всіх можливих загроз та ризиків. Звичайно, у ситуації з економічними процесами ступінь невизначеності досить високий, відповідно процес ідентифікації ґрунтується на певних імовірностей оцінках.

На етапі аналізу відбувається поглиблений аналіз виокремлених на другому етапі ризиків з точки зору, по-перше, імовірності настання, по-друге, з точки зору масштабів (серйозності) наслідків. Для цього може використовуватися бальна шкала певної розмірності як для імовірності, так і для наслідків, наприклад 5-бальна, як це наведено у таблиці 3.4.

Зрозуміло, що під кожний рівень залежно від видів ризиків та критеріїв ризиків мають бути визначено певні кількісні (напівкількісні) параметри, на основі яких можна діагностувати значення рівня імовірності та наслідків. Для диференціації рівня наслідків (впливу) можна

запропонувати застосовувати методичний підхід, що запропоновано автором в п. 1.3.

Таблиця 3.4

Шкала оцінювання ризиків за імовірністю та наслідками

Імовірність		Наслідки	
5	дуже висока	5	катастрофічні
4	висока	4	суттєві
3	середня	3	помірні
2	низька	2	мінімальні
1	дуже низька	1	незначні

Примітка: складено автором

На основі поєднання імовірності та наслідків можна побудувати матрицю ризиків, на основі якої в подальшому провести типологізацію ризиків за рівнем (рис. 3.2), що може розглядатися як основа для розробки алгоритмів дій керування ризиками.

Імовірність	дуже висока	III	III	IV	V	V
	висока	II	III	IV	V	V
	середня	II	II	III	IV	V
	низька	I	II	III	IV	IV
	дуже низька	I	I	II	III	IV
		незначні	мінімальні	помірні	суттєві	катастрофічні
		Наслідки				
		I	дуже низький (відсутній)			
		II	низький (прийнятний)			
		III	середній			
		IV	високий (неприйнятний)			
		V	дуже високий (катастрофічний)			

Рис. 3.2. Матриця ризиків (варіант представлення)

Примітка: побудовано автором

На цьому етапі також можна провести ранжування ризиків та відповідно до кожного визначити пріоритет, від, наприклад, 1 – найвищий пріоритет, що вимагає найвищого рівня уваги до 5 – найнижчий пріоритет, що вимагає подальшого моніторингу та забезпечення засобів контролю

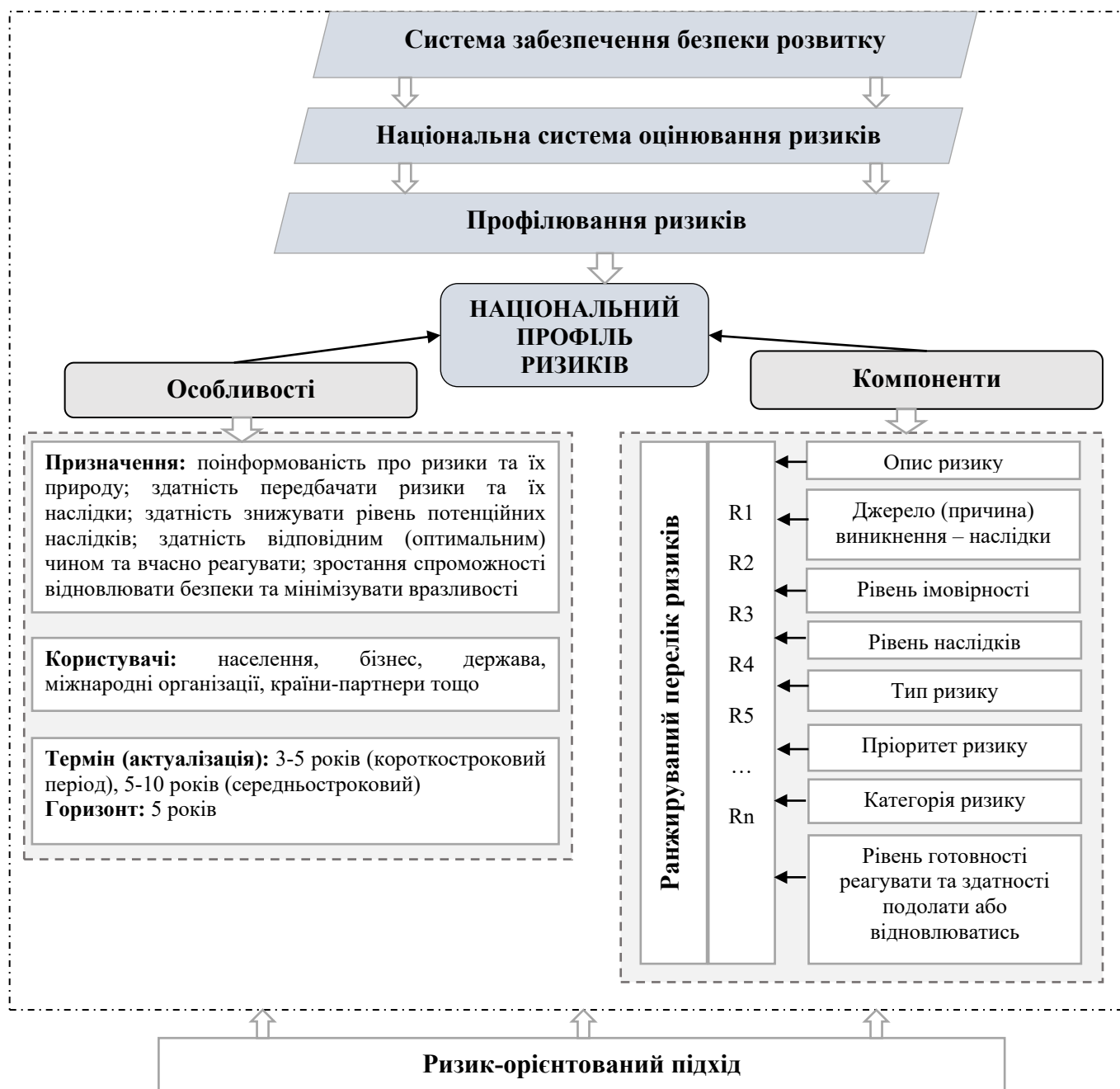
(табл. Ж.1 Додатку Ж). Пріоритет ризику пов'язаний з імовірністю його виникнення та потенційними наслідкам. Зрозуміло, що чим вищий рівень ризику, тим вищим є пріоритет. Отже, пріоритезування ризиків забезпечує: по-перше, підвищення рівня достовірності ризикових подій за рахунок додаткових досліджень, експертних висновків, по-друге, визначити заходи щодо зменшення ризику або імовірності його настання, по-третє, підвищує ефективність системи моніторингу та контролю в рамках постійного процесу управління ризиками.

Також на цьому етапі результати оцінки та аналізу співставляються з необхідними діями щодо подальшого процесу управління ризиками та всі ризики, ідентифіковані та проаналізовані на II-III етапах можуть класифікуватися на категорії залежно від подальшій дій щодо них (як варіант, представлений в табл. Ж.2 додатку Ж). Для визначення першочерговості та пріоритету реагування та управління ризиками доцільно також провести їх ранжування та скласти рейтинг ризиків. Таке рейтингування дозволяє чітко зрозуміти, які саме ризики потребують першочергової уваги щодо контролю реалізації засобів реагування.

Наступні два етапи є післяоціночними та передбачають обробку та документування результатів оцінювання. Саме на цьому етапі доцільно проводити процедуру профілювання ризиків. Під профілюванням ризиків пропонуємо розуміти процедури складання профілю ризиків із застосування результатів оцінювання ризиків на основі сукупності методів та прийомів. Національний профіль ризиків безпеки розвитку – це систематизований документ (може мати форму таблиці чи бази даних), що містить узагальнену інформацію щодо вичерпного (на поточний момент часу) переліку ризиків безпеки із зазначенням опису ризику, джерела та причини ризику, сфери впливу, рівня імовірності та наслідків, пріоритету ризиків та є основою для прийняття відповідних рішень та розробки заходів реагування, а також підвищує рівень обізнаності зацікавлених осіб щодо ризиків та вразливостей. Компонентна структура профілю ризиків та

його місце в системі забезпечення безпеки розвитку представлено на рис.

3.3.

Рис. 3.3. Національний профіль ризиків в системі забезпечення безпеки розвитку

Примітка: побудовано автором

Отже, профіль ризику є результатом профілювання в рамках процедури оцінювання ризиків, що за умови застосування ризик-

орієнтованого підходу є вагомим компонентом системи забезпечення безпеки соціально-економічного розвитку.

Профілювання ризиків та розробка відповідного профілю ризиків забезпечить:

- надання об'єктивної комплексної своєчасної інформації для осіб, які приймають рішення, про невизначеності, ризики та можливості;
- розуміння невизначеностей, ризиків та можливостей, а також їх потенційного впливу на безпеку та стійкість соціально-економічного розвитку.
- доступ до результатів кількісної оцінки та рейтингування ризиків, необхідності їх врахування в економічній діяльності;
- сприяння розумінню природи ризиків та масштабів їх наслідків, що є інструментом прийняття ефективність економічних рішень;
- визначення важливих факторів, що сприяють виникненню та поширенню ризиків, виявленню «слабких місць» у розвитку економічних процесів.

У роботі на основі опитування з використанням анкет, складених у форматі гугл-форми, було проведено дослідження поточних ризиків внутрішнього характеру, що впливають на рівень безпеки економічного розвитку України, та відповідно можуть бути включені до структури Національного профілю ризиків безпеки економічного розвитку. В опитуванні взяло участь 78 експертів, що є фахівцями в сфері безпеки. Перелік ризиків та критерії, за якими їх оцінювали експерти, представлений у табл. 3.1 додатку 3, та відповідно включає деякі параметри, що зазначені на рис. 3.3, зокрема імовірність, наслідки, пріоритет та тривалість впливу, що були представлені у форматі 3х бальної шкали оцінювання.

Розподіл відповідей експертів за критеріями оцінки представлений у табл. 3.2, 3.3 додатку 3 та дозволяє зробити такі висновки:

- *Висока імовірність* настання або збереження впливу експертами визначена для таких ризиків, як подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей, а також енергетичної системи країни; збереження обмежень у роботі морських портів; збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності; зростання рівня бідності; збереження високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної; неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів); подальше скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини; подальше зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення; погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо; збереження високого рівня корупції, недостатня ефективність антикорупційних заходів; екоцид внаслідок військових дій. Більшість з зазначеного є *ризиками економічного та соціального характеру*, що виникли або інтенсифікувались внаслідок військових дій. Для решти ризиків з переліку імовірність оцінена на *середньому рівні*.

- Наслідки впливу оцінені експертами як суттєві для 19 із 42 ризиків з переліку, для решти – як помірні. Серед ризиків, масштаби впливу яких передбачаються як *суттєві (значимі)* такі: *ризики політичного характеру*, зокрема збереження складної безпекової ситуації, подальша ескалація військових дій та подальша втрата/ неповернення частини території внаслідок військової агресії; *економічні ризики*, зокрема подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей; порушення роботи енергетичної та транспортної систем країни; збереження обмежень у роботі морських портів; збереження тенденції подальшого падіння економіки країни та збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС; збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності; зростання рівня

бідності; збереження високих темпів зростання боргового навантаження, боргова криза; *соціальні ризики*, а саме збереження високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної; неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів); скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини; зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення; погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо та екологічні ризики, пов'язані з екоцидом внаслідок військових дій.

- *Пріоритет* для всіх ризиків за оцінками більшості експертів оцінений як *середній*, потребує розробки рекомендації / планів подальших дій щодо реагування.

- *Періоду тривалості* впливу ризиків на безпеку розвитку України для більшості ризиків оцінений як середньостроковий, в перспективі *довгостроковий характер* впливу експерти зазначили для таких ризиків, як подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей; збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності.

Розрахунок середньої бальної оцінки за критеріями та їх порівняння дозволило провести рейтингування ризиків (табл. 3.4 додатку 3) та виділити найбільш імовірнісні, найбільш суттєві за масштабом впливом, найбільш пріоритетні щодо дій з управління ними та найбільш триваліші.

До топ5 ризиків для безпеки України з найвищим рівнем імовірності віднесено: зростання рівня бідності, екоцид внаслідок військових дій, подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей, подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни, збереження обмежень у роботі морських портів. Відповідно з них 3 економічні ризики, 1 соціальний та 1 екологічний.

До топ5 за масштабами впливу експерти включили: збереження обмежень у роботі морських портів; подальша руйнація/ зниження

потужностей енергетичної системи країни; збереження тенденції подальшого падіння економіки країни; збереження складної безпекової ситуації (військові дії), зростання рівня бідності. Серед них 3 економічні ризики, 1 соціальний та 1 політичний.

У топ5 найпріоритетніших (тих що потребують більш негайних дій щодо врегулювання) включено: подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації; збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту; збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище; можливість нового спалаху інфекційних захворювань; збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій. Серед них 2 економічні ризики, 2 екологічні та 1 соціальний.

До найбільш довгострокових за характером дії включено: подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей; збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС; збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності; збереження / зростання зовнішньоторговельного дефіциту. Всі вони є ризиками економічного характеру.

Отримані результати рейтингування можуть бути покладені в основу розбудови Національного профілю ризиків безпеки економічного розвитку України.

Підсумовуючи зазначимо, що система оцінювання ризиків є ефективним інструментом управління ризиками безпеки, дозволяє державі краще розуміти потенційний вплив загроз на порушення безпеки та стійкості розвитку та ступінь імовірності настання таких станів. Таке розуміння дозволяє: розробляти план та алгоритм дій запобігання, виявлення та реагування на ризикові події, визначивши потенційні вразливості та загрози; ефективно планувати та розподіляти ресурси;

пріоритезувати ризики, концентруючись на критичних сферах вразливості; типологізувати ризики та імовірністю та ступенем впливу, визначаючи найбільш оптимальні заходи та форми контролю; мінімізувати втрати від потенційних ризиків та загроз.

3.2. Безпекова компонента стратегії розвитку економіки України в умовах глобальних викликів

Результати дослідження особливостей формування економічної безпеки України в сучасних умовах світогосподарського розвитку та впливу чинників глобального середовища на національну безпекову систему, представлені у розділі 2, актуалізують необхідність вироблення стратегічного бачення місця держави у глобальному безпековому просторі. Головна роль у цих процесах відводиться державному плануванню забезпечення безпеки національної економіки. При цьому поряд з короткостроковими та середньостроковими програмами та планами, система державного планування економічної безпеки обов'язково має включати документи стратегічного характеру, які розробляються на довгострокову перспективу [30]. Важливість прийняття стратегічних документів при плануванні різних напрямів розвитку держави доведено емпірично. Зокрема, експерти Європейського центру цифрової конкурентоспроможності, проаналізувавши прогрес країн у сфері цифровізації, встановили, що однією з практик, які найбільше сприяють успіху країн у цифровому секторі, є наявність якісної комплексної стратегії цифровізації з амбітними цілями [167].

Дослідження еволюції процесів стратегічного планування національної безпеки в країнах світу показує, що на ранніх етапах безпекові стратегії переважно зосереджувалися на військово-оборонних аспектах безпеки держав. Водночас, з часом усе більше уваги починає

приділятися «м'яким» складовим національної безпеки, зокрема, її економічній компоненті, яка починає сприйматися як важлива умова сталого розвитку, досягнення високого технологічного рівня і забезпечення добробуту громадян.

Разом із тим, практика безпекового стратегування є суттєво диференційованою у різних соціально-економічних групах країн. Розвинуті країни світу мають значний досвід розробки та реалізації безпекових стратегій. Так, у Сполучених Штатах Стратегія національної безпеки розробляється з 1987 р., а загальне унормування безпекових питань здійснюється ще з 30-тих рр. ХХ ст. За результатами порівняльного аналізу економічної складової національних безпекових стратегій розвинутих країн і країн, що розвиваються, Грибіненко О. зазначає, що саме розвинуті країни раніше зрозуміли необхідність виділення стратегій економічної безпеки у окремий стратегічний документ [21]. Крім того, практично всі розвинуті країни вже прийняли окремі галузеві стратегії, які є дотичними до питань економічної безпеки (зокрема, стратегії кібербезпеки). В цілому, відзначається зорієнтованість стратегій економічної безпеки розвинутих країн не просто на захист своїх національних інтересів, але й на поширення свого гео економічного впливу, досягнення лідерських позицій на світових ринках та відігравання провідної ролі у формуванні нового міжнародного порядку.

У свою чергу, переважна більшість країн, що розвиваються, досі не має окремих стратегічних документів, які визначають пріоритети саме економічної безпеки. Натомість, загальні безпекові стратегії містять окремі питання економічної безпеки, які суттєво різняться у різних країнах групи, зважаючи на їх високу неоднорідність за рівнем економічного розвитку і відповідну гетерогенність економічних інтересів і пріоритетів [22].

З метою з'ясування місця питань економічної безпеки у формуванні стратегічних планів розвитку України, досліджено еволюцію стратегічних документів на предмет:

по-перше, наявності безпекових акцентів у загальних стратегіях економічного розвитку держави,

по-друге, наявності економічної складової у безпекових стратегіях.

Отримані результати представлено в таблицях 3.5-3.6.

Таблиця 3.5

**Еволюція стратегічних документів України
у сфері безпекового розвитку: стратегії економічного розвитку**

Стратегічний/ програмний документ	Тип документу	Рік прийняття	Наявність фокусу економічної безпеки
Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки	Послання Президента України до Верховної Ради України	2002	<ul style="list-style-type: none"> - необхідність утвердження принципово нової моделі глобальної безпеки; - необхідність участі України у формуванні механізмів нової міжнародної антитерористичної політики; - визнання пріоритетності інтеграції України в ЄС; - важливість технічного переоснащення Збройних Сил України на базі вітчизняної промисловості з визначенням пріоритетів у виробництві озброєння та розвитку його експорту.
Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки	Указ Президента України	2004	<ul style="list-style-type: none"> - визнано відсутність цілісної системи організації економічної безпеки, недосконалість нормативної бази; - констатовано здійснення економічної політики без моніторингу загроз економічній безпеці; - частково визначено напрями забезпечення економічної та екологічної безпеки.
Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки	Постанова Кабінету Міністрів України	2013	<ul style="list-style-type: none"> - акцент на загальних питаннях прискорення розвитку пріоритетних галузей економіки, диверсифікацію та зниження енергоємності виробництва; - відсутність у Програмі безпекових акцентів.
Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»	Указ Президента України	2015	<ul style="list-style-type: none"> - впровадження європейських стандартів життя, вихід країни на провідні позиції у світі; - забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, приватної власності.
Національна економічна стратегія на період до 2030 року	Постанова Кабінету Міністрів України	2021	<ul style="list-style-type: none"> - у місії Стратегії забезпечення належного рівня безпеки визначено однією з цілей її реалізації; - національну безпеку визнано одним із стратегічних орієнтирів («національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій»).

Таблиця 3.6

**Еволюція стратегічних документів України
у сфері безпекового розвитку: безпекові стратегії**

Стратегічний/ програмний документ	Тип документу	Рік прийняття	Наявність фокусу економічної безпеки
Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»	Указ Президента України	2007 2012 – оновлення	- формування сталої та зростаючої ринкової економіки визначено однією з цілей стратегії; - акцент на соціально-політичних (внутрішніх і зовнішніх) та оборонних аспектах безпеки, питання економічної безпеки прописані досить поверхово.
Стратегія національної безпеки України	Указ Президента України про введення в дію рішення РНБО України	2015	- більш повне відображення загроз національній економічній безпеці.
Стратегія національної безпеки України	Указ Президента України про введення в дію рішення РНБО України	2020	- зберігається акцент на зовнішньо-та внутрішньополітичних компонентах безпеки; - серед напрямів забезпечення пріоритетів національних інтересів визначено економічну складову безпеки; - розширено традиційний перелік загроз безпеці (додано загрози науково-технічного та медико-біологічного характеру).
Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року	Указ Президента України про введення в дію рішення РНБО України	2021	- аналіз поточного стану безпеки національної економіки заснований на розрахунках інтегрального індексу економічної безпеки; - виклики, загрози безпеці та завдання із забезпечення економічної безпеки визначені за такими її складовими: фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна; - бракує визначення пріоритетів забезпечення енергетичної, продовольчої, демографічної та соціальної безпеки.

Примітка: складено автором

Основним завданням стратегічного планування соціально-економічного розвитку країни як форми державного регулювання

економіки є підтримка економічного балансу, вплив на якісні перетворення в економіці та стимулювання її розвитку. Початком стратегічного планування в Україні з часів її незалежності є послання Президента України до Верховної Ради, які мали доволі розмиті завдання та нечіткі механізми їх реалізації. Це обумовило необхідність створення виважено-деталізованої нормативної бази забезпечення законопроектів у сфері соціально-економічного розвитку та зовнішньоекономічної політики держави, адже базовим стовпом міжнародної економічної безпеки держави є її зовнішньоекономічна політика. Необхідні для економічної діяльності господарюючих суб'єктів ресурси, політико-правовий інструментарій, свободи підприємницької діяльності та бізнесу, інструменти регуляторної політики держави у сукупності формують цілісний механізм зовнішньоекономічних відносин, визначають конкурентні позиції національних господарюючих суб'єктів в глобальній системі зв'язків.

Економічна безпека держави повинна бути вагомим елементом загальнонаціональної безпеки, при цьому її забезпечення, безумовно, повинно враховуватися під час планування економічного розвитку. Аналіз нормативно-правової бази соціально-економічного розвитку України за часи її незалежності дає можливість відзначити широке коло державних документів (стратегії, програми, постанови, закони).

Становлення ефективної зовнішньоекономічної стратегії України бере початок з часів проголошення незалежності. Першим законодавчим документом у цій сфері був Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (16.04.1991), який містив виключно принципи та механізм здійснення зовнішньоекономічної діяльності та не мав жодного розділу, присвяченого питанням економічної безпеки держави або суб'єктів господарювання [72].

Наступним документом була Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» (02.07.1993; втратила чинність у 2010 р.) [74], в якій створення та забезпечення державної

системи національної безпеки, що включала б економічну, політичну, оборонну та екологічну безпеки, носило виключно декларативний характер. Черговим важливим документом у галузі економічного розвитку країни було Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» (30.04.2002) [32], в якому безпека розглядалася виключно з точки зору врахування нової (на той час) геополітичної ситуації, яка була обумовлена безпрецедентною терористичною атакою на США 11 вересня 2001 р. У документі зазначено, що нові види загроз і викликів створювали необхідність утвердження принципово нової моделі глобальної безпеки, яку країна мала враховувати. При цьому наголошувалося на пріоритетності інтеграції України в ЄС та недопущенні протиріч з іншими стратегічними напрямками зовнішньополітичної та економічної діяльності держави, зокрема росії, США, країн СНД, Центральної та Південно-Східної Європи, інших регіонів світу. Також Постанова містила розділ, присвячений технічному переоснащенню Збройних Сил України на базі вітчизняної промисловості, яке передбачало чітке визначення пріоритетів у виробництві озброєння та розвитку його експорту.

Через два роки Указом Президента України було схвалено Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки [103] (втратила чинність 07.07.2015 року), в якій останній розділ було присвячено стратегії забезпечення економічної та екологічної безпеки. У даному розділі наголошувалося на відсутності в країні цілісної системи організації саме економічної безпеки держави та вкрай недосконалої її нормативно-правової бази. Також у документі було підкреслено, що в країні не було забезпечено моніторингу загроз безпеки, та, відповідно, не враховано їх при реалізації економічної політики.

У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (01.07.2010, зі змінами) [66] одним з основних принципів внутрішньої

політики було визначено пріоритетність захисту національних інтересів, одночасно одним з принципів зовнішньої політики було виділено утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави. Також у даному Законі статтю 6 було присвячено засадам внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони та йшлося виключно про необхідність зміцнення обороноздатності, реформування Збройних Сил України та розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Економічна політика загалом була представлена виключно напрямками внутрішньої політики та окремої складової серед засад зовнішньої політики – підтримки розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди та поглиблення інтеграції.

Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки [25], передусім, була спрямована на забезпечення прискорення розвитку пріоритетних галузей національної економіки, сприяння позитивним структурним зрушенням в економіці, диверсифікацію та зниження енергоємності виробництва, та взагалі не містила питань забезпечення безпеки, у тому числі економічної.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (12.01.2015) [83] одним з чотирьох векторів руху у напрямку досягнення головної мети – впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі, був вектор безпеки, зміст якого полягав у забезпеченні гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності.

У Національній економічній стратегії на період до 2030 року (03.03.2021) [69] питання економічної безпеки фігурує виключно у місії та меті стратегії, та крім цього є одним із стратегічних орієнтирів, принципів і цінностей: «національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій».

Отже, у стратегічних документах із загальних питань економічного розвитку України питання безпеки в основному зафіксовані досить фрагментарно. З іншого боку, довгий час окремого документу, який би визначав стратегічні пріоритети формування економічної безпеки, у державі не приймалося. Законодавчим підґрунтям забезпечення економічної безпеки є Закон України «Про національну безпеку України» 2018 р. [73], у якому встановлено базові засади та принципи національної безпеки (переважно, з позиції оборонних питань), визначено цілі та основи державної політики, які мають гарантувати кожному громадянину і суспільству в цілому ефективний захист від загроз.

Формально стратегування національної безпеки розпочалося з прийняття у 2007 р. першої редакції Стратегії національної безпеки України, яку було дещо оновлено у 2012 р. [81]. Попри те, що зазначена у даному документі мета включає формування сталої та зростаючої ринкової економіки, а головним викликом для національної безпеки визнано глобальну фінансову кризу, при визначенні основних загроз безпеці та формулюванні стратегічних цілей і завдань зосереджено увагу на соціально-політичних (як внутрішніх, так і зовнішніх) та оборонних аспектах безпеки, тоді як питання економічної безпеки прописані досить поверхово.

Нова редакція Стратегії національної безпеки України, прийнята у 2015 р., трохи повніше визначає основні загрози економічній безпеці України, до яких відносить: низький технологічний рівень економіки, неефективне використання матеріальних ресурсів, нераціональну структуру промисловості; недостатню інноваційну складову економічного розвитку (у т.ч. законодавчу), тінізацію економіки; слабку ефективність роботи щодо захисту ринку від несумлінної конкуренції; неефективне використання коштів бюджетів різних рівнів; залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури; суттєвий вплив іноземного

капіталу на розвиток деяких стратегічно важливих галузей національної економіки та високі валютні ризики [78].

Найновішою на сьогодні серед загальних безпекових документів є редакція Стратегії національної безпеки 2020 року [77]. Цей документ серед напрямів забезпечення пріоритетів національних інтересів визначає як безпосередньо економічну складову безпеки (сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір), так і ряд пов'язаних з нею безпекових пріоритетів (розвиток людського капіталу, протидія кіберзагрозам та ін.) Традиційний перелік загроз безпеці доповнений стрімкими технологічними змінами (передусім, в енергетиці та біотехнологіях), розробками у сфері штучного інтелекту, ймовірністю виникнення загроз біологічного походження, ймовірністю виникнення і поширення як уже відомих, так і нових інфекційних хвороб. При цьому, як і у попередніх редакціях, у Стратегії 2020 р. зберігається акцент на зовнішньо- та внутрішньополітичних компонентах безпеки.

Справжній прорив у напрямку удосконалення процесу стратегування економічної безпеки України, причому з точки зору як прийняття програмно-стратегічних документів, так і удосконалення інституційного забезпечення, відбувся у 2021 році. По-перше, було прийнято Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [79] і ряд дотичних до неї стратегічних документів – Стратегію енергетичної безпеки [85], Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року [84], Стратегію кібербезпеки України [80]. По-друге, вперше створено спеціально-економічну державну безпекову установу – Бюро економічної безпеки – центральний орган виконавчої влади, стратегічною метою якого визначено забезпечення безпекового напрямку для економіки України (невразливість національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз) [12].

Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року стала першою функціональною безпековою стратегією, яка зосередилася на

економічній складовій національної безпеки. На відміну від попередніх програмно-стратегічних документів, де питання економічної безпеки відображалися дуже коротко, досить декларативно та часто суто описово, зазначена функціональна стратегія містить аналітичні розрахунки, які суттєво підвищують обґрунтованість позицій, які вона містить. Зокрема, при оцінці поточного стану безпеки національної економіки (на момент прийняття стратегії) автори документу спираються на значення рівня економічної безпеки, розраховані Міністерством економіки України відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [68].

Зазначені рекомендації виділяють наступні складові економічної безпеки: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова (банківська, безпека небанківського сектору, боргова, бюджетна, валютна, грошово-кредитна). Разом з тим, при визначенні викликів та загроз безпеці, а також конкретних завдань за основними компонентами економічної безпеки, автори Стратегії обмежуються такими її складовими: фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна. Невключення до Стратегії пріоритетів енергетичної безпеки можна пояснити одночасним прийняттям Стратегії енергетичної безпеки. Проект окремої Стратегії продовольчої безпеки був розроблений ще у 2020 р., але так і не був прийнятий. Натомість, вже після початку повномасштабної війни було затверджено План заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [70]. На наш погляд, недоліком Стратегії економічної безпеки, який потребує усунення, є відсутність у ній пріоритетів демографічної та соціальної безпеки – безпекових сфер, які відчують чи не найбільший руйнівний вплив війни. За оцінками експертів, внаслідок війни населення України може

зменшитися на 24-33% (конкретні втрати будуть залежати від тривалості війни) [101]. Більше того, як було зазначено у підрозділі 2.1, російсько-українська війна загострює ризики соціально-демографічної та продовольчої безпеки не тільки для України, але й для системи міжнародної економічної безпеки в цілому.

За останні три роки перед початком світової пандемії в кінці 2019 року та перед початком війни у лютому 2022 року Україна досягла певного прогресу на шляху до сталого розвитку в контексті таких складових:

1) соціальна (поліпшення позицій за індексом людського розвитку – 88 позиція у 2018 р., ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності 3095 дол. США у 2018 р., скорочення рівня бідності, скорочення від'ємного приросту населення);

2) економічна (збільшення рівня зовнішньоторговельного обігу на душу населення, зростання позицій у рейтингу Doing Business, утримання частки у світовому експорті товарів);

3) екологічна (тенденція до зниження техногенного навантаження на одиницю ВВП, зниження споживання умовного палива в нафтовому еквіваленті і електроенергії на одиницю ВВП, зростання споживання електроенергії з відновних джерел).

З початком військових дій в Україні економіка країни, за даними експертів ООН, у 2022 році пережила більш ніж 30-відсоткове скорочення, через масштабне руйнування інфраструктури, порушення виробничої та торговельної діяльності, порушення логістичних ланцюгів, значне скорочення робочої сили та переміщення населення [284]. Саме тому, очевидною є необхідність вдосконалення стратегії економічної безпеки країни, яка наразі обумовлена впливом наступних викликів та загроз: наслідки світової пандемії, війна в країні, пов'язана з нею продовольча та енергетична криза, різке зростання інфляції, збільшення боргового тягаря, а також зміна клімату.

Як вже було зазначено, світовий досвід у площині розвитку безпекових стратегій свідчить про зосередження уваги у більшості країн на військово-політичних та оборонних аспектах безпеки, виключення складають найбільш розвинені країни, які належну увагу зосереджують саме на економічній складовій безпеки [21]. Широкомасштабне вторгнення країни-агресора в Україну стало початком нової епохи економічної безпеки, коли розглядати безпеку потрібно вже не як окрему складову досліджень, а як невід'ємну частину всіх ланок існування та розвитку будь-якої держави світу.

Отже, прийнята Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року потребує переформатування та трансформації ключових шляхів досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки, з огляду на те, що, по-перше, її реалізація відбувається в умовах воєнного стану, який є якісно новим викликом для безпекової системи держави. По-друге, логічно, що в умовах повномасштабної війни основні зусилля держави зосереджені саме на питаннях воєнної безпеки та оборони. Проте вже сьогодні є гостра потреба у визначенні дієвих шляхів відновлення та подальшого забезпечення безпеки національної економіки у повоєнний період.

Проведений аналіз Стратегії економічної безпеки України дозволив виділити два можливі напрями її вдосконалення:

- 1) вдосконалення стратегічного документу за формою та структурою;
- 2) удосконалення змістовного наповнення за визначеними пріоритетами економічної безпеки.

У напрямку покращення форми представлення Стратегії економічної безпеки ввижається доцільним більш чітке дотримання принципу кількісної та якісної визначеності як одного з базових принципів стратегічного планування. Мова йде про те, що стратегія повинна містити хоча б базовий перелік кількісно або якісно вимірюваних індикаторів, які

відображатимуть очікувані результати її виконання і слугуватимуть підґрунтям для визначення ефективності її реалізації. При цьому більш повний перелік індикаторів виконання Стратегії разом із цільовими значеннями може міститися у конкретизованих коротко- та середньострокових програмах та планах забезпечення економічної безпеки.

Поточна редакція Стратегії містить дані про критичні межі й цільові орієнтири за основними індикаторами у розрізі фінансової, виробничої, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної та макроекономічної складових економічної безпеки. Однак, по-перше, значення цільових орієнтирів за відповідними індикаторами, які було визначено ще до початку повномасштабної війни, потребують корегування з урахуванням поправки на її вплив на показники стану національної економіки. По-друге, зважаючи на те, що Стратегія містить аналітичну інформацію щодо поточного рівня економічної безпеки (а саме, дані щодо динаміки інтегрального індексу економічної безпеки та індексів окремих її складових), логічним є у якості очікуваних результатів реалізації Стратегії зазначити також цільові значення рівня безпеки. У якості таких цільових показників можуть бути визначені:

- конкретні бажані значення інтегрального індексу економічної безпеки та субіндексів за окремими її складовими (по аналогії із встановленими цільовими значеннями окремих індикаторів);

- цільовий діапазон (інтервал), який якісно визначає рівень економічної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Зокрема, якщо у ретроспективі встановлено перебування зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної та макроекономічної складових економічної безпеки у небезпечному діапазоні, у якості цільового показника може визначатися покращення їх рівня до незадовільного, а потім задовільного (за можливості, із зазначенням періодів досягнення відповідного діапазону). Якщо у Стратегії констатовано знаходження загальної

економічної, фінансової та виробничої безпеки на незадовільному рівні, то цільові показники можуть передбачати вихід відповідних індексів на задовільний, а у більш віддаленій перспективі й на оптимальний рівень.

У напрямі удосконалення структури документу з точки зору складових економічної безпеки доцільно або включити до загальної стратегії пріоритети та завдання забезпечення продовольчої, демографічної та соціальної безпеки (наразі окремі їх аспекти прописано у блоці макроекономічної безпеки), або висвітлити ці безпекові аспекти у окремих стратегічних документах.

У напрямку вдосконалення змістовного наповнення Стратегії пропонується диференціювати заходи на ті, що можуть забезпечуватися в умовах військових дій, та ті, що є першочерговими для реалізації у післявоєнний період. Систематизація зазначених заходів за принципом термінів та умов впровадження представлено в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Диференціювання заходів Стратегії економічної безпеки за принципом термінів та умов впровадження

Складова економічної безпеки	Заходи, що можуть забезпечуватися в умовах військових дій	Заходи, що є першочерговими для реалізації у післявоєнний період
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Фінансова безпека	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення військової безпеки держави; - підтримка Збройних Сил України; - стримування інфляційних процесів. 	<ul style="list-style-type: none"> - стабілізація фінансової системи і національної валюти; - відновлення банківського кредитування.
Виробнича безпека	<ul style="list-style-type: none"> - стабілізаційні заходи з боку держави; допомога у перегрупованні та трансформації промисловості; - зниження податкового тиску; забезпечення стабільних експортних поставок товарів, які не є критичними; - підтримка промисловості та бізнесу за рахунок держзамовлень. 	<ul style="list-style-type: none"> - вироблення стратегічного бачення відродження промисловості та її потенціалу; - створення нових інноваційних підприємств; - відновлення воєнно-промислового комплексу на підґрунті минулих конкурентних переваг та нових технологій; - стабілізація та розвиток енергетичного ринку; наближення промислового виробництва до світових стандартів, в першу чергу європейських.

Продовження таблиці 3.7

1	2	3
Зовнішньоекономічна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - відновлення експорту металу на тлі високих світових цін на сировину; - продовження експорту пшениці та кукурудзи, запаси яких у декілька разів перевищують внутрішні потреби; - здійснення перевалки вантажів через річкові порти та розширення залізничних перевезень в умовах блокування морських портів. 	<ul style="list-style-type: none"> - докорінні зміни у промисловості під час відновлення країни; - забезпечення переходу на експорт високотехнологічної та інноваційної продукції; - поступове обмеження імпорту; - збереження частки експорту АПК.
Інноваційно-інвестиційна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - кредитування за зниженими відсотковими ставками з метою активізації фінансування інвестиційних проєктів малих та середніх підприємств, що працюють у пріоритетних для держави напрямках; - моніторинг та контроль іноземного капіталу, який Україна отримує в якості допомоги; - залучення інвестицій на умовах страхування за міжнародними схемами (DFC, MIGA); - зміцнення інституцій, нормативно-правової, правоохоронної систем з метою обмеження корупції, виконання вимог європейської інтеграції; - підтримка інноваційної активності, особливо підприємництва 	<ul style="list-style-type: none"> - реалізація відновлення інвестиційної активності через платформу залучення іноземних інвестицій Advantage Ukraine; - відбудова сприятливого бізнес-середовища для освоєння інвестицій країн-партнерів, які виявляють - наміри взяти участь у відбудові України.
Макроекономічна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - запобігання стрімкому падінню ВВП; - допомога підприємствам та бізнесу, які здійснили релокацію з окупованих територій; - розробка механізму надання допомоги безробітному населенню; - розробка програм повернення населення, яке покинуло країну через військові дії, особливо молоді. 	<ul style="list-style-type: none"> - стабілізація та підвищення основних макроекономічних показників країни; - створення нових робочих місць на основі відбудови промисловості та активізації бізнесу; - впровадження програм перекваліфікації кадрів для забезпечення функціонування промисловості на інноваційних засадах; - реалізація програм повернення працездатного населення й молоді та запобігання нерівномірному розподілу доходів.

Примітка: складено автором

Зокрема, за визначеними у Стратегії складовими економічної безпеки рекомендовано робити акцент на наступних пріоритетах:

Складова «Фінансова безпека»:

– в умовах військових дій: вимагає вживання державних заходів, спрямованих на забезпечення військової безпеки держави, підтримку Збройних Сил України, стримування інфляційних процесів;

– в післявоєнний період: першочерговими повинні стати заходи із стабілізації фінансової системи, стабілізації національної валюти, відновлення банківського кредитування.

Складова «Виробнича безпека»:

– в умовах військових дій: значні втрати виробничих потужностей та основних фондів багатьох бізнесів, руйнування інфраструктури (в тому числі енергетичної), порушення поставок сировини, збільшення витрат виробництва, великі міграційні процеси (внутрішні та зовнішні), як наслідок – втрата професійних кадрів, блокування та порушення логістичного сполучення, порушення функціонування продовольчого сектору потребують стабілізаційних заходів з боку держави, допомоги у перегрупованні та трансформації промисловості, зниження податкового тиску, забезпечення стабільних експортних поставок товарів, які не є критичними, підтримка промисловості та бізнесу за рахунок держзамовлень;

– в післявоєнний період: створення стратегічного бачення відродження промисловості та її потенціалу, створення нових інноваційних підприємств, відновлення воєнно-промислового комплексу на підґрунті минулих конкурентних переваг та нових технологій, стабілізація та розвиток енергетичного ринку, наближення промислового виробництва до світових стандартів, в першу чергу європейських.

Складова «Зовнішньоекономічна безпека»:

– в умовах військових дій: доцільно докласти зусиль з відновлення експорту металу на тлі високих світових цін на сировину, продовжувати

експортувати пшеницю та кукурудзу, запаси яких у декілька разів перевищують внутрішні потреби. В умовах блокування морських портів, здійснювати перевалку вантажів через річкові порти та розширювати перевезення залізницею;

– в післявоєнний період: на базі докорінних змін промисловості під час відновлення країни забезпечити перехід на експорт високотехнологічної та інноваційної продукції, поступове обмеження імпорту, збереження частки експорту АПК.

Складова «Інноваційно-інвестиційна безпека»:

– в умовах військових дій: ступінь невизначеності в економіці, активні військові дії на території країни звели до мінімуму інвестиційну привабливість країни [87] та призупинили інноваційний розвиток, але залучення інвестицій навіть в умовах продовження ведення бойових дій є одним із нагальних завдань для уряду. Так, для захисту та посилення інвестиційної допомоги промисловості та бізнесу, доцільно надання кредитування за зниженими відсотковими ставками з метою активізації кредитування інвестиційних проєктів малих та середніх підприємств, що працюють у пріоритетних для держави напрямках, моніторинг та контроль іноземного капіталу, який Україна отримує в якості допомоги, залучення інвестицій на умовах страхування за міжнародними схемами (DFC, MIGA), зміцнення інституцій, нормативно-правової, правоохоронної систем з метою обмеження корупції, виконання вимог європейської інтеграції для формування підґрунтя для заохочення притоку іноземного капіталу в країну після закінчення війни. Разом із тим, важлива підтримка інноваційної активності, особливо підприємництва;

– в післявоєнний період: реалізація відновлення інвестиційної активності через платформу залучення іноземних інвестицій Advantage Ukraine, відбудова сприятливого бізнес-середовища для освоєння інвестицій країн-партнерів, які виявляють наміри взяти участь у відбудові України.

Складова «Макроекономічна безпека»:

– в умовах військових дій: вживання заходів запобігання стрімкого падіння ВВП, допомога підприємствам та бізнесу, які здійснили релокацію з окупованих територій, розробка механізму надання допомоги безробітному населенню, розробка програм повернення населення, яке покинуло країну через військові дії, особливо молоді (приблизно 40 % дітей, 27 % з яких віком до 18 років та приблизно 30 % шкільного віку, залишили країну) [48];

– в післявоєнний період: стабілізація та зростання основних макроекономічних показників країни, створення нових робочих місць на основі відбудови промисловості та активізації бізнесу, програми перекваліфікації кадрів для забезпечення функціонування промисловості на інноваційних засадах, реалізація програм повернення працездатного населення й молоді та запобігання нерівномірному розподілу доходів.

Результати компаративного аналізу зміни основних параметрів середовища економічної безпеки під час дії трьох останніх масштабних викликів (глобальної фінансової кризи, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни), представлені у підрозділі 2.1, показали, що аналізований період повномасштабної війни виявився найбільш вразливим за кількістю індикаторів, які продемонстрували найбільшу негативну зміну. На додаток, параметри національної економіки за різними складовими безпеки зазнали особливого спотворення через подвійну дію двох масштабних загроз – початку війни і продовження впливу пандемії. Крім того, повномасштабна війна порушила принцип неперервності, відповідно до якого діяльність в межах виконання стратегічного плану держави є складним процесом, зупинка якого повертає країну у початкову позицію. Враховуючи усе вищезазначене, можливим є не просто перегляд поточної Стратегії економічної безпеки України, а прийняття якісно нової її редакції, яка буде містити антикризові заходи на час продовження війни та чіткі акценти на післявоєнне відновлення національної економіки.

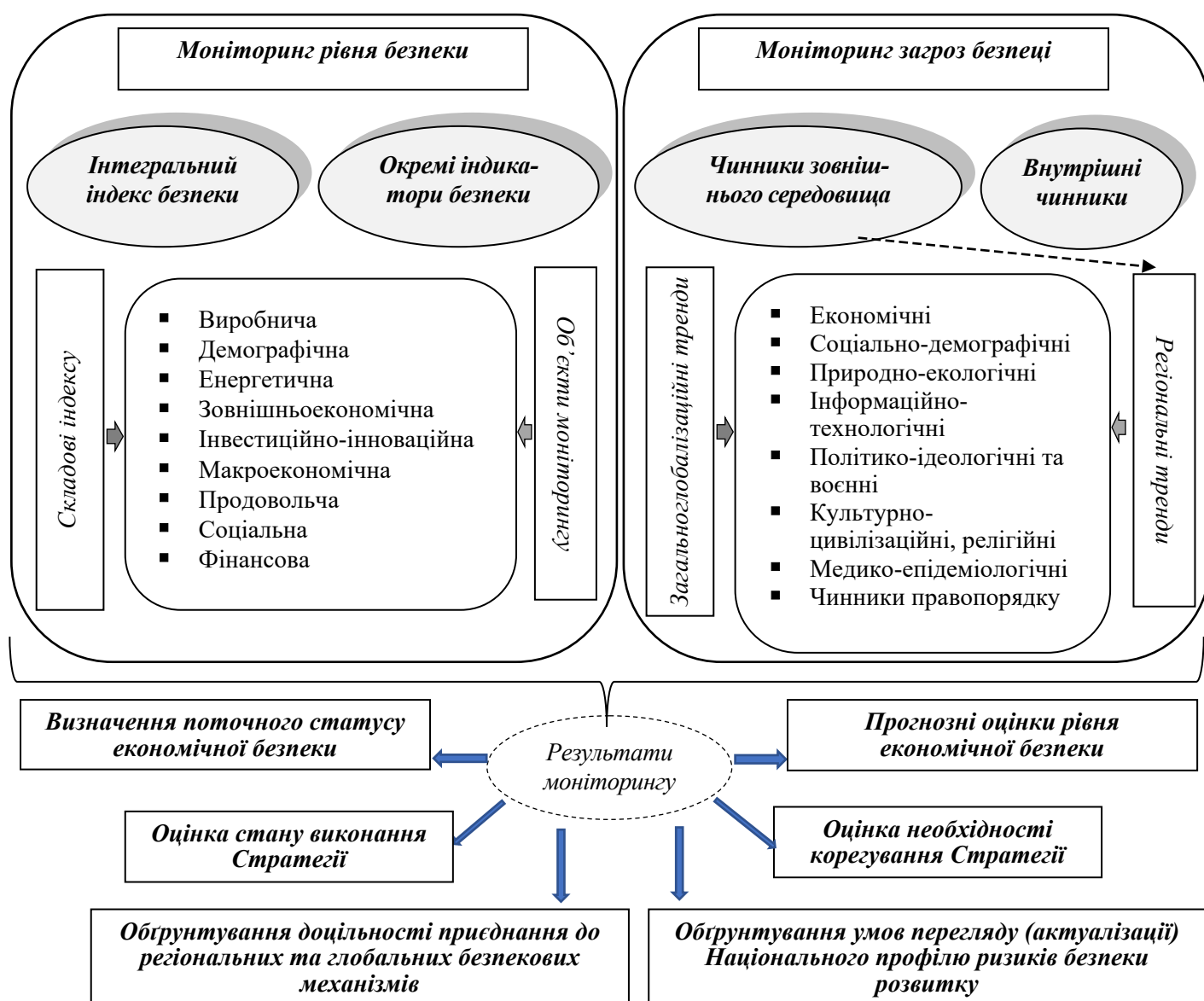
Пошук шляхів та вживання заходів щодо вдосконалення або оновлення стратегії економічної безпеки країни, безумовно, повинні відбуватися одночасно з постійним моніторингом викликів, загроз та ризиків внутрішнього та глобального середовища за складовими, запропонованими у підрозділах 1.2 та 2.1. Сучасні підходи до моніторингу економічної безпеки, в основному, базуються або на розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки та аналізі його динаміки, або на спостереженні за окремими економічними індикаторами. На нашу думку, з метою завчасного реагування безпекової системи на підвищення ступеня ризиків, яке може призвести до негативної зміни статусу безпеки (мається на увазі перехід від задовільного рівня до незадовільного, від незадовільного до небезпечного, від небезпечного до критичного), невід'ємною складовою механізму управління економічною безпекою та підґрунтям для її стратегічного планування має стати система моніторингу загроз безпеці на принципах раннього їх виявлення. Мова йде не про періодичну оцінку можливих ризиків-факторів, які впливають на безпекове середовище, а про перманентне спостереження за внутрішніми та зовнішніми процесами, що є діючими або потенційними загрозами безпеці.

Інформація, що акумулюється в межах моніторингових спостережень, буде виступати вихідними даними для безперервного комплексного аналізу потенційних факторів ризику і вразливості економічної безпеки. Разом із тим, сама побудова такої системи моніторингу може виявитися достатньо складним завданням. Справа в тому, що важливою вимогою до системи моніторингу є зрозумілість її побудови та простота й універсальність у застосуванні [34]. Водночас, перелік чинників та процесів, які можуть мати вплив на безпекове середовище, постійно розширюється та видозмінюється, про що йшлося у підрозділах 1.2 і 2.1, і відповідно, процес спостереження за всією множиною таких ризик-факторів буде надто трудомістким.

Ця проблема може бути вирішена за рахунок формування загального переліку загроз безпеці, їх групування за пріоритетністю і, зокрема, виділення найбільш критичних загроз. Бажано, щоб цими загрозами були інформативні та кількісно або якісно вимірювані процеси і чинники екзогенного та ендогенного характеру, які мають відношення до різних сфер безпеки. Вимірюваність загроз безпеці є важливою з точки зору необхідності встановлення для кожного індикатора, який характеризує ту чи іншу загрозу, оціночних значень з градацією, яка б показувала, наскільки суттєво він змінюється. Зокрема, свідченням суттєвої зміни індикатора може слугувати значне його відхилення від середніх значень, що, у свою чергу, може бути сигналом зростання масштабів відповідних явищ або процесів і можливого посилення впливу на економічну безпеку. Частина процесів, які протікають у глобальному або внутрішньому середовищі, неможливо напряму оцінити у кількісному вимірі, що може ускладнити їх моніторинг і аналіз. Для спостереження за такими процесами доцільно обрати найбільш дотичний якісний індикатор і вимірювати його шляхом експертних оцінок із залученням представників експертів відповідних галузей та академічного середовища.

Система моніторингу загроз безпеці має бути невід'ємною складовою загальної системи управління економічною безпекою і органічно поєднуватися із процедурами моніторингу рівня економічної безпеки, зокрема, на основі розрахунку інтегрального індексу безпеки та відслідковування змін у окремих індикаторах безпеки. Складові запропонованого моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів представлено на рис.3.4.

Рис. 3.4. Складові моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів

Примітка: розроблено автором

Основним призначенням такої системи є виявлення фактів підвищення безпекових ризиків (поява нових загроз, зростання масштабів та впливовості традиційних загроз) на ранніх стадіях, поки це ще не викликало перехід безпеки у гірший статус. Додаткове призначення системи моніторингу загроз безпеці полягатиме у контролі за виконанням завдань та реалізацією заходів стратегії економічної безпеки, а також у

можливому виявленні нових впливових ризиків, які потребуватимуть перегляду та корегування стратегії.

Окремої уваги потребують чинники зовнішнього середовища як об'єкти моніторингових спостережень, зокрема, глобальні ризик-фактори (зважаючи на порівняно високий рівень включення України до світових процесів за індексом глобалізації) та регіональні процеси (зважаючи на знаходження держави на перетині двох регіональних комплексів безпеки). Небезпечний характер зазначених чинників пов'язаний з тим, що їх вплив є переважно неконтрольованим і знаходиться за межею можливостей врегулювання з боку держави. Відтак, знаходячись у зоні впливу таких глобальних або регіональних ризиків, країна потребуватиме приєднання до існуючих міждержавних ініціатив та механізмів забезпечення економічної безпеки відповідного рівня.

Отже, у останні роки відбуваються позитивні зрушення у стратегічному плануванні національної економічної безпеки та у її інституціоналізації, що свідчить про певний прогрес у розвитку загальної системи управління економічною безпекою. Водночас, мінливість переліку внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці, посилення впливу чинників зовнішнього середовища на стан національної безпеки країни актуалізують необхідність формування дієвої системи перманентного моніторингу загроз економічній безпеці. Разом із системою моніторингу рівня та динаміки економічної безпеки результати таких моніторингових спостережень не тільки підвищуватимуть надійність прогнозування рівня економічної безпеки, але й сприятимуть завчасному виявленню сигналів, які свідчать про необхідність перегляду та корегування відповідної стратегії, а також формуватимуть додаткову аргументацію доцільності приєднання держави до глобальних та регіональних безпекових механізмів.

3.3 Детінізація економіки як фактор безпекового розвитку національної економіки

Посилення тінізації, зростання рівня злочинності в економічній та фінансовій сфері ускладнює забезпечення безпекового розвитку національних економік. Збільшення фінансових трансакцій, які відбуваються у режимі реального часу на національному і на міжнародному рівнях, вимагає відповідних рішень у сфері боротьби із фінансовою злочинністю, у тому числі механізмах запобігання шахрайству, перевірки санкцій, ембарго тощо.

В умовах поглиблення глобалізаційних процесів особливої актуальності набуває дослідження їх впливу на поширення тіньової економіки, оскільки від цього залежить напрацювання відповідного інструментарію її детінізації як фактору безпекового розвитку країни. Посткризовий період 2008-2009р.р. розвитку світового господарства загострив питання нелегальної економічної діяльності, яка суттєво поширилась у відповідь на поглиблення кризи. Підтвердженням цього є виокремлення експертами ВЕФ у Global risk report 2011 [201,с.22] хронічних ризиків - незаконної торгівлі, оргзлочинності, корупції – як високо ймовірних, таких, що змінюють глобальний ландшафт і мають подальший вплив на інші глобальні ризики – тероризм, геополітичні конфлікти, нестабільні держави тощо. Асиметрія розвитку, економічні диспропорції формують сприятливе середовище для поширення тінізації, а від так, гальмують економічний розвиток, поглиблюють нерівність, підривають ефективне глобальне управління. У наявних поточних оцінках перспектив розвитку глобальних ризиків експертами Світового економічного форуму нелегальна економічна діяльність вже не називається, однак найсильніші ризики, які виділено у Global risk report 2023 [202,с.22], мають безпосереднє відношення до процесів тінізації: неспроможність вирішення кліматичних проблем, втрата біорізноманіття,

колапс екосистем, масштабні вимушена міграція, дезінформація, цифрова нерівність тощо.

Асиметрія світогосподарського розвитку, яка стала однією з ознак глобальної економіки, сьогодні посилюється й цифровою складовою. Поряд із політикою та ідеологією, що формують причини нерівності, посилюється вплив цифрового розриву. Доступ до сучасних інформаційних та цифрових технологій стає потужним джерелом нерівності за сучасних умов. У наслідок цифрового розриву виникає цифрова нерівність, нерівний доступ до технологій обмежує можливості доступу до значної кількості благ [257]. А від так, економічна нерівність, у тому числі із урахуванням посилення цифровізації суспільства, й надалі формуватиме сприятливі умови для тінізації економічної діяльності, масштаби якої виходять за межі національних країн і набувають транснаціонального масштабу.

Розвиток технологій. Стрімкий розвиток цифровізації зробили цифрові активи особливим інструментом для відмивання грошей, а самі транзакції з ними стають надзвичайно складними для відстеження. Цифровізація створила принципово нові можливості для фінансового шахрайства. Так, викрадання особистих даних дозволила реалізувати шахрайські схеми з програмами по безробіттю в США в епоху пандемії обсяг яких перевищив 45 млрд.долл.США[260]. Із розвитком цифровізації сервіси компаній стають більш клієнтоорієнтованими. Однак одночасно із зростанням кіберзлочинності саме ці клієнти компаній – споживачі послуг – стають більш вразливими і незахищеними, від так це потребує нових рішень і ресурсів для прийнятті відповідних захисних рішень, що ґрунтуються на ефективній аналітичній обробці значного масиву даних, у т.ч. із застосуванням технологій штучного інтелекту. У свою чергу, поширення штучного інтелекту у всі сфери життя, у тому числі в фінансово-економічну, розширює можливості не тільки легальної діяльності, але ж має й зворотній бік, пов'язаний із застосуванням у новому

форматі шахрайських схем. З огляду на це у світі найактуальним завданням стає нормативне врегулювання використання штучного інтелекту

Прийняття цивілізованим світом відповідних санкцій по відношенню рф сприяли появі нових складних шахрайських схем, до яких залучені підсанкційні фізичні та юридичні особи. Перш за все це стосується розуміння складної бенефіціарної власності, формування публічних реєстрів компаній тощо. Впровадження секторальних санкцій проти рф активізувало розвиток послуг небанківського сектору, які активно застосовуються для запровадження шахрайських схем (бухгалтерські та юридичні послуги, страхування, брокерські послуги, операції з нерухомості, консалтинг тощо). Так, база даних агенції Moodys нараховує понад 17 млн.профілей таких осіб (станом на грудень 2022 року)[233], які враховуються для визначення ризиків із якими стикаються організації – клієнти агенції – задля визначення зв'язків між суб'єктами в контексті дії законів про санкції. Санкційні списки, самі санкції та обмеження постійно оновлюються, структура власності, відповідні розподільчі відносини змінюються, створюючи нові ризики. Складна система скринінгу є необхідною задля забезпечення діяльності компаній у правову полі, попередження збитків, мінімізації ризиків, репутаційних у тому числі.

Усунення торговельних обмежень стимулює суб'єктів ринку до роботи саме у формальному, а не тіньовому секторі, розвиває податкову мораль [151]. Від так, усі складові глобалізаційного процесу стримують поширення тіньової економіки через зменшення вигоди від неформальної (тіньової) діяльності. Країни, що залучені до глобальних інтеграційних процесів більш активно беруть участь у міжнародних організаціях, міждержавних угодах, альянсах, інтеграційних об'єднаннях тощо, а це дозволяє суттєво покращити якість інститутів, що працюють в країні шляхом: впровадження більш ефективних закордонних практик, боротьби із корупцією, детінізації економіки тощо.

У часи великої економічної невизначеності шахрайство та інші фінансові злочини, як правило, зростають [225]. Фінансові злочини зростатимуть у міру того, як економіка хитається. 59% фірм очікують зростання рівня злочинності, у свою чергу, нестабільна економіка може підвищити рівень ризикованої поведінки [269,с.9]. Відповідно, масштаби податкового та інвестиційного шахрайства будуть мати тенденцію для подальшого поширення в умовах погіршення стану економіки.

Виклики, пов'язані із наслідками світової економічної кризи 2008-2009рр., стали принципово новими умовами формування економічної політики країн. Задля поживлення економічної активності уряди багатьох країн впровадили відповідні антикризові програми та переформатовали торговельну політику із активним використанням інструментів прихованого протекціонізму. Моніторинг торговельної політики країн виявив, що після світової економічної кризи років використання захисних заходів стали стрімко поширюватись та застосовуватись країнами із різним рівнем досягнутого соціально-економічного розвитку, обмеженням для їх всебічного застосування фактично залишається лише існуючих у світі багатосторонній механізм регулювання торговельно-економічних відносин між країнами, що реалізується відповідно до правил СОТ.

В умовах нестабільності та кризової фази світогосподарського розвитку відбувається посилення протекціонізму у реалізації зовнішньої політики, задля протидії яким держані органи управління багатьох країн світу стали більш активно впроваджувати явні та приховані обмежувальні заходи, кількість яких постійно зростає [146, 220]. Поясненням цього може стати глибинний зв'язок між національними економічними інтересами та бажанням країн застосувати протекціоністські заходи та інструменти, оскільки саме національні інтереси формують складові та напрями реалізації регуляторної політики, важливим завданням якої стає забезпечення конкурентних переваг та захист національного виробництва.

Її наслідком може стати формування нерівних умов по відношенню іноземного виробника [280].

Відповіддю на деформацію класичного кредо лібералізму «laissez-faire» стає ліберальний економічний патріотизм, дія якого спрямована на прагненнях: забезпечити більшу незалежність від ресурсів, що знаходяться поза контролем країни; досягнути диверсифікованої та збалансованої національної економіки як засобу покращення національного добробуту; забезпечити самостійне планування національного економічного розвитку в сучасних реалія глобалізаційних процесів [258]. Таким чином, у сучасних умовах протекціонізм виступає і як обмеження торгівлі, і як певна дискримінація учасників міжнародних економічних відносин. Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності сприяла економічному зростанню прогресивних економік, одночасно, саме вільна торгівля часто розглядається як один із факторів зростання нерівності у світі. Це вимагає застосування з боку країн цілеспрямованих політик, які забезпечать більш справедливі результати розподілу [206].

Задля забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національних виробників національні уряди все активніше застосовують різноманітні інструменти захисного, стимулюючого, дискримінаційного та рестрикційного характеру, що впливають на економічну активність. Поширення використання протекціоністських заходів, перш за все, пов'язано із нетарифними інструментами, у тому числі прихованого характеру, оскільки подальша лібералізація тарифних інструментів просувається вкрай повільно, а її потенціал вкрай незначний, що підтверджується активним застосуванням інструментів внутрішньої економічної політики – податків, державних закупівель, стандартів та норм екологічного, фіто-санітарного характеру тощо. Кількість нових державних інтервенцій щороку зростає. Станом на середину 2023 року, починаючи з кризового 2008 року, за даними Global Trade Alert урядами різних країн було імплементовано 1271 інтервенцій дискримінаційного

характеру [194], серед яких домінували субсидії (39%), експортні заходи (включаючи експортні субсидії) (15,2%), торговельно-захисні заходи (15,2%), тарифні обмеження (19,8%) тощо.

Глобалізація полегшує розповсюдження інститутів шляхом нівелювання національних кордонів, поглибуючи інтеграційну взаємодію країн, від так, в умовах глобалізації через поширення лібералізації торговельні бар'єри зменшуються. З іншого боку, оскільки через поширення торговельних обмежень збільшуються транспортні, логістичні витрати, то бізнес стає більш зацікавленим у застосуванні тіньових схем (у тому числі контрабандних) задля уникнення тарифів. Серед важливих детермінант контрабанди особливо виокремлюються саме тарифи та обмеження торгівлі, рівень корупції тощо [153]. За експертними оцінками [171] втрати доходу від ухилення від тарифів в даний час у світі в цілому перевищуватимуть 400- 670 млн. доларів США на рік.

Глобальні процеси спонукають національні уряди впроваджувати дерегулюючі заходи, покращувати якість інститутів, з іншого боку, зарегульованість економіки сприяють поширенню корупції та поглибленню процесів тінізації національних економік. Посилення ризиків розвитку світового господарства призвело до трансформації торговельних політик, змін у використанні інструментів регулювання зовнішньої торгівлі, що впливає на забезпечення економічної безпеки країн, як важливішої складової їх національної безпеки. Участь держави в регулюванні економічних процесів стала об'єктивною реальністю [249]. Широкий інструментарій, що використовують національні уряди для забезпечення розвитку національних економік, конкурентоспроможності своїх виробників, стимулювання їх економічної активності визначає сутність сучасного неопротекціонізму, середовищем прояву якого може стати будь-яка сфера – науково-технічна, виробнича, інвестиційна, торговельна, міграційна тощо. Гнучкість інструментів реалізації політики

неопротекціонізму дозволяє зменшити асиметричний розподіл переваг від глобалізації та забезпечити адекватну реакцію на глобальні дисбаланси.

Тіньова економіка породжує тіньову політику, сприяє поширенню корупції, посилює криміналізацію економіки, що, у свою чергу, без протидії тінізації може призвести до втрати довіри до держави [1,с.78]. У країнах світу накопичено достатньо практик щодо основних складових боротьби із економічними злочинами [172, с.11]. Відповідну інституційну базу відносно своїх повноважень забезпечують: податкові, митні органи, органи боротьби із відмиванням грошей, органи фінансової розвідки; правоохоронні органи; прокуратура, фінансові регулятори тощо. Між відповідними органами та агенціями реалізується багатостороння міжвідомча співпраця задля максимально повного використання наявних можливостей. Відповідальність правоохоронних органів, зазвичай, визначається відповідним національним кримінальним законодавством, в якому визначається характер адміністрування фінансових злочинів та правопорушень. Окрім цього, важливу роль у формуванні інституційного середовища відіграють фінансові регулятори, діяльність яких не тільки сприяє стабільному та ефективному функціонуванню фінансового сектора в країні, а й виконують наглядові функції, пов'язані із фінансовими ринками.

Економічні злочини та використання тіньових схем у податковій сфері формують значний обсяг порушень. У різних країнах світу застосовуються опрацьовані механізми мінімізації рівня злочинності в економічній та фінансовій сферах, які дозволяють виокремити чотири моделі, представлені в таблиці 3.7 [172].

Таблиця 3.7

**Організаційні моделі розслідування економічних злочинів
(у податковій сфері)**

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	керівництво у проведенні розслідувань забезпечує податковий орган	Австралія, Канада, Німеччина, Греція, Індія, Ірландія, Ізраїль, Японія, Корея, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Південна Африка, Швейцарія, Уганда, Великобританія, США
Модель 2	проведення розслідування забезпечує податковий орган під керівництвом прокурора	Австрії, Азербайджан, Сальвадор, Естонія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Нідерланди, Португалія, Сербія, Швеція, Іспанія, США
Модель 3	за проведення розслідувань відповідає спеціалізований орган, що є в структурі міністерства фінансів	Грузія, Гана, Греція, Ісландія, Туреччина, Україна
Модель 4	проведення розслідувань забезпечують правоохоронні органи (поліція або прокуратура)	Бельгія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Чехія, Данія, Еквадор, Фінляндія, Франція, Греція, Ісландія, Литва, Люксембург, Мексика, Норвегія, Перу, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [172]

Слід зазначити, що в деяких країнах (США, Німеччина, Греція, Іспанія, Ісландія тощо) застосовуються одночасно декілька виокремлених моделей, що пояснюється застосуванням різних типів розслідування економічних злочинів, та характеризуються відповідним розподілом відповідальності. Відповідно до моделі 1 керівництво у проведенні розслідувань безпосередньо забезпечує податковий орган країни. Модель 2 передбачає, що проведення розслідування забезпечує податковий орган під керівництвом прокурора. Особливістю моделі 3 є те, що за проведення розслідувань відповідає спеціалізований орган, що, як правило, є в структурі міністерства фінансів. Й нарешті, відповідно до проведення розслідувань забезпечують правоохоронні органи (поліція або прокуратура).

Реалізуючи державну податкову політику державна податкова служба України [71] проводить роботу, пов'язану із боротьбою із правопорушеннями податкового законодавства, складає стосовно платників податків відповідні протоколи та виносить постанови у справах про адміністративні правопорушення, вживає заходів для виявлення, аналізу та перевірки фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, у тому числі організовуючи взаємодію та обмін інформацією із відповідними міжнародними організаціями та іноземними партнерами.

Важливу роль у сприянні забезпеченню ефективного впровадження стандартів податкової інформації відіграє міжнародний орган - Глобальний форум з прозорості та обміну інформацією для податкових цілей ОЕСР [196], завдяки діяльності якого було виявлено 114 млрд.долл.євро додаткових доходів (податків, штрафів тощо). Фінансова таємниця полегшує податкові зловживання, уможливорює відмивання грошей і підриває права людини для всіх. Індекс фінансової таємниці визначає найбільших у світі постачальників фінансової таємниці та висвітлює закони, які уряди можуть змінити, щоб зменшити свій внесок у фінансову таємницю. Оцінка фінансової таємниці в Україні становить 59 зі 100 [184].

Митні органи відповідають за адміністрування митних зборів та податків, що пов'язані із транскордонними потоками. Залежно від правового статусу митних органів (чи виступають вони частиною податкового органу в країні, чи є окремою структурою) визначається їх місце і роль у запобіганні, розслідування економічних злочинів [172, с.36-37]. Розподіл відповідальності митних органів в існуючих організаційних моделях розслідування економічних злочинів представлено в таблиці 3.8. Забезпечуючи реалізацію державної митної політики Державна митна служба України [71] спрямовує діяльність на забезпечення митної безпеки

та захист митних інтересів України, у тому числі шляхом боротьби із правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді. Держмитслужба України реалізує міжнародне співробітництво з питань виявлення та протидії контрабанді та порушенням митних правил.

Таблиця 3.8

Організаційні моделі розслідування економічних злочинів (митна сфера)

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	митний орган забезпечує керівництво у проведенні розслідувань	Австралія, Бельгія, Великобританія, Канада, Фінляндія, Німеччина, Греція, Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль, Японія, Корея, Люксембург, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, США, Південна Африка, Швейцарія
Модель 2	митний орган забезпечує проведення розслідування під керівництвом прокурора	Австрія, Азербайджан, Чилі, Чеська республіка, Франція, Естонія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція, Туреччина
Модель 3	за проведення розслідувань відповідає спеціалізований орган, що є в структурі міністерства фінансів	Грузія, Італія, Україна
Модель 4	проведення розслідувань забезпечують правоохоронні органи (поліція або прокуратура)	Бразилія, Колумбія, Данія, Еквадор, Мексика, Норвегія, Сербія, Словенія, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [172]

Між злочинами у податковій та митній сфері та відмиванням грошей існує чіткий зв'язок. Задля боротьби із відмиванням грошей в країнах діють відповідні органи, у тому числі відповідні підрозділи із фінансової розвідки, завданням яких стає аналітична робота із підозрілими трансакціями – такими, що пов'язані із відмиванням грошей або фінансуванням тероризму. Згідно рекомендацій FATF (Financial Action Task Force on Money Laundering) відмивання грошей відноситься до предикатних злочинів, тобто - це злочин, який є складовою більш тяжкого злочину. Відповідно, відмивання грошей спрямовано на приховування

незаконного джерела їх походження [183]. Існує декілька моделей визначення міста й ролі підрозділів із фінансової розвідки в національній системі запобігання, розслідування економічних злочинів [172,с.39-40], які представлено в таблиці 3.9. Слід зазначити, що функціонування різноманітних органів, до компетенції яких відноситься боротьба із фінансовими злочинами, ускладнює контроль за відмиванням грошей, відповідно, сучасна інфраструктура по боротьбі із економічними злочинами постійно удосконалюється. Так, уряд Німеччини має намір скоротити існуючі понад 300 наглядових органів задля полегшення міжнародного співробітництва у сфері відмивання грошей [192].

Таблиця 3.9

**Організаційні моделі розслідування економічних злочинів
(фінансова розвідка)**

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі правоохоронних органів (поліції, прокуратури)	Австрія, Великобританія, Данія, Естонія, Фінляндія, Ісландія, Ірландія, Латвія, Литва, Люксембург, Нова Зеландія, Норвегія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія, Японія
Модель 2	Підрозділ з фінансової розвідки є незалежним підрозділом центрального банку	Азербайджан, Італія, Малайзія
Модель 3	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі Міністерства фінансів	Бельгія, Бразилія, Індія, Іспанія, Канада, Мексика, США, Туреччина, Чилі, Франція, Німеччина,
Модель 4	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі Міністерства юстиції	Австралія, Бельгія, Ізраїль
Модель 5	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі іншого Міністерства	Коста Ріка , Угорщина
Модель 6	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує як незалежний орган	Грузія, Греція, Уганда, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [172]

Державним органом, уповноваженим на виконання функцій підрозділу фінансової розвідки в Україні є Державна служба фінансового моніторингу України [65], діяльність якої безпосередньо спрямована на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. За даними Держфінмоніторингу [27] у 2022 році кількість матеріалів, переданих до правоохоронних органів становила 934, що дорівнювало рівню 2018 року (у 2021р. – 1170, у 2020р. – 1036).

Тінізація економіки формує сприятливе середовище для розвитку корупції. З іншого боку, саме рівень корупції створює умови для розвитку тіньової економіки. Відповідно, важливу роль у протидії злочинам в економічній та фінансовій сфері відіграють інституції, що забезпечують боротьбу із корупцією. Країни структурують свою систему боротьби з корупцією по-різному, залежно від наявних особливостей національних політичних та правових систем, рівня економічного розвитку, запитів суспільства тощо. Відповідно, існують різні організаційні моделі розподілу повноважень антикорупційних органів, що відображено в таблиці 3.10 [172,с.42-43].

Сучасну інфраструктуру антикорупційних органів в Україні формують наступні інституції. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)[56] – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо забезпечує розробку та реалізацію антикорупційної політики, координує реалізацію Національної антикорупційної стратегії [64]. Попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень відноситься до юрисдикції Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) [57]. Безпосередньо розслідування справ НАБУ забезпечує Спеціальна антикорупційна прокуратура (САП) – автономний орган у складі Генеральної прокуратури України. У справах НАБУ та САП правосуддя забезпечує Вищий антикорупційний суд. Сферою відповідальності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та

управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (скорочено - Агентство з розшуку та менеджменту активів (ARMA) є управління зазначеними активами, у тому числі отриманими за рахунок корупційних доходів.

Таблиця 3.10

**Організаційні моделі розслідування економічних злочинів
(корупційні або пов'язані із корупцією правопорушення)**

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	Корупційні правопорушення розслідується прокурорськими або суддівськими органами	Австрія, Азербайджан, Бельгія, Бразилія, Колумбія, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ізраїль, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Перу, Португалія, Сербія, Словацька Республіка, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, США, Чилі, Японія
Модель 2	Корупційні правопорушення розслідуються органами поліції (у т.ч. відповідним спецпідрозділом)	Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Великобританія, Канада, Данія, Естонія, Німеччина, Греція, Індія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Корея, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Перу, Португалія, Сербія, Сінгапур, Словацька Республіка, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, США, Чилі, Чеська Республіка
Модель 3	Розслідування корупційних дій забезпечує спеціалізоване агентство, що діє в структурі Міністерства внутрішніх справ	Австралія, Австрія, Великобританія, Німеччина, Нова Зеландія, Португалія
Модель 4	Розслідування корупційних дій забезпечує спеціалізоване агентство, що діє в структурі Міністерства фінансів	Коста-Ріка, Грузія, Греція, Італія, Нідерланди, США
Модель 5	Розслідування корупційних дій забезпечує спеціалізоване незалежне агентство	Австралія, Колумбія, Еквадор, Грузія, Гана, Індія, Латвія, Литва, Малайзія, Мексика, Сербія, Сінгапур, Україна (НАЗК, НАБУ, САП, АРМА, ВАСУ)
Модель 6	Інші органи влади, які наділені відповідними повноваженнями	Австралія, Бразилія, Великобританія, Колумбія, Сальвадор, Франція, Греція, Словенія, США, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [172]

Розвиток антикорупційної інфраструктури в Україні, незважаючи на війну, сприятиме впровадженню передових практик запобігання корупції на етапі відбудови національної економіки, забезпечуючи прозорість, конкуренцію та мінімізуючи ризики шахрайства та корупції на всіх рівнях влади, що забезпечить більш тісну інтеграцію із ЄС, поглиблення співпраці із ОЕСР з протидії корупції та доброчесності [255]. У свою чергу, у повоєнний період вірогідність корупційних ризиків через ослаблення економіки може суттєво посилитись [226,с.154-155], що може проявитись у наступному:

виклики спроможності через втрати відповідної інфраструктури та фахового і кваліфікованого персоналу у наслідок військових подій;

відсутність політичної волі через навмисні або ненавмисну затримку в наслідок значного обсягу відновлювальних робіт у повоєнний період;

корупційний «спадок», який сформувався ще у довоєнний та посилюється у воєнний період (для України цей аспект особливо пов'язується із значними обсягами відновлювальних будівельних робіт, державними закупівлями, а ці сфери й довоєнні часи були найкорумпованими);

низька ефективність роботи правоохоронних органів через неспроможність дістатись певних територій;

можливість невиправданої у повоєнний час посиленої централізації управління;

непрозорий механізм розподілу гуманітарної допомоги, яка буде надходити не тільки під час воєнних дій, іноземна допомога буде потрібна й у відновлювальний період.

Розслідування злочинів у сфері економіки на сьогодні у тій чи іншій мірі здійснюють Національна поліція України, ДБР, НАБУ, СБУ, проте особлива роль у забезпеченні безпекового розвитку національної економіки, у т.ч. її детінізації, відводиться Бюро економічної безпеки України. За 2022 рік (перший рік своєї роботи) забезпечуючи детінізацію

національної економіки, сприяючи створенню конкурентного середовища для бізнесу БЕБ України виявили та попередили ризики втрат державних фінансів в національній економіці на суму 26,3 млрд.грн., про що свідчать дані, представлені у таблиці 3.12[37], що дозволяє підвищити ефективність прийняття відповідних управлінських рішень.

Таблиця 3.12

Попередження ризиків та детінізація економіки України за сферами виникнення та складовими економічної безпеки (за результатами діяльності БЕБ України)

Сфера виникнення ризиків	Складові економічної безпеки	Види тіньової діяльності	Аналітичні продукти (АП), аналітичні довідки (АД)	Виявлено ризиків, млрд.грн
бюджетна	макроекономічна фінансова енергетична виробнича продовольча	державні закупівлі і тендерні процедури	78 АП 80 АД	2235,1
		незаконне відшкодування ПДВ	39 АП 5 АД	1174,0
податкова	макроекономічна фінансова зовнішньо-економічна соціальна енергетична продовольча	використання тіньових схем у податковій сфері	67 АП 15 АД	2805,2
		приховування (вивезення, виведення) незаконно отриманих прибутків	26 АП 9 АД	2979,7
		незаконне виробництво та обіг товарів підакцизної групи	13 АП 8 АД	4140,7
		незаконне зайняття гральним бізнесом	4 АП 2 АД	204,3
		виявлення та вилучення активів рф/рб	25 АП 6 АД	1934,0
		ухиляння від сплати митних платежів	29 АП 8 АД	10828,6
грошово-кредитна та інвестиційна	інвестиційно-інноваційна зовнішньо-економічна макроекономічна фінансова	незаконні операції, пов'язані з обігом криптовалюти	1 АП 1 АД	53,4
РАЗОМ			416	26,3

Примітка: побудовано автором на основі [37]

Різні урядові інституції можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері – від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом. Співпраця між різними установами, перш за все, передбачає відповідний обмін інформацією відносно суб'єктів оподаткування, транзакцій. Обмін інформацією може бути різних типів: прямий доступ до відомчої інформації та відповідних баз даних і реєстрів; зобов'язання надавати інформацію за відповідним повідомленням; здатність (але ж не обов'язок) надавати інформацію спонтанно; зобов'язання щодо надання інформацію виключно за запитом. Ефективній реалізації міжвідомчої співпраці заважають існуючі обмеження і бар'єри, які мають законодавчий, оперативний та політичний характер [172,с.28-29]: законодавчі пов'язані із наявними обмеженнями та заборонами щодо доступу до відповідної інформації, оперативні обмеження виникають у наслідок наявних складних процедур щодо доступу інформації, відсутності відповідного досвіду тощо, відповідно, політичні бар'єри пов'язані із відсутністю відповідного рівня підтримки з боку політичних інституцій, що унеможливорює усунення як законодавчих, так і оперативних обмежень та бар'єрів.

Серед основних форм взаємодії та співпраці між різними установами слід виділити наступні – спільні слідчі групи, міжвідомчі центри розвідки, спільне використання та навчання персоналу тощо. Формування спільних слідчих груп дозволяє підвищити ефективність розслідувань шляхом уникнення дублювання та максимального використання наявного практичного досвіду (таку форму співпраці використовують Австралія, Австрія, Азербайджан, Бразилія, Буркіна-Фасо, Канада, Чехія Республіка, Данія, Сальвадор, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Індія, Ізраїль, Японія, Люксембург, Малайзія, Нідерланди, Португалія, Сінгапур, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Туреччина та США. Централізована обробка великих масивів інформації, що реалізується в рамках спільних

міжвідомчих центрах розвідки, дозволяє підвищити ефективність спеціалізованих систем з обробки інформації, таку форму взаємодії використовують відповідні органи Австралії, Фінляндії, Угорщини, Індії, Ізраїлю, Литви, Нідерландів, Швеції, Великобританії, США. Шляхом спільного використання (відрядження) персоналу забезпечується висока ефективність співпраці через використання переваг міжвідомчої співпраці (такі практики напрацьовані в Австралії, Австрії, Бельгії, Канаді, Фінляндії, Франції, Греції, Угорщині, Ірландії, Італії, Японія, Кореї, Норвегії, Португалії, Іспанії, Великобританії, США. Окрім цього, міжвідомча взаємодія передбачає таку форму співпраці, яка охоплює навчання персоналу, що сприяє спільному вирішенню проблем шляхом запровадження спеціальних навчальних програм, які охоплюють різні органи влади і спрямовані на обмін та впровадження досвіду у розслідування, попередження фінансових злочинів. Окрім цього, достатньо результативною формою взаємодії є формування та спільне використання спільних баз даних, поширення результатів стратегічної розвідки тощо. Такі практики напрацьовані в Австралії, Австрії, Бразилії, Канаді, Чехії, Естонії, Індії, Ірландії, Ізраїлю, Італії, Німеччині, США, Фінляндії, Японії тощо.

Виявлення організованої злочинності, особливо що має транскордонний характер, вимагає спільних колективних дій і прийняття відповідних спільних рішень. Доступ до інформації, баз даних, реєстрів сприятимуть більш ефективній співпраці, підвищують її прозорість. При цьому, ця співпраця має охоплювати не тільки співробітництво державних інституцій. Принципово новим напрямом стає розвиток міжнародної співпраці, що ґрунтується на державно-приватних партнерствах, що спрямовані на боротьбу із відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Так, Центр аналізу фінансових операцій та звітів Канади (FINTRAC), канадський підрозділ фінансової розвідки за підтримки Scotiabank (третій за розміром ринкової капіталізації банк Канади), мережі

United for Wildlife Королівського фонду, яка була заснована принцом Вільямом, Альянсом Fintel AUSTRAC в Австралії, Південноафриканської інтегрованої робочої групи по боротьбі з відмиванням грошей та іншими урядовими, правоохоронними та неурядовими організаціями тощо, реалізує проєкт Антон (Project Anton) [228], метою реалізації якого є боротьба із нелегальними доходами, отриманими в наслідок незаконної торгівлі дикою природою, що становить загрозу як всередині країни, так і на міжнародному рівні.

За оцінками FATF (групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей) торгівля дикою природою щороку забезпечує транснаціональній організованій злочинності, 23 млрд.долл. США кримінальних доходів. Відповідно, вона стала глобальною загрозою, має зв'язки з іншими організованими злочинами, такими як сучасне рабство, торгівля зброєю. Злочини, пов'язані із торгівлею дикою природою, є складовою екологічних злочинів. Серед останніх найбільший обсяг незаконної діяльності припадає на лісове господарство (незаконні рубки лісів), де вартість злочинних здобутків варіюється від 51 до 152 млрд.долл.США щорічно [232,с.12]. Окрім економічних збитків країни зазнають значних екологічних наслідків (погіршення клімату, негативний вплив на землекористування тощо). Злочини в лісовому господарстві відбуваються по всьому світу, у тому числі до зон їх зосередження відноситься й частина східної Європи. Не менш шкідливими й небезпечними залишаються й такі види злочинів, як незаконний видобуток корисних копалин, торгівля відходами, що приносять, відповідно, 12-48 та 10-12 млрд долл.США кримінальних доходів [232,с.14-17]. Окрім формування загроз в економічній сфері ці види злочинної діяльності формують значні загрози здоров'ю та безпеці населення.

Транснаціональний характер економічної злочинності призводить до того, що фінансові потоки, пов'язані із ними, набувають глобального характеру. Обмежена співпраця між відповідними органами влади різних

країн створює сприятливе середовище для подальшого отримання злочинних доходів, відмивання грошей тощо. Відповідно, міжнародна співпраця має охоплювати не тільки обмін інформацією, а й бути спрямована на взаємне узгодження нормативно-правової бази. Так, в Європейському Союзі заплановано [182] створення спецоргану по боротьбі із відмиванням грошей (Anti-money laundering Authority (AMLA), який сприятиме гармонізації існуючих механізмів (єдина книга правил, що гармонізує правила ЄС), забезпечить нагляд за високоризикованими трансакціями та суб'єктами господарювання (наглядовий орган на рівні ЄС з прямими наглядовими повноваженнями), посилить взаємодію відповідних національних органів (механізм координації та підтримки національних підрозділів фінансової розвідки).

Формування економічної безпеки України в контексті сучасного глобального середовища вимагає ефективної реалізації антикорупційних заходів [174]. В умовах війни це стає найактуальнішим завданням забезпечення відновлення національної економіки, що неможливо буде зробити без відповідної міжнародної допомоги, шляхом забезпечення інституційної спроможності антикорупційної екосистеми, проведення судової реформи та реформи Конституційного Суду, повернення активів, що потребує реалізації відповідної стратегії та плану дій, консолідації із міжнародним співтовариством у врегулюванні цього питання, й, нарешті, відповідного впорядкування прозорої системи публічних закупівель.

У часи великої економічної невизначеності шахрайство та інші фінансові злочини зростають. Загострення кризового становища у світовому господарстві сприяло посиленню протекціонізму, який розглядається і як обмеження торгівлі, і як певна дискримінація учасників міжнародних економічних відносин задля досягнення диверсифікованої та збалансованої національної економіки, і який набуває нових форм і ознак, що посилює тиск тінізації у світі. Стимулювання відновлення офіційної економіки забезпечує поступове зменшення рівня тінізації економіки.

Усунення торговельних обмежень стимулює суб'єктів ринку до роботи саме у формальному, а не тіньовому секторі.

Економічна нерівність в умовах глобалізації й наділі формуватиме сприятливі умови для тінізації економічної діяльності, масштаби якої виходять за межі національних країн і набувають транснаціонального масштабу. Асиметрія світогосподарського розвитку посилюється цифровою складовою. Цифровізація створила принципово нові можливості для фінансового шахрайства із цифровими активами, поширення кіберзлочинності. Стрімке поширення штучного інтелекту в фінансово-економічній сфері розширює можливості не тільки легальної діяльності (аналітична обробка масивів даних, моніторинг публічних реєстрів, структур бенефіціарної власності, аналіз секторальних санкцій тощо), одночасно сприяло поширенню нових шахрайських схем, заснованих у тому числі на використанні штучного інтелекту. Це актуалізує питання нормативного врегулювання використання штучного інтелекту, як на національному, так і на глобальному рівнях. У країнах світу накопичено достатньо практик щодо основних складових боротьби зі злочинами, інституційні органи яких можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері – від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом. Країни, що залучені до глобальних інтеграційних процесів більш активно беруть участь у міжнародних організаціях, міждержавних угодах, альянсах, інтеграційних об'єднаннях тощо, а це дозволяє суттєво покращити якість інститутів, що працюють в країні шляхом: впровадження більш ефективних закордонних практик, боротьби із корупцією, детінізації економіки тощо.

Систематизація основних наявних у країнах світу організаційних моделей протидії економічним злочинам з точки зору податкових, митних, антикорупційних органів, підрозділів з фінансової розвідки дозволила

виокремити та обґрунтувати приналежність України до відповідних моделей. Особлива роль у забезпеченні безпекового розвитку національної економіки, у т.ч. її детінізації, шляхом формування спеціалізованої системи в Україні, що забезпечує постійний моніторинг економічної діяльності з метою виявлення, оцінювання, визначення ризиків, управління ними та прогнозування задля забезпечення економічної безпеки країни стало Бюро економічної безпеки України. Різні урядові інституції можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері – від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом. Співпраця між різними установами, перш за все, передбачає відповідний обмін інформацією відносно суб'єктів оподаткування, транзакцій, навчання персоналу, формування та спільне використання баз даних, поширення результатів стратегічної розвідки тощо. Виявлення організованої злочинності, особливо що має транскордонний характер, вимагає спільних колективних дій і прийняття відповідних спільних рішень. Доступ до інформації, баз даних, реєстрів сприятимуть більш ефективній співпраці, підвищують її прозорість. При цьому, ця співпраця має охоплювати не тільки співробітництво державних інституцій. Принципово новим напрямом стає розвиток міжнародної співпраці, що ґрунтується на державно-приватних партнерствах, що спрямовані на боротьбу із відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом.

Транснаціональний характер економічної злочинності призводить до того, що фінансові потоки, пов'язані із ними, набувають глобального характеру. Обмежена співпраця між відповідними органами влади різних країн створює сприятливе середовище для подальшого отримання злочинних доходів, відмивання грошей тощо. Відповідно, міжнародна співпраця має охоплювати не тільки обмін інформацією, а й бути спрямована на взаємне узгодження нормативно-правової бази, що

сприятиме гармонізації існуючих механізмів та правил, забезпечить нагляд за високоризикованими трансакціями та суб'єктами господарювання, посилить взаємодію відповідних національних органів.

Висновки до Розділу 3

1. Апробовано запропонований інструментарій та алгоритм кількісного оцінювання інтегрального рівня ризику для прогнозування рівня вразливості національної економіки із урахуванням відповідних припущень, серед яких: закінчення війкових дій протягом 2023-2024 рр. та високі темпи реалізації повоєнної відбудови економіки України; реалізація євроінтеграційних реформ; відновлення безперебійної роботи транспортно-логістичних систем; адаптація економіки країни до викликів військового стану; достатні обсяги міжнародного фінансування відбудови економіки країни; повернення в країну вимушених мігрантів; реалізація ефективної та узгодженої монетарної та фіскальної політики тощо). Доведено, для національної економіки зниження безпекових ризиків є ключовим чинником майбутнього відновлення економіки та забезпечення стійкості економічного розвитку.

2. Систематизовано міжнародну практику регламентації процедур оцінювання та управління ризиками на міжнародному, регіональному та національному рівнях за відповідними критеріями: оцінка контексту, ідентифікація ризиків, аналіз ризиків, оцінка ризиків та розробка рекомендацій щодо поводження з ризиками часовий інтервал, методологічний підхід, особливості оцінки та отриманих результатів. Встановлено, що результатом реалізації процедур оцінювання ризиків в аспекті забезпечення національної безпеки є розробка профілів (реєстрів) ризиків, банків сценаріїв ризиків, матриць або карт ризиків тощо, практичною реалізацією яких є документи як стратегічного рівня, так і рівня тактичного та оперативного управління. Із урахуванням того, що в

Україні відсутній затверджений механізм проведення процедури оцінювання ризиків та загроз національної безпеки, обґрунтовано впровадження ризик-орієнтованого підходу як вагомого компоненту системи забезпечення безпеки національної економіки.

3. Запропоновано у рамках ризик-орієнтованого підходу механізм оцінювання та управління ризиками, що передбачають впровадження процедури оцінювання ризиків, яка структурно-логічно скрадатиметься з сукупності взаємопов'язаних етапів, одним із яких стане профілювання ризиків безпеки. Практичним результатом запропонованого механізму стане створення Національного профілю ризиків безпеки розвитку, під яким розуміється систематизований документ, що містить узагальнену інформацію щодо вичерпного (на поточний момент часу) переліку ризиків безпеки із зазначенням опису ризику, джерела та причини ризику, сфери впливу, рівня імовірності та наслідків, пріоритету ризиків та є основою для прийняття відповідних рішень, що стосуються безпекової сфери. Обґрунтовано доцільність профілювання ризиків та розробки відповідного профілю ризиків, впровадження якого забезпечить: надання об'єктивної комплексної своєчасної інформації для прийняття рішень про невизначеності, ризики та можливості; розуміння їх потенційного впливу на безпеку та стійкість соціально-економічного розвитку; доступ до результатів кількісної оцінки та рейтингування ризиків; сприяння розумінню природи ризиків та масштабів їх наслідків, що є інструментом прийняття ефективність економічних рішень; визначення важливих факторів, що сприяють виникненню та поширенню ризиків.

4. Доведено, що система оцінювання ризиків є ефективним інструментом управління ризиками безпеки, застосування якого дозволяє: розробляти план та алгоритм дій запобігання, виявлення та реагування на ризикові події, визначивши потенційні вразливості та загрози; ефективно планувати та розподіляти ресурси; пріоритезувати ризики, концентруючись на критичних сферах вразливості; типологізувати ризики

та імовірністю та ступенем впливу, визначаючи найбільш оптимальні заходи та форми контролю; мінімізувати втрати від потенційних ризиків та загроз.

5. Грунтуючись на результатах критичного аналізу стратегічного розвитку безпекової сфери, визначено, Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: стала першою функціональною безпековою стратегією, але із урахуванням умов воєнного стану та потреб поствоєнної відбудови національної економіки вона потребує перегляду в частині реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Запропоновано комплекс заходів для реалізації в умовах військових дій та у післявоєнний період за складовими економічної безпеки

6. Запропоновано рекомендації щодо формування дієвої системи перманентного моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів, впровадження якої не тільки підвищить надійність прогнозування рівня економічної безпеки, але й сприятиме завчасному виявленню сигналів, які свідчать про необхідність перегляду та корегування відповідної стратегії, а також формуватимуть додаткову аргументацію доцільності приєднання держави до глобальних та регіональних безпекових механізмів.

7. На основі експертного опитування було складено рейтинг внутрішніх ризиків безпекового розвитку України за такими критеріями, як імовірність, наслідки, пріоритет та тривалість; визначено, що до ризиків з найвищим рівнем імовірності належать зростання рівня бідності, екоцид внаслідок військових дій, подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей, подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни, збереження обмежень у роботі морських портів; найсуттєвіші за масштабом впливу - збереження обмежень у роботі морських портів, подальша руйнація/зниження потужностей енергетичної системи країни, збереження тенденції подальшого падіння економіки

країни, збереження складної безпекової ситуації (військові дії), зростання рівня бідності; найпріоритетнішими є подальше посилення сировинної орієнтації, збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту, збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище, можливість нового спалаху інфекційних захворювань, збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій; найбільш довгостроковими за характером є подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей, збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС, збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, збереження / зростання зовнішньоторговельного дефіциту.

8. На основі дослідження закордонних практик обґрунтовано приналежність України до відповідних організаційних моделей протидії економічним злочинам в податковій, митній сферах, фінансової розвідки, корупційних правопорушень. Підкреслено особливу роль у забезпеченні безпекового розвитку національної економіки, Бюро економічної безпеки України, за перший рік діяльності якого, забезпечуючи детінізацію національної економіки, сприяючи створенню конкурентного середовища для бізнесу виявлено та попереджено ризики втрат державних фінансів в національній економіці на суму 26,3 млрд.грн., що дозволяє підвищити ефективність прийняття відповідних управлінських рішень.

9. Обґрунтовано напрями розвитку співпраці між відповідними інституціями, що можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері (від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом), до яких віднесено: обмін інформацією відносно суб'єктів оподаткування, транзакцій, навчання персоналу, формування та спільне використання баз

даних, поширення результатів стратегічної розвідки; доступ до інформації, баз даних, реєстрів; взаємне узгодження країнами нормативно-правової бази тощо, реалізація яких посилить взаємодію відповідних національних органів у боротьбі із міжнародною злочинністю.

Основні положення дисертаційної роботи, що розглянуто в третьому розділі, опубліковано в наукових працях [111, 114,118,124,127,131,177,178].

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження вирішено важливе наукове завдання поглиблення теоретичних засад, удосконалення методичних положень та розробки практичних рекомендацій щодо формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів, що дозволило зробити наступні висновки:

1. Сучасне середовище функціонування світового господарства змінюється у напрямку посилення взаємозалежності, фрагментації, поглиблення регіоналізації, технологічних та соціальних зрушень, зростання геополітичної напруженості, що формує площину складної взаємодії викликів, загроз, ризиків безпеки. Вплив сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки має дуалістичний характер, з одного боку, забезпечується більш ефективне використання ресурсів шляхом розвитку міжнародного співробітництва і залучення країн до інтеграційних процесів, з іншого, – геоекономічна та геополітична конкуренція в сучасних умовах ще більше загострюється, а з нею посилюються асиметрії та нерівність.

2. Економічна безпека національних економік знаходиться в зоні впливу глобальних та регіональних викликів (обставини природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру, що породжуються неперервним розвитком суспільства і світу та можуть бути як позитивним важелем розвитку, так і серйозною перешкодою, що негативно впливає на стан безпеки), загроз (комплекс передумов та факторів, що породжують небезпеку життєво важливим інтересам будь-якого суб'єкта, деструктивно впливають на розвиток суб'єкта та/або призводять до збитків), ризиків (ступінь невизначеності, щодо майбутнього результату, від прийнятих рішень або настання подій/обставин, настання ризику може з різновекторною вірогідністю та глибиною впливу викликати настання інших), що є взаємопов'язаними та

взаємообумовленими і безпосередньо впливають на формування національної безпеки.

3. Аналіз основних тенденцій та закономірностей впливу сучасних глобальних викликів та загроз на економічну безпеку країн світу, зокрема, України, дозволив визначити: по-перше, вектори їх трансформацій: по вертикалі – зміна рівня та масштабів прояву загроз, по горизонталі – урізноманітнення видів глобальних викликів, поява нових загроз, у т.ч. гібридних; по-друге, асиметричність впливу у часовому та просторовому вимірах; по-третє, ланцюговий характер дії та, по-четверте, можливий зворотний вплив змін національного безпекового середовища на середовище міжнародної безпеки. Обґрунтовано додаткові ознаки класифікації глобальних процесів, що впливають на національне середовище безпеки і мають враховуватися у системах її моніторингу, а саме: послідовність прояву у кожному емпіричному випадку (первинні, вторинні), галузеве охоплення та можливість прояву у різних сферах безпекового середовища (дифузні, одногалузеві), можливість передбачення (прогнозовані, непрогнозовані) та ступінь відкритості прояву (приховані (латентні), явні).

4. У контексті визначених науково-методичних засад оцінки ризиків безпекового розвитку національних економік розвинуто та апробовано методичний підхід до вимірювання ризику безпекового розвитку країни, з позицій впливу ризиків і загроз, перевагами практичного впровадження якого є: комплексний характер оцінювання, високий рівень об'єктивності (через застосування кількісних показників), можливість адаптації до умов безпекового середовища (шляхом включення/виключення додаткових індикаторів), врахування ступеня інтенсивності (суттєвості) зміни значень відповідних індикаторів ризику.

5. Запропонований інструментарій кількісного оцінювання ризиків дозволив отримати інтегральну оцінку економічного та соціального ризику безпеки розвитку для України та відповідно визначити рівень (тип) ризику

та характер його впливу на рівень безпеки. Наявний стан рівня економічної безпеки України є незадовільним, протягом 2010-2020 рр. інтегральний рівень економічної безпеки країни в середньому варіювався в межах 44-49%. Безпековий розвиток України визначається періодами посилення небезпек, що супроводжуються змінами рівня економічних ризиків: 2014-2015 рр. (найвищий інтегральний рівень економічного ризику через початок військової агресії росії проти України, та як наслідок, втрату частини території, промислового потенціалу, зростання безробіття, вимушеної міграції тощо), 2019-2021 рр. (суттєві темпи зростання інтегрального індексу ризику, що зумовлено посиленням загроз стійкості економічного розвитку внаслідок впливу пандемії COVID-19). Збереження на низькому рівні всіх складових економічної безпеки України обумовлює збереження високих ризиків прояву масштабних дестабілізаційних явищ в економічному розвитку у довгостроковій перспективі. Для національної економіки зниження безпекових ризиків є ключовим чинником поствоєнного відновлення економіки та забезпечення стійкості.

6. За результатами дослідження та систематизації міжнародної практики регламентації процедур оцінювання та управління ризиками на міжнародному, регіональному та національному рівнях за відповідними критеріями (оцінка контексту, ідентифікація ризиків, аналіз ризиків, оцінка ризиків та розробка рекомендацій щодо поводження з ризиками часовий інтервал, методологічний підхід, особливості оцінки та отриманих результатів) обґрунтовано для впровадження в Україні ризик-орієнтованого підходу як вагомого компонента системи забезпечення безпеки національної економіки в частині профілювання ризиків безпеки, практичний результат якого буде втілений у створенні Національного профілю ризиків безпеки розвитку – систематизованого документу, що містить узагальнену інформацію щодо вичерпного (на поточний момент часу) переліку ризиків безпеки із зазначенням опису ризику, джерела та причини ризику, сфери впливу, рівня імовірності та наслідків, пріоритету

ризиків та є основою для прийняття відповідних рішень, що стосуються безпекової сфери.

7. Тіньова економіка становить загрозу економічній безпеці, має антисупільний характер. Концептуальні основи тінізації визначаються принципами структурності, адаптивності, мережовості, дуалістичності, спільної мотивації та взаємодоповненості, а також поліструктурності, багаторівневості, перманентності. За результатами аналізу динамічних змін, що відбуваються в процесах тінізації економіки в Україні, оцінено її рівень як загрозливий (майже в 2 рази вищий за середній показник по ЄС). Частка тіньової економіки України зростає одночасно із погіршенням становища країни у міжнародних порівняннях. Поширенню та поглибленню тінізації сприяли економічні фактори (зумовлені недосконалою структурою ринку, нерозвиненістю ринкового середовища та недостатньою ефективністю держави у формуванні конкурентоспроможної економіки), інституційні (через неефективну діяльність відповідних інститутів, що забезпечують процеси державотворення та розвиток ринкового середовища, передусім антикорупційних, правоохоронних та суддівських органів) та морально-етичні (через відсутність тривалий час відповідної правової та економічної культури, стандартів поведінки суб'єктів економічних суб'єктів).

8. На основі дослідження закордонних практик обґрунтовано приналежність України до відповідних організаційних моделей протидії економічним злочинам в податковій, митній сферах, фінансової розвідки, корупційних правопорушень. Особливу роль у забезпеченні безпекового розвитку національної економіки має відігравати Бюро економічної безпеки України, за перший рік діяльності якого, забезпечуючи детінізацію національної економіки, сприяючи створенню конкурентного середовища для бізнесу, виявлено та попереджено ризики втрат державних фінансів в національній економіці на суму 26,3 млрд.грн., що дозволяє підвищити ефективність прийняття відповідних управлінських рішень.

9. Напрямами розвитку співпраці між відповідними інституціями, що можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері (від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом) є: обмін інформацією відносно суб'єктів оподаткування, транзакцій, навчання персоналу, формування та спільне використання баз даних, поширення результатів стратегічної розвідки; доступ до інформації, баз даних, реєстрів; взаємне узгодження країнами нормативно-правової бази тощо, реалізація яких посилить взаємодію відповідних національних органів у боротьбі із міжнародною злочинністю.

10. На основі експертного опитування складено рейтинг внутрішніх ризиків безпекового розвитку України за такими критеріями, як імовірність, наслідки, пріоритет та тривалість; *визначено ризики з найвищим рівнем імовірності*, до яких увійшли зростання рівня бідності, екоцид внаслідок військових дій, подальша руйнація через військові дії виробничих потужностей, подальша руйнація або зниження потужностей енергетичної системи країни, збереження обмежень у роботі морських портів; *найсуттєвіші ризики за масштабом впливу*, а саме збереження обмежень у роботі морських портів, зниження потужностей енергетичної системи країни, збереження тенденції подальшого падіння економіки країни, збереження складної безпекової ситуації, зростання рівня бідності; *ризики з найвищим пріоритетом*, що включають подальше посилення сировинної орієнтації, збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту, збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище, можливість нового спалаху інфекційних захворювань, збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій; *найбільш довгострокові за характером дії ризики*, а саме подальша руйнація/втрата виробничих потужностей, збільшення розриву між рівнем

соціально-економічного розвитку України та країн ЄС, збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, збереження та подальше зростання зовнішньоторговельного дефіциту.

11. Ґрунтуючись на результатах експертного опитування, критичного аналізу стратегічного розвитку безпекової сфери, із урахуванням умов воєнного стану та потреб поствоєнної відбудови національної економіки запропоновано рекомендації щодо формування дієвої системи перманентного моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів, що передбачає моніторинг рівня безпеки (інтегральний індекс безпеки, окремі індикатори безпеки), моніторинг загроз безпеки – чинників зовнішнього середовища (загальноглобалізаційні, регіональні, економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні, інформаційно-технологічні, політико-ідеологічні та воєнні, культурно-цивілізаційні, релігійні, пандемічні, міжнародно-правові) та внутрішніх чинників, впровадження якої не тільки підвищить надійність прогнозування рівня економічної безпеки, але й сприятиме завчасному виявленню сигналів, які свідчать про необхідність перегляду та корегування відповідної стратегії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Р. Р. Теоретико-методологічні засади та прикладні інструменти державної політики системної детінізації економічних відносин в Україні : монографія. Тернопіль : Крок, 2017. 309 с.
2. Андрієнко М., Гаман П. Проблеми та перспективи державного управління України в умовах глобалізації економіки. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. №1 (7). С. 6–25.
3. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки. Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>
4. Базилевич В. Д., Мазур І. І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. *Економіка України*. 2004. № 8. С. 36–44.
5. Балабаниць А., Мацука В. Сучасна парадигма механізму управління фінансово-економічною безпекою держави. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-65>
6. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 47–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_9_65
7. Барсукова С. Ю. Методы оценки теневой экономики: критический анализ. *Вопросы статистики*. 2003. № 5. С. 14–24.
8. Беззубченко О. А., Захарова О. В. Соціально-економічний розвиток України в умовах посилення загроз безпекового середовища. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Економіка*. 2022. Вип. 24. С. 108–120.
https://visnykeconomics.mdu.in.ua/publ/2022/vipusk_24_2022/bezzubchenko_olga_anatolijivna_zakharova_olga_volodimirivna/12-1-0-107

9. Бобох Н., Протасюк Г. Основні загрози економічній безпеці України в умовах кризових явищ. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2014. №6. С. 10–18.
10. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія. Київ: НППМБ, 2001. 300 с.
11. Бюро економічної безпеки України: офіційний сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/pro-biuro/misiia-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy>
12. Бюро економічної безпеки України: офіційний сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/>
13. Валовий внутрішній продукт у I–IV кварталах 2021 року й у 2021 році. Експрес-випуск. *Державна служба статистики України*. 2022. 17 с. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/03/25.pdf>
14. Варламова І. В. Рівень тінізації економіки: національні та світові тенденції. *Економіка і регіон*. 2013. № 4 (41). С. 58–63.
15. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46–53.
16. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти). К.: Інститут приватного права і підприємництва АпрН України, 1998. 56 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
18. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
19. Вплив війни РФ проти України на стан глобальної продовольчої безпеки. *UkraineInvest*: сайт. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/19-04-22/>
20. Горбулін В. Без права на покаєння. Харків: Фолио, 2009. 384 с.
21. Грибіненко О. М. Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку: Монографія. Д: Середняк Т.К., 2020. 434 с.

22. Грибіненко О. М., Шагоян С. М. Економічна складова стратегій національної безпеки країн, що розвиваються. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 50–1. С. 13–20.
23. Губенко І. В. Особливості формування системи показників економічної безпеки національної економіки. *Науковий вісник УДІЕУ*. 2011. № 4(12). С. 55–60.
24. Дергачова В. В., Колешня Я. О. Вплив сучасних інформаційних технологій на економічну безпеку підприємства. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2017. № 14. С. 431–437.
25. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF#Text>
26. Державна служба статистики України: Офіційний сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua>
27. Державна служба фінансового моніторингу: офіційний сайт. <https://fiu.gov.ua/pages/pro-sluzhbu/zagalni-vidomosti/pro-derzhfinmonitoring.html>
28. ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризиків (ІЕС/ISO 31010:2009, IDT). Видання офіційне. Київ : Мінекономрозвитку України, 2015. 80 с. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/dstu%2031010.pdf>
29. Дудка Ю. П. Стратегія подолання ризиків та загроз економічній безпеці України в глобалізованій економіці. *Економіка та держава*. 2009. № 3. С. 23–27.
30. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика: Частина 1. Монографія / С. Давиденко, О. Єгорова, В. Приходько та ін. Ужгород: РІК-У, 2017. 388 с.
31. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка / В. К. Васенко та ін. Черкаси : Маклаут, 2010. 366 с.
32. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки: Послання Президента

України до Верховної Ради України від 30.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02#Text>

33. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: НІСД, 2003. 368 с.

34. Жмуденко В. О. Моніторинг та контроль за станом економічної безпеки аграрної сфери як функції стратегічного управління. *Агросвіт*. 2015. № 21. С.25–30.

35. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. I квартал 2017 року. Міністерство економічного розвитку України, 2017. 22 с.

36. Звєряков М. І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання. *Економіка України*. 2017. № 11. С. 3–16.

37. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік. *Бюро економічної безпеки України*: офіційний сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/news/rezultaty-roboty-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-u-2022-rotsi>

38. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму 2019. *Організація з безпеки та співробітництва в Європі*. URL: <https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>

39. Інфляційний звіт Національного банку України. Квітень 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=4

40. Інфляційний звіт Національного банку України. Січень 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4

41. Інфляційний звіт НУБ (квітень 2021). *Національний банк України*: офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/ukrayinska-ekonomika-u-20212023-rokah-zrostatime-tempami-na-rivni-blizko-4-a-inflyatsiya-pochne-sprovilnyuvatisya-voseni-2021-roku--inflyatsiyuy-zvit>

42. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 198 с.

43. Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С. Про деякі проблеми у сучасній економічній безпекології. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2015. № 3(55). С. 8–18.
44. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2023. 172с.
45. Ладюк О. Д. Характеристика тіньової економіки в Україні. *Економіка та держава*. 2017. № 8. С. 32–34.
46. Любченко оцінив масштаби тіньової зайнятості в Україні. *Слово і діло. Аналітичний портал*: сайт. 21 липня 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/21/novyna/suspilstvo/lyubchenko-oczinuv-masshtaby-tinovoji-zajnyatosti-ukrayini>
47. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2011. 400 с.
48. Мазаракі А., Мельник Т. Економічна безпека України в умовах російської агресії. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 5. S. 4–28. URL: <http://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/1543/1471>
49. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : Монографія. К: ВПЦ “Київський університет”, 2006. 329 с.
50. Макроекономічний прогноз до Інфляційного звіту, квітень 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Macroeconomic_Forecast_table_2023_Q2.xlsx?v=4
51. Малиновська О. Вимушений виїзд українців за кордон: як коректно оцінити масштаби? *Національний інститут стратегічних досліджень*: сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenyu-vuyizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby>
52. Марена Т. Сучасні виклики стабільності банківської системи ЄС. *Виклики європейської регіональної політики в умовах пандемії COVID-19*:

збірник матеріалів міжнародного наукового круглого столу (м. Тернопіль, 11 грудня 2020 р.). Тернопіль : ЗУНУ, 2020, С. 50–53.

53. Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні. *Державна служба фінансового моніторингу України*: офіційний вебсайт. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/nacionalni-riziki/3261718-dokumenty/metodika-naczionalnoji-oczinki-rizikiv-vidmivannya-koshtiv-ta-finansuvannya-terorizmu-v-ukrajini-kopiyu.html>

54. Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. *Економіка і суспільство*. 2018. № 15. С.169–176.

55. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. Київ: КВІЦ, 1999. 462 с.

56. *Національне агентство з питань запобігання корупції*: офіційний сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/>

57. *Національне антикорупційне бюро України*: офіційний сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/>

58. Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання. Проект ЄС-МОП зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці. Звіт. 2018. 89 с. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/protydija-nezadeklarovanij-praci-1.pdf>

59. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: пер. з англ. /пер. з англ. І. Дзюби. Київ: Основи, 2000. 198 с.

60. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: Аналітична доповідь / за заг. ред. К. А. Кононенка. Київ, червень 2014 р. 42 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-06/0625_dop.pdf

61. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / за ред. К. А. Кононенка. К. : НІСД, 2013. 56 с.
62. Пищуліна О., Юрчишин В., Юрочко Т. Соціально-економічні наслідки коронакризи. Київ: Видавництво «Заповіт», 2021. 236 с.
63. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
64. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
65. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#top>
66. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 №2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
67. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки : Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18 лютого 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text>
68. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 9 жовтня 2013 року № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
69. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 №179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
70. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

71. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України. Постанова КМУ від 6 березня 2019 р. № 227 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n15>

72. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. №959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>

73. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

74. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. №3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

75. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

76. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

77. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» № 392/2020: Указ Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

78. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 06.05.2015 р. № 287/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

79. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 14 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

80. Про Стратегію кібербезпеки України: Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021.

URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

81. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007 року №105/2007 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>

82. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

83. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

84. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

85. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>

86. Пробоїв О. А., Гуменyak Л. В. Корупція і високий рівень тіньової економіки як визначальні фактори впливу на інвестиційну привабливість України та її інтеграційні прагнення. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 127–138.

87. Прямі іноземні інвестиції. *Мінфін*: сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2022/>

88. Рамазанов С. К., Бурбело О. А., Вітлінський В. В. Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень. Монографія / під заг. ред. проф. С. К. Рамазанова. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. 948 с.

89. Резнікова Н. В. Економічна незалежність країн в умовах глобальних трансформацій. К.: Аграр Медіа Груп, 2018. 460 с.
90. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01>
91. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyy-analiz-bezpekovo-ho-seredovyshcha-ukrayiny>
92. Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.
93. Рейкін В. С. Системні характеристики тіньової економіки та її компонентів. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль : ТНТУ, 2014. Т. 45. № 2. С.67–73.
94. Рейкін В. С. Аналіз міжнародних рейтингів України як індикаторів впливу детермінант тіньової економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 21. С. 47–52.
95. Рейтинг країн світу за індексом глобалізації. *KOF Swiss Economic Institute*: website. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
96. Рекун І. Економічна безпека як об'єктивне явище ринкової економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 108–112.
97. Рибчак О. С. Історичні аспекти розвитку тіньових відносин в економіці України. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць*. К. : КНЕУ, 2006. Вип. 16.1 С. 95–102.
98. Різник Н. С. Теоретичні засади формування системи діагностики економічної безпеки банку. *Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства: Економічні науки*. 2007. Вип. 66. С. 118–123.

99. Савич І. В. Детермінанти формування тіньової економіки України. *«Young Scientist» (економічні науки)*. 2014. № 12 (15). С. 89–91.
100. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. Москва: Catallaxy, 1995. 320 с.
101. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 24.11.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>
102. Статистика Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>
103. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015) «Шляхом європейської інтеграції» / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Heiets_Valerii/Stratehiiia_ekonomichnoho_i_sotsialnoh_o_rozvytku_Ukrainy_2004-2015_shliakhom_yevropeiskoi_intehratsii/
104. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
105. Тіньова економіка. Аналітична записка. Загальні тенденції тіньової економіки у січні-вересні 2021 року. Міністерство економіки України, 2022. 14 с.
106. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.
107. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К.: Артєк, 1995. 300 с.
108. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? *Економічна правда*. 2023. 10 січня URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>

109. Управління фінансово-економічною безпекою держави та шляхи запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам : кол. моногр. / А. В. Балабаниць, О. І. Гапонюк, М. О. Горбашевська та ін. Маріуполь : МДУ, 2020. 223 с.
110. Федик М. В. Макроекономічні наслідки впливу пандемії COVID-19 на світову економіку. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 40-46.
111. Федоров Е. В. Соціальні ризики безпекового розвитку України. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Економіка*. 2023. Вип. 25. С. 77–89. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-77-89>
112. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Оцінка процесів тінізації української економіки та економічна безпека країни. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2018. Вип. 16. С. 125–134 URL: <https://visnyk-ekonomics.mdu.in.ua/uk/visnik-16.pdf> (0,76 д.а. / 0,31 д.а.).
113. Федоров Е. В. Протекціонізм та національна безпека. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20 листопада 2020 р. Маріуполь : МДУ, 2020. С. 33–34.
114. Федоров Е. Зовнішньоекономічна безпеки країни в умовах воєнного стану. *European Regional Policy And Security Threats: Closing conference of ERegPol project*. West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine June 14, 2022.
115. Федоров Е. В. Вплив сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2023. № 2 (66). С. 74–85. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8155111>.
116. Федоров Е. В. Глобальні ризики сучасного економічного розвитку. *Актуальні проблеми освіти та науки* : збірник матеріалів XXV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ, м. Київ, 10 лютого 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка. Київ : МДУ, 2023. С. 31–33.
117. Федоров Е. В., Карпенко О. І., Вплив процесів глобалізації на тінізацію економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та*

політико-правовий простір : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь 22 листопада 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 32–33.

118. Федоров Е. В. Стратегічні завдання у сфері зовнішньоекономічної безпеки України. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 19 листопада 2021 р. Маріуполь : МДУ, 2021. С. 113–114.

119. Федоров Е. В. Тенизация экономики как фактор дестабилизации. *Strategii și politici de management în economia contemporană* : Conferința Științifică Internațională. Ediția a VI. Chișinău, 26–27 martie 2021. Chișinău, 2021. P. 289–292.

120. Федоров Е. В. Умови безпекового розвитку національних економік в сучасних умовах глобального середовища. *Особливості інтеграції країн в світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 листопада 2022 р. / за заг. ред. д.е.н., проф. О. В. Булатової. Київ : МДУ, 2022. С. 155–158.

121. Федоров Е. В., Булатова О. В. Виклики, загрози та ризики формування національної економічної безпеки: глобальний та національний рівень. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2022. Вип. 23. С. 52–65. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-12-23-52-65>

122. Федоров Е. В., Булатова О. В. Інструментарій оцінки ризиків безпекового розвитку країн. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2021. Вип. 22. С. 73–87. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-11-22-73-87>

123. Федоров Е. В., Булатова О. В. Класифікація загроз національної безпеки за багатоаспектними ознаками. *Напрями та сучасні фактори розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти* : матеріали

міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 7–8 грудня 2018 року. Ужгород, 2018. С. 12–14.

124. Федоров Е. В., Булатова О. В. Рейтинг України у відповідних міжнародних порівняннях як індикатор рівня тонізації економіки. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса 01 грудня 2018 р. Одеса, 2018. С. 20–22.

125. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Загальні тенденції тінізації української економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 08 грудня 2018 р. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 116–117.

126. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с. С. 66–67.

127. Федоров Е. В., Загрози та ризики національної економічної безпеки. *Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів: країни Балтії – Україна: єдність, підтримка, перемога*: збірник наукових праць, матер. III міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 8.06.2023. Київ : КНЕУ, 2023. С. 233–236.

128. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Торговая политика и обеспечение национальной безопасности. *Aspecte ale dezvoltării potențialului economico-managerial în contextul asigurării securității naționale* : materialele conferinței științifice internaționale (Bălți, 30 noiembrie-01 decembrie 2018). Iași : PIM, 2019. С.92–94

129. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Экономическая безопасность и теневая экономика. *Проблемы и вызовы экономики региона в*

умовиях глобалізації: матеріали IV національної научно-практичної конференції, г. Комрат, 19 декабря 2018 г. Комрат, 2018. С. 148–151.

130. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів: Ахілл, 2008. 660 с.

131. Формування міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах: Монографія / За заг. ред. О.В. Булатової. Маріуполь: МДУ, 2020. 255 с.

132. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. *Новая постиндустриальная волна на Западе: антология* / под ред. В. Л. Иноземцева. М., 1999. С. 528–556.

133. Харазішвілі Ю. М., Дмитренко Н. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні. *Економіка України*. 2010. № 12. С. 16–28.

134. Черевко О. В. Детінізація економіки (аналіз, оцінка та механізм зниження рівня тіньової економіки). К.: Видавничий Дім “Корпорація”, 2004. 94 с.

135. Шайдоров О. І. Економічна безпека в системі національної безпеки. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 395–400.

136. Шелудько Н. М. Проблема тіньової економіки в Україні. *Фінанси України*. 2002. № 9. С. 80–87.

137. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення. К.: КНЕУ, 2012. 193 с.

138. Юськів Х. В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному та регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *International relations*. 2016. № 11. URL: https://www.researchgate.net/publication/343007211_Novi_vikliki_ta_zagrozi_dla_sistemi_nacionalnoi_bezpeki_derzavi_v_umovah_transformacii_sistemi_miznarodnih_vidnosin_na_globalnomu_ta_regionalnomu_rivniah_teoretiko-metodologichni_ta_prikladni_aspekti

139. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy. URL:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf

140. Ackroyd, P., Marsden, S. Enhancing safety culture - simple, effective approaches to making improvement. *Paper presented at the Institution of Chemical Engineers Symposium Series*. 2006. No 151. Pp. 479–501. URL: <https://www.icheme.org/media/9820/xix-paper-32.pdf>

141. All Hazards Risk Assessment Methodology Guidelines (2011-2012). *Public Safety Canada*. 2012. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ll-hzrds-ssssmnt-archvd/ll-hzrds-ssssmnt-archvd-eng.pdf>

142. Anderson B. Imagined communities reflections on the origin and spread of nationalism. Verso, 1983. 256 p.

143. Andrusac G. Economic Security – New Approaches In The Context Of Globalization. *Ces Working Papers Centre For European Studies*. 2015. Vol. VII (2), P. 232–240.

144. Australia's natural hazards risk profile (2020). *The Australian Institute for Disaster Resilience*: website URL: <https://knowledge.aidr.org.au/resources/ajem-april-2020-australia-s-natural-hazards-risk-profile/#>

145. Baldwin D. A. The concept of security. *Review of International Studies*. 1997. Vol. 23. № 1. P. 5–26. URL: [http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20\(1997\)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf](http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20(1997)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf)

146. Baldwin R., Evenett S. The Collapse Of Global Trade, Murky Protectionism, And The Crisis: Recommendations for the G20. London : Centre for Economic Policy Research, 2009. 103 p.

147. Basel AML Index 2022: 11th Public Edition – Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL:

https://index.baselgovernance.org/api/uploads/221004_Basel_AML_Index_2022_72cc668efb.pdf

148. Basel AML Index. *University of Basel*: website. URL: <https://baselgovernance.org/basel-aml-index>

149. Battistelli F., Galantino M. G. (2019). Dangers, Risks and Threats: An Alternative Conceptualization to the Catch-All Concept of Risk. *Current Sociology*. 2019. Vol. 67 (1). Pp. 64–78. URL: <https://doi.org/10.1177/0011392118793675>

150. Beck U. Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision. *Constellations Volume*. 2009. № 1. P. 3–22.

151. Berdiev A. N., Saunoris J. W. Does Globalisation Affect The Shadow Economy? *World Economy*. 2018. Vol. 41, № 1. P. 222–241.

152. Boholm M., Möller N., Hansson S. The Concepts of Risk, Safety, and Security: Applications in Everyday Language. *Risk Analysis: An Official Publication of the Society for Risk Analysis*. 2016. Vol. 36, Is. 2. Pp. 320–338. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/risa.12464>

153. Buehn, A., Farzanegan, M. R. Smuggling Around The World: Evidence From A Structural Equation Model. *Applied Economics*. 2012. Vol. 44. P. 3047–3064.

154. Bulatova O., Shabelnyk T., Chentukov Y., Marena T. The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*. 2020. Vol. 9, Is. 1, P. 1–13.

155. *Business Environment Risk Intelligence*: official website. URL: <https://beri.com/about-beri/>

156. Buzan B. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Wheatsheaf Books LTD, 1983. 262 p.

157. Buzan B., Waever O., Wilde J. de. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder. CO: Lynne Rienner. 1998. 239 p.

158. Castells M., Portes A. World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. *The Informal Economy: Studies in Advanced and*

Less Developed Countries / A. Portes, M. Castells, and L.A. Benton (eds.). Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 1989. P. 11–37.

159. Chentukov Y., Marena T., Zakharova O. Challenges and threats to the debt security of Central and Eastern European countries. *Central European political studies*. 2021. Is. 2, P. 135–152.

160. Ciută F. Security and the Problem of Context: A Hermeneutical Critique of Securitisation Theory. *Review of International Studies*, 2009. Vol. 35(2). Pp. 301–326.

161. Січиокно Г.Б. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 4 (52), С. 205–212. DOI: 10.31732/2663-2209-2018-52-205-212-1

162. Corruption perceptions index 2022. *Transparency International: official website*. URL: https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2022_English.pdf

163. Corruption perceptions index. 2021. *Transparency International: official website*. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>

164. Countries monitored by International Country Risk Guide (ICRG). *PRS Group: official website*. URL: <https://epub.prsgroup.com/icrg-countries>

165. Country Risk Model EIU. *Economist Intelligence*. URL: <https://www.eiu.com/n/solutions/country-risk-model/>

166. COVID-19 Coronavirus Pandemic. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

167. Digital Riser Report 2021. *European Center for Digital Competitiveness*. URL: https://digital-competitiveness.eu/wp-content/uploads/Digital_Riser_Report-2021.pdf

168. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington: The World Bank, 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf>

169. Doing Business: official website. URL: <http://www.doingbusiness.org>.

170. Dollar D., Kraay A. Growth is Good for the Poor. *Journal of Economic Growth*. 2002. Vol. 7. Is. 3. P. 195–225.

171. Drenski A., Hallren R., Lee J. Tariff Evasion In Global Trade Data. *Journal Of International Trade And Economic Development*. April 2019. № 28(7). Pp. 1–14.

172. Effective Inter-Agency Co-operation in Fighting Tax Crimes and Other Financial Crimes - Third Edition, Paris : OECD Publishing, 2017. 492 p. URL: <http://www.oecd.org/tax/crime/effective-inter-agency-co-operation-in-fighting-tax-crimes-and-other-financial-crimes.htm>

173. Emergent Best Practices in National Risk Assessment Practices and Process / D. Hales (ed) Contract Report, 2016. URL: https://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc257/p804974_A1b.pdf

174. Enhancing Ukraine's anti-corruption measures to safeguard the recovery. Ukraine Recovery. Conference 2023 in London. / [The Basel Institute on Governance; Transparency International Ukraine]. URL: <https://baselgovernance.org/sites/default/files/2023-06/230620-URC2023.pdf>

175. EU Commission Staff Working Paper. Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management. Brussels, 21.12.2010 SEC(2010) 1626 final. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/about/COMM_PDF_SEC_2010_1626_F_staff_working_document_en.pdf

176. Euromoney Country Risk. *Euromoney*: website. URL: <https://www.euromoneycountryrisk.com/methodology#AboutUs>

177. Fedorov E. Assessment of economic risks to secure development of Ukraine. *Journal of European economy*. 2023. Vol. 22. № 2 (85). April–June 2023. P. 184–209. URL: <https://doi.org/10.35774/jee2023.02.184>

178. Fedorov E., Bulatova O., Trofymenko M, Karpenko O. The external component of national economic security. *Przegląd Strategiczny*. 2020, Issue 13. P. 425–437. URL: <https://doi.org/10.14746/ps.2020.1.26>

179. Feedbrugge F. Y. M. The Soviet Second Economy in a political and legal Perspective. The Underground Economics. *The Evasion and Information Distortion*; Ed. By E. L. Feige. Cambridge etc. Cambridge University Press, 1989. P. 297–238.

180. Feige E. How big is the Irregular Economy? *Challenge*. 1979. Vol. 6. № 22. P. 5–13.

181. Feige E. L. The Meaning of the “Underground Economy” and the Full Compliance Deficit. *The Economics of the Shadow Economy*. Studies in Contemporary Economics, vol 15; Gaertner W., Wenig A. (eds). Springer, Berlin, Heidelberg, 1985. P. 19–36. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-88408-5_2

182. Fight against money laundering and terrorist financing. *Council of the EU and the European Council*: official website. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-against-terrorism/fight-against-terrorist-financing/#priority>

183. Fighting Tax Crime – The Ten Global Principles, Second Edition. OECD, 2021. 78 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/006a6512-en>

184. Financial Secrecy Index 2022. *Tax Justice Network*: website. URL: <https://fsi.taxjustice.net/country-detail/#country=UA&period=22>

185. Five hidden ways that globalization is changing. *McKinsey & Company*: website. January, 2019. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/innovation-and-growth/five-hidden-ways-that-globalization-is-changing>

186. Fleming S., Mancini P. D., Pilling D. 'Erratic' European Covid vaccine donations hamper African jabs rollout. *Financial Times*. 9 December 2021. URL: <https://www.ft.com/content/d0b53ea4-5eef-4bc7-814c-a69b0dfa1c06>

187. Freelon K. In Brazil's successful vaccine campaign, a lesson for the U.S. *Undark Magazine*. 14 October 2021. URL: <https://undark.org/2021/10/14/in-brazil-successful-vaccine-campaign-lesson-for-us/>

188. Friedman E., Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P. Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69 countries. *Journal of*

Public Economics. 2000. Vol. 76, Is. 3, P. 459–493. URL: [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00093-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00093-6).

189. Future Global Shocks. Improving risk governance. OECD Reviews of Risk Management Policies. OECD Publishing, 2011. 138 p. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/24/36/48256382.pdf>

190. GDP per capita (current US\$). *The World bank*: official website. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

191. Gellner E. Nations and nationalism. Blackwell: Oxford, 1983. 150 p.

192. Germany announces plans to create new financial crime authority. *Fintech Global*: website. August 30, 2022. URL: <https://fintech.global/2022/08/30/germany-announces-plans-to-create-new-financial-crime-authority/>

193. Global competitiveness reports 2011–2019. *World Economic Forum*: official website. URL: <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>

194. Global Dynamics. Global Trade Alert. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics/day-to_0709/flow_all

195. Global Economic Prospects, January 2023. *A World Bank Group*. URL: https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/Forecast_table_a87-dfeb-5b5c-b00a-727d04ade275/content

196. Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes. Organisation for Economic Co-operation and Development: official website. URL: <https://www.oecd.org/tax/transparency/>

197. Global inflation will fall in 2023 and 2024 amid subpar economic growth. *World Economic Outlook: Inflation Peaking amid Low Growth: Overview*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/01/31/world-economic-outlook-update-january-2023>

198. Global innovation index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. 14th Edition. Geneva: World Intellectual Property Organization. 2021. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2021/

199. Global jobs growth will halve in challenging 2023: ILO. *Reuters*. January 16, 2023. URL: <https://www.reuters.com/markets/global-jobs-growth-will-halve-challenging-2023-ilo-2023-01-16/>
200. Global nuclear arsenals are expected to grow as states continue to modernize—New SIPRI Yearbook out now. *Stockholm International Peace Research Institute*: official website. June, 13, 2022. URL: <https://sipri.org/media/press-release/2022/global-nuclear-arsenals-are-expected-grow-states-continue-modernize-new-sipri-yearbook-out-now>
201. Global Risks 2011. Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2011.pdf
202. Global Risks Report. 2022. *World Economic Forum*: website. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2022>
203. Grossman G. A. Torsorial View of the Soviet Second economy. *Berkeley – Duke Occasional Papers on the Second Economy in the Second Economy in the USSR*. Paper №4, 1985. 48 p.
204. Growth, aid and policies in countries recovering from war. OECD development co-operation working papers, 2012. URL: <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/WP1%20Growth%20Aid%20and%20Policies.pdf>
205. Guide to Integrated Risk Management. *Government of Canada*: official website. URL: <https://www.canada.ca/en/treasury-board-secretariat/corporate/risk-management/guide-integrated-risk-management.html>
206. Gunnella V., Quaglietti L. The economic implications of rising protectionism: A euro area and global perspective. *Economic Bulletin*. 2019. Articles, 3. European Central Bank. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2019/html/ecb.ebart201903_01~e589a502e5.en.html
207. Gutmann, P. M. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, 1977. Vol. 33, No 6, Pp. 26–34. URL: <http://www.jstor.org/stable/4478078>. Accessed 7 Aug. 2023.

208. Hart K. Informal Economy. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd edition; Durlauf S. N., Blume L. E. (eds). Palgrave Macmillan, London, 2008. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-349-58802-2_794
209. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Global Transformations, Politics, Economics and Culture*. Cambridge. Blackwell Publishers, 1999. p. 9.
210. Heyerdahl A. Risk assessment without the risk? A controversy about security and risk in Norway. *Journal of Risk Research*, 2022. 25:2. Pp. 252–267. URL: <https://doi.org/10.1080/13669877.2021.1936610>.
211. Hobsbawm E., Ranger T. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 322 p.
212. Hooghe L, Marks G. *Multi-level governance and European integration*. MD: Rowman & Littlefield, 2001. 251 p.
213. Horizonscan Nationale Veiligheid. 2019. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) URL: <https://www.rivm.nl/sites/default/files/2019-11/Horizonscan%20nationale%20veiligheid%202019.pdf>
214. Hurrell A. *On Global Order: Power, Values, and the Constitution of International Society*. Oxford University Press, 2007. 196 p.
215. IEC 31010:2019. Risk management — Risk assessment techniques. *International electrotechnical commission*. URL: <https://www.iso.org/standard/72140.html>
216. Index of economic freedom. *The Heritage Foundation*: website. URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>
217. Informal Economy Database. *The World Bank*: official website. URL: <https://www.worldbank.org/en/research/brief/informal-economy-database>
218. Interim National Security Strategic Guidance 2021. The Whitehouse. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>.
219. International Property Rights Index. Ukraine, 2022. *Property Rights Alliance*: website. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine>

220. International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities. N.Y.: United National Publication, 2010. 144 p.
221. ISO 31000:2018 Risk management – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/standard/65694.html>
222. ISO Guide 73:2009 Risk management – Vocabulary. URL: <https://www.iso.org/standard/44651.html>
223. Kahler M. Economic security in an era of globalization: definition and provision. *The Pacific Review*. 2004. Vol. 17. № 4. P. 485–502. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0951274042000326032>
224. Kolodziej E. A. Renaissance in Security Studies? Caveat Lector! *International Studies Quarterly*. 1992. Vol. 36 № 4. P. 421–438.
225. Kolowrat H. 5 financial crime trends to watch in 2023. URL: <https://www.cgi.com/en/blog/banking-and-capital-markets/5-financial-crime-trends-watch-2023>
226. Kos D. War and Corruption in Ukraine. *Eucrim*. 2022. Is. 2. P. 152–157. DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2022-007>
227. Langenhove L.V. Building regions: the regionalization of the world order. Ashgate, 2011. 177 p.
228. MacKillop B. Canada launches international public-private partnership targeting illegal wildlife trade: Project Anton URL: [https://www.border-security-report.com/canada-launches-international-public-private-partnership-targeting-illegal-wildlife-trade-project-anton/#:~:text=Project%20Anton%20is%20led%20by%20Scotia bank%20in%20Canada,expertise%20and%20tools%20in%20combatting%20illegal%20wildlife%20trade](https://www.border-security-report.com/canada-launches-international-public-private-partnership-targeting-illegal-wildlife-trade-project-anton/#:~:text=Project%20Anton%20is%20led%20by%20Scotia%20bank%20in%20Canada,expertise%20and%20tools%20in%20combatting%20illegal%20wildlife%20trade).
229. McSweeney B. Dynamic Diversity: Variety and Variation Within Countries. *Organization Studies*. 2009. Vol. 30(9). P. 933–957 URL: https://www.researchgate.net/publication/216259581_Dynamic_Diversity_Variety_and_Variation_Within_Countries

230. Medina L., Schneider F. The evolution of shadow economies through the 21st century. *The Global Informal Workforce: Priorities for Inclusive Growth*; Delechat C. und L. Medina (eds.). International Monetary Fund, Washington DC, USA, 2021. S. 10–6.

231. Migliaccio A. These Are the Biggest Risks the World Faces in Next 10 Years. Bloomberg, 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-11/confidence-in-faster-glo>

232. Money Laundering from Environmental Crimes, FATF, Paris, France, 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/methodsandtrends/documents/money-laundering-environmental-crime.htm>

233. Moody`s analytics. Sanction: one year on. Conflict, change, and new horizons. URL: <https://www.moodys.com/web/en/us/site-assets/sanctions-one-year-on-feb2023-LOWRES.pdf>

234. Murdoch C., Trager F. Economic factors as objects of security; Economics, security and vulnerability. *Economic issues and national security*. Lawrence, 1977.P.67–98.

235. Nanto D. K. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy. CRS Report for Congress. *Congressional Research Service*. 2011. URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R41589.pdf>

236. National Disaster Resilience Strategy 2019. *New Zeland Government*. URL: <https://www.civildefence.govt.nz/assets/Uploads/publications/National-Disaster-Resilience-Strategy/National-Disaster-Resilience-Strategy-10-April-2019.pdf>

237. National Emergency Risk Assessment Guidelines (NERAG) Handbook (2020). *The Australian Institute for Disaster Resilience*. URL: https://www.aidr.org.au/media/7600/aidr_handbookcollection_nerag_2020-02-05_v10.pdf

238. National Risk Assessment. The National Network of Safety and Security Analysts (2019). URL: <https://english.nctv.nl/binaries/nctv->

en/documenten/publications/ 2019/09/18/dutch-national-risk-assessment/Dutch+National+Risk+Assessment++2019.pdf

239. National Risk Assessments: A Cross Country Perspective. OECD Publishing, Paris, 2018. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264287532-en>. <https://www.oecd.org/gov/national-risk-assessments-9789264287532-en.htm>

240. National Risk Profile 2016 An All Hazard overview of potential disasters and threats in the Netherlands. URL: https://www.rivm.nl/sites/default/files/2018-11/Dutch%20National%20Risk%20Profile%202016_english.pdf

241. National Risk Profile of Denmark 2022. URL: <https://www.brs.dk/globalassets/brs---beredskabsstyrelsen/dokumenter/krisestyring-og-beredskabsplanlagning/2022/-national-risk-profile-2022-.pdf>

242. National Risk Profile. A national emergency preparedness and awareness tool. *Public Safety Canada*, 2023. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2023-nrp-pnr/index-en.aspx>

243. National-level Risk Assessments. An Analysis Report. November 2013. *European Union Agency for Network and Information Security*. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/nlra-analysis-report/@@download/fullReport>

244. Nesadurai H. Conceptualising economic security in an era of Globalisation: what does the east Asian experience reveal? *CSGR Working Paper No. 157/05 Institute of Defence and Strategic Studies (IDSS)*. Nanyang Technological University, 2005. 26 p.

245. New Zealand's National Risk Approach. URL: <https://www.dpmc.govt.nz/our-programmes/national-security/national-risk-approach-0>

246. New Zealand's Nationally Significant Risks. URL: <https://www.dpmc.govt.nz/our-programmes/national-security/national-risk-approach/new-zealands-nationally-significant-risks>

247. Nunes-Vaz R., Lord S., Bilusich D. From Strategic Security Risks to National Capability Priorities. *Security Challenges*. 2014. Vol. 10(3). Pp. 23–50. URL: <http://www.jstor.org/stable/26465444>

248. Output Decline in Eastern Europe. Unavoidable, External Influence or Homemade? / Holzmann R., Gács J., Winckler G. (Editors). Springer Dordrecht, 1995, XVI, 383 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-94-011-0283-4>

249. Panchenko V., Reznikova N., From Protectionism to Neo-Protectionism: New Dimensions of Liberal Regulation. *International Economic Policy*. 2017. № 2 (27). P. 91–111. URL: https://www.researchgate.net/publication/326424326_From_Protectionism_to_Neo-Protectionism_New_Dimensions_of_Liberal_Regulation

250. Pascual-Ramsay A., Sáinz A. The World in 2030: Global Trends and Risks That Will Shape the World over the Next 20 Years. *ESADEgeo*. Position Paper 36. October 2014. 39 p.

251. Petersen K. Risk Analysis – a Field within Security Studies? *European Journal of International Relations*, 2012. Vol. 18. Is. 4. Pp. 693–717. URL: <https://doi.org/10.1177/1354066111409770>

252. Political and Country Risk. *ControlRisks*: website. URL: <https://www.controlrisks.com/our-services/political-and-country-risk>

253. Portes A., Boroz J. The informal Sector under Capitalism and State Socialism. A Preliminary Comparison. *Social Justice*. 1988. Vol. 15. № 3–4. P. 17–18.

254. Profiling Australia's Vulnerability: The interconnected causes and cascading effects of systemic disaster risk. National Resilience Taskforce, 2018. URL: <https://knowledge.aidr.org.au/media/6682/national-resilience-taskforce-profiling-australias-vulnerability.pdf>

255. Public governance in Ukraine Implications of Russia's war. *OECD*: official website. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/public-governance-in-ukraine-c8cbf0f4/>
256. Renner M. The Anatomy of Resource Wars. Worldwatch Institute, 2002. URL: <http://www.worldwatch.org/system/files/WP162.pdf>
257. Reznikova N., Bulatova O., Ptashchenko O., Ivashchenko O. “Z-Owning” And “Z-Consumption” in the conditions of movement from shareholder to stakeholder capitalism: values as the basis of self-identification. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.5.28>
258. Reznikova N., Panchenko V., Bulatova O. The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic Patriotism. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. P. 274–281. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-274-281>
259. Rodrik D. The New Global Economy And Developing Countries: Making Openness Work. Washington D.C.: Overseas Development Council, 1999. 168 p.
260. Romm T. U.S. watchdog estimates \$45.6 billion in pandemic unemployment fraud. *The Washington Post*. September 23, 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2022/09/22/unemployment-fraud-coronavirus-pandemic/>
261. Rose A. K. Do We Really Know That The WTO Increases Trade? *American Economic Review*. 2004. Vol. 94. Is. 1. Pp. 98–114.
262. Sachs J. D., Warner A. Economic Reform and the Process of Global Integration. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1995. No. 1. P. 1–118.
263. Schneider F. Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003–2021: Due to the Corona Pandemic a Strong Increase in 2020 and a Modest Decline in 2021. *African Journal of Political Science*. September, 2021. Vol. 15(2). Pp. 005. URL: www.internationalscholarsjournals.com

264. Schneider F. New COVID-related results for estimating the shadow economy in the global economy in 2021 and 2022. *International Economics and Economic Policy*. 2022. Vol. 19. Pp. 299–313. URL: <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00537-6>

265. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries, No 514, IZA Discussion Papers. Institute of Labor Economics (IZA), 2002.

266. Scholte J. A. Globalisation: A Critical Introduction. New York: St. Martin's Press, St. Martin's Press, 2000. 361 p.

267. Simon J., Kaufmann D., Shleifer A. The Unofficial Economy in Transition. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1997. No. 2. Pp. 159–239 URL: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/30728045/1997b_bpea_johnson_kaufmann_shleifer_goldman_weitzman.pdf

268. Smith J. D. Market Motives in the Informal Economy. *The Economics of the Shadow Economy. Studies in Contemporary Economics*, vol 15; Gaertner W., Wenig A. (eds). Springer, Berlin, Heidelberg, 1985. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-88408-5_10

269. State of Financial Crime 2023. ComplyAdvantage: website. <https://get.complyadvantage.com/insights/the-state-of-financial-crime-2023>

270. Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV). *World Health Organization*, 30 January 2020. URL: [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov))

271. Stiglitz J. The global crisis, social protection and jobs. *International Labour Review*. 2009. Vol. 148, No. 1–2. Pp. 1–13.

272. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-80. *Staff Papers (International Monetary Fund)*. Jun., 1983. Vol. 30, No. 2. Pp. 283–305 (23 pages).

273. The Global Risks Report 2021:16th Edition. Geneva: World Economic Forum, 2021. 97 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021
274. The Global Risks Report 2022: 17th Edition. Geneva: World Economic Forum, 2022. 117 p. URL: <http://surl.li/dpode>
275. The Global Risks Report 2023. 18th Edition. Insight Report. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf
276. The ICRG Methodology. *PRSGroup*: website. URL: <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2022/04/ICRG-Method.pdf>
277. The World Economic Outlook (WEO) database. 2019. *International monetary fund*: official website. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx>
278. *Transparency International*: official website. URL: <https://www.transparency.org>.
279. *UNCTADstat*: official website. URL: <https://unctadstat.unctad.org/EN/>
280. Watson W., Sallie J. Regulatory Protectionism: A Hidden Threat to Free Trade. *Policy Analysis*. 2013. № 723. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/wps/cato/0028016/f_0028016_22810.pdf.
281. Williams P. D. Security Studies: An Introduction. London Routledge, 2008. p. 3 576 p.
282. Wiśniewski M. The Economy and Its Shadow. *Eastern European Economics* Vol. 24, No. 4, The Polish Economic Crisis, Part II (Summer, 1986), pp. 29–39.
283. Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands. Ministry of Security and Justice, 2014. URL: https://www.unisdr.org/preventionweb/files/62223_workingwithscenariosriskassessmenta.pdf

284. World Economic Situation and Prospects 2023. URL: <https://desapublications.un.org/publications/world-economic-situation-and-prospects-2023>

285. *World economic forum*: official website. URL: <http://www3.weforum.org>.

286. World Economic Outlook (WEO) database. *International monetary fund*: website. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending>

287. Xiazi X., Shabir M. Coronavirus pandemic impact on bank performance. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.1014009/full>

288. Zelikow P., Edelman E., Harrison K. and Gventer, C. The Rise of Strategic Corruption: How States Weaponize Graft. *Foreign Affairs Magazine*. 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-06-09/rise-strategic-corruption>

289. Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Warszawa, Fundacja Studiów Międzynarodowych Scholar, 1999. 406 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А*До спеціалізованої
вченої ради***АКТ****про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Федорова Е.В. на тему
«Формування економічної безпеки України в контексті
сучасних глобальних викликів»**

Довідку надано Федорову Едуарду Володимировичу в тому, що результати його наукових досліджень, присвячених теоретико-методологічним аспектам формування економічної безпеки національної економіки в контексті сучасних глобальних викликів, а саме обґрунтування особливостей забезпечення економічної безпеки України в сучасних умовах світогосподарського розвитку, знайшли практичне впровадження в діяльності Комітету Верховної ради України з питань фінансів, податкової та митної політики.

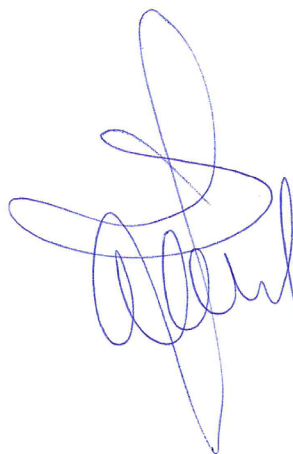
Отримані результати оцінки впливу викликів та ризиків сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки України, визначення та дослідження складових безпекового розвитку національної економіки, напрями попередження ризиків та детінізація економіки України за сферами виникнення та складовими економічної безпеки було враховано при підготовці відповідних нормативно-правових документів, а саме:

- Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки № 8131 від 17.10.2022;
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану №9107-1 від 30.03.2023;
- Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану № 8401 від 31.01.2023;
- Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період воєнного стану № 7190 від 22.03.2022;

Продовження додатку А

- Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо здійснення моніторингу потенційних загроз національній безпеці України у сфері економіки № 7176 від 19.03.2022;
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей діяльності фінансового сектору у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні № 7465-1 від 24.06.2022.

**Керівник секретаріату
Комітету з питань фінансів,
податкової та митної політики**

І.М. Прийма

продовження додатку А

А К Т

про впровадження у практичну діяльність Бюро економічної безпеки України результатів особистих наукових досліджень Федорова Едуарда Володимировича

Комісія Бюро економічної безпеки України у складі: керівника Департаменту організаційного забезпечення діяльності БЕБ, доктора юридичних наук, професора О.Ю. Дрозда (голова комісії); керівника відділу Департаменту аналізу інформації та управління ризиками БЕБ, доктора юридичних наук, професора В.В. Арешонкова; провідного інспектора Департаменту організаційного забезпечення діяльності БЕБ, доктора юридичних наук, старшого дослідника К.В. Шкарупи, склала цей акт про те, що результати наукових досліджень Е.В. Федорова використовуються в практичній діяльності Бюро економічної безпеки України, а саме:

запропонований методичний інструментарій оцінки рівня ризику безпекового розвитку, що дозволяє надати кількісну та якісну оцінку умовам стійкого розвитку національної економіки з позиції впливу ризиків та загроз, впроваджено у Порядок застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27 лютого 2023 р. за № 350/39406);

науково-практичні рекомендації щодо попередження ризиків в контексті детінізації економіки України за сферами виникнення та складовими економічної безпеки, враховано при розробці перспективних планів роботи Бюро економічної безпеки України на 2022, 2023 рік.

Зазначені результати особистих наукових досліджень мають високий науковий та практичний рівень розробки досліджуваної проблематики, дозволяють підвищити ефективність проведення інформаційно-аналітичної діяльності із виявлення ризиків вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки, а також попередження та протидії кримінальним правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави.

Члени комісії:

 Олексій ДРОЗД
Віталій АРЕШОНКОВ
Костянтин ШКАРУПА

продовження додатку А

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

майдан імені С. П. Корольова, 1, м. Житомир, 10014, тел. (0412) 47-08-57, факс 47-11-09,

www.oda.zht.gov.ua, e-mail:ztadm@apoda.zht.gov.ua, код ЄДРПОУ 00022489

Від 01.08.2023 № 4191/2-23/44 На № _____ від _____ 20__

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
«Формування економічної безпеки України в контексті
сучасних глобальних викликів»
Федорова Едуарда Володимировича

Довідка видана у підтвердження того, що результати дисертаційного дослідження Федорова Е.В. на тему «Формування економічної безпеки України в контексті сучасних і глобальних викликів» позитивно схвалені Житомирською обласною державною адміністрацією та були використані в ході розроблення Програми економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2023 рік при визначенні пріоритетних напрямів регіональної економічної політики, а саме розробці розділу 1. «Забезпечення умов для економічного і соціального розвитку», зокрема його підрозділу 7. «Інформаційний та цифровий розвиток».

Практичний інтерес представляють рекомендації інноваційних підходів у досліджуваній сфері щодо розв'язання проблемного питання «недостатня захищеність інформаційних ресурсів та мереж органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного часу».

Начальник

Віталій БУНЕЧКО

продовження додатку А

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«АРІТЕЙЛ»

Адреса: 04070, м. Київ, вул. Іллінська, буд. 8

Електронна адреса: office@aretail.com.ua

Розрахунковий рахунок UA18380805000000026002557894 в ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»
МФО 380805, Код ЄДРПОУ 41135005, ПІН 411350026567

Вих. №28-07-01

від 28.07.2023р.

До спеціалізованої
вченої ради

Довідка

про впровадження результатів дослідження

Федорова Едуарда Володимировича на тему
«Формування економічної безпеки України
в контексті сучасних глобальних викликів»

Результати дослідження, які отримані в дисертаційній роботі Федорова Едуарда Володимировича на тему «Формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів», використовуються в практичній діяльності ТОВ «АРІТЕЙЛ», зокрема, запропоновані етапи методики оцінювання ризиків на національному рівні враховуються при визначенні стратегії виходу на зовнішні ринки інших країн.

Типологізація чинників сучасного глобального середовища, що впливають на стан економічної безпеки, яку запропоновано Федоровим Е.В., застосовано при розробці маркетингової політики підприємства тощо.

Генеральний директор

Сергієнко М.В.

продовження додатку А

**ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «УКРАЇНЬКА
ПОСТАЧАЛЬНА ГРУПА»**

66200, Україна, Одеська область, Савранський район, смт. Саврань, вулиця Базарна, буд.14
ЄДРПОУ 39259817

Вих.№ УПГ/31/07-23
Від «31» липня 2023 р.

**До спеціалізованої
вченої ради**

Довідка

**про впровадження результатів дослідження
Федорова Едуарда Володимировича на тему
«Формування економічної безпеки України
в контексті сучасних глобальних викликів»**

Результати дослідження, які отримані в дисертаційній роботі Федорова Едуарда Володимировича на тему «Формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів», використовуються в практичній діяльності ТОВ «Українська постачальна група», зокрема, запропоновані етапи методики оцінювання ризиків на національному рівні враховуються при визначенні підприємством стратегії виходу з власним продуктом на зовнішні ринки інших країн світу.

Крім зазначеного, типологізація чинників сучасного глобального середовища, що впливають на стан економічної безпеки, яку запропоновано Федоровим Е.В., застосована при розробці підприємством власної маркетингової політики, включаючи дослідження окремих потенційних ринків збуту, перспектив їх трансформації, перепрофілювання тощо.

Директор

Сергій ТРОЯН

продовження додатку А

Громадська організація
«НАЦІОНАЛЬНА КОЛЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ»

вул. Мечникова, 4/1, оф.18-Б, м. Київ, 01001, тел. +380975491061, E-mail:national_board@ukr.net
код ЄДРПОУ 43542446

Вихід № 27\07\2023 № 1505

До спеціалізованої вченої ради

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Федорова Е.В. на тему «Формування економічної безпеки України
в контексті сучасних глобальних викликів»

Данною довідкою підтверджується, що у практичній роботі Громадська організація «Національна колегія економічної безпеки та захисту інвестицій» використано результати дисертаційної роботи Федорова Едуарда Володимировича на тему «Формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів», а саме рекомендації щодо удосконалення сучасної інституційної інфраструктури в Україні, що забезпечує постійний моніторинг економічної діяльності з метою виявлення, оцінювання, визначення ризиків, управління ними та прогнозування задля забезпечення економічної безпеки країни.

З повагою

Голова наглядової ради

Луцуляк В.О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

просп. Будівельників, 129-а, м. Маріуполь, 87548; тимчасове місцезнаходження пр. Повітрофлотський, 31, м. Київ, 03037
 Телефон: (0629) 58-75-90, (0629) 58-75-91 E-mail: info@mdu.in.ua, сайт: http://mdu.in.ua, код згідно з ЄДРПОУ 26593428

26 липня 2023 р. № 01-32/392

На № _____ від _____ 20__ р.

До спеціалізованої вченої ради

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційної роботи
ФЕДОРОВА Едуарда Володимировича
 на тему «Формування економічної безпеки України
 в контексті сучасних глобальних викликів»

Дисертаційну роботу ФЕДОРОВА Едуарда Володимировича на тему «Формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів» виконано відповідно до тематики науково-дослідної роботи Маріупольського державного університету Міністерства освіти і науки України:

«Теоретико-методологічне забезпечення та розробка інструментарію модернізаційної моделі регіонального розвитку в нових територіально-просторових умовах», (номер держреєстрації №0118U000551), у рамках якої запропоновано концептуальні засади дослідження глобального середовища безпекового розвитку національної економіки;

«Формування економічної безпеки країн Центральної та Східної Європи в міжнародному безпековому середовищі» (номер держреєстрації №0121U110940) у рамках якої уточнено безпекову компоненту стратегії розвитку національних економік, а саме складові моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів.

Матеріали дисертаційної роботи, зокрема, теоретико-методологічні засади формування економічної безпеки національної економіки впроваджено у навчальний процес при розробці навчально-методичного забезпечення з дисциплін «Міжнародна економічна безпека», «Глобалізація і регіональний економічний розвиток».

Ректор,
 к.п.н., професор

Микола ТРОФИМЕНКО

ДОДАТОК Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища (п. 1.3, с. 31–38); Визначення впливу зовнішньоторговельної складової на формування національної економічної безпеки (п. 2.3, с. 66–77); Оцінка процесів тінізації української економіки та економічна безпека країни (п. 5.4, с. 219–231). *Формування міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах: колективна монографія / за заг. ред. О. В. Булатової. Маріуполь : МДУ, 2020 . 255 с. (1,36 д.а. / 0,66 д.а.). Особистий внесок здобувача полягає у систематизації загроз безпеки за багатоаспектними ознаками, наданні оцінки процесів тінізації української економіки, проаналізовано рейтингу країни у відповідних міжнародних порівняннях.*

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав,
які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку
та Європейського Союзу**

2. Fedorov E., Bulatova O., Trofymenko M, Karpenko O. The external component of national economic security. *Przegląd Strategiczny*. 2020, Issue 13. P. 425–437. URL: <https://doi.org/10.14746/ps.2020.1.26> (0,74 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні інструментів торговельно-економічної політики для забезпечення економічної безпеки.*

**Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових
фахових видань України**

3. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Оцінка процесів тінізації української економіки та економічна безпека країни. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2018. Вип. 16. С. 125–134 URL: <https://visnyk-ekonomics.mdu.in.ua/uk/visnik-16.pdf> (0,76 д.а. / 0,31 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації факторів поширення*

Продовження додатку Б

процесів тінізації української економіки, аналізу рейтингу країни у відповідних міжнародних порівняннях.

4. Федоров Е. В., Булатова О. В. Інструментарій оцінки ризиків безпекового розвитку країн. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2021. Вип. 22. С. 73–87. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-11-22-73-87> (0,99 д.а. / 0,8 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації підходів щодо врахування та оцінки ризиків безпекового розвитку та розробки на цій основі відповідного інструментарію кількісного оцінювання ризиків безпеки.*

5. Федоров Е. В., Булатова О. В. Виклики, загрози та ризики формування національної економічної безпеки: глобальний та національний рівень. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2022. Вип. 23. С. 52–65. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-12-23-52-65> (0,8 д.а. / 0,6 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні сутності категорій «виклик», «загроза», «ризик» у контексті формування національної економічної безпеки, систематизації глобальних ризиків.*

6. Fedorov E. Assessment of economic risks to secure development of Ukraine. *Journal of European economy.* 2023. Vol. 22. № 2 (85). April–June 2023. P. 184–209. URL: <https://doi.org/10.35774/jee2023.02.184> (1,34 д.а.).

7. Федоров Е. В. Соціальні ризики безпекового розвитку України. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка.* 2023. Вип. 25. С. 77–89. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-77-89> (0,8 д.а.)

8. Федоров Е. В. Вплив сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал.* 2023. № 2 (66). С. 74–85. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8155111> (1,4 д.а.)

Публікації за матеріалами конференцій

9. Федоров Е. В., Булатова О. В. Рейтинг України у відповідних міжнародних порівняннях як індикатор рівня тінізації економіки. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса 01 грудня 2018 р. Одеса, 2018. С. 20–22. (0,14 д.а. / 0,1 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні рейтингу країни у міжнародних порівняннях та визначенні взаємозв'язку із рівнем тінізації економіки.*

10. Федоров Е. В., Булатова О. В. Класифікація загроз національної безпеки за багатоаспектними ознаками. *Напрями та сучасні фактори розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 7–8 грудня 2018 року. Ужгород, 2018. С. 12–14. (0,17 д.а. / 0,1 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації та класифікації.*

11. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Загальні тенденції тінізації української економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 08 грудня 2018 р. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 116–117 (0,17 д.а. / 0,08 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі динамічних змін рівня тінізації економіки.*

12. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Торговая политика и обеспечение национальной безопасности. *Aspecte ale dezvoltării potențialului economico-managerial în contextul asigurării securității naționale* : materialele conferinței științifice internaționale (Bălți, 30 noiembrie-01 decembrie 2018). Iași : PIM, 2019. С. 92–94 (0,22 д.а. / 0,1 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні впливу глобальної фінансово-економічної кризи на ділову активність.*

13. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Экономическая безопасность и теневая экономика. *Проблемы и вызовы экономики региона в условиях глобализации*: материалы IV национальной научно-практической

Продовження додатку Б

конференцій, г. Комрат, 19 декабря 2018 г. Комрат, 2018. С. 148–151 (0,22 д.а. / 0,1 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні загальної тенденції тіньової економіки.*

14. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с. С. 66–67. (0,16 д.а. / 0,07 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі змін глобального середовища.*

15. Федоров Е. В., Карпенко О. І., Вплив процесів глобалізації на тинізацію економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь 22 листопада 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 32–33. (0,14 д.а. / 0,07 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі впливу процесу глобалізації на тинізацію економіки.*

16. Федоров Е. В. Протекціонізм та національна безпека. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20 листопада 2020 р. Маріуполь : МДУ, 2020. С. 33–34 (0,18 д.а.)

17. Федоров Е. В. Стратегічні завдання у сфері зовнішньоекономічної безпеки України. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 19 листопада 2021 р. Маріуполь : МДУ, 2021. С. 113–114 (0,12 д.а.).

18. Федоров Е. В. Тенизация экономики как фактор дестабилизации. *Strategii și politici de management în economia contemporană* : Conferința Științifică Internațională. Ediția a VI. Chișinău, 26–27 martie 2021. Chișinău, 2021. P. 289–292 (0,27 д.а.)

Продовження додатку Б

19. Федоров Е. В. Умови безпекового розвитку національних економік в сучасних умовах глобального середовища. *Особливості інтеграції країн в світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 листопада 2022 р. / за заг. ред. д.е.н., проф. О. В. Булатової. Київ : МДУ, 2022. С. 155–158 (0,23 д.а.).

20. Федоров Е. В., Загрози та ризики національної економічної безпеки. *Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів: країни Балтії – Україна: єдність, підтримка, перемога*: збірник наукових праць, матер. ІІІ міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 8.06.2023. Київ : КНЕУ, 2023. С. 233–236 (0,18 д.а.).

21. Федоров Е. В. Глобальні ризики сучасного економічного розвитку. *Актуальні проблеми освіти та науки*: збірник матеріалів ХХV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ, м. Київ, 10 лютого 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка. Київ : МДУ, 2023. С. 31–33. (0,17 д.а.).

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Економічні індикатори вимірювання ризику

Показник	Одиниц і виміру	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП на душу населення	дол. США	4004,8	4187,7	3104,6	2124,7	2187,7	2638,3	3096,6	3661,5	3751,7	4835,6
ВВП на душу населення	% до ВВП н/д ЄС	12,08	12,11	8,80	6,97	7,01	7,97	8,66	10,43	10,97	12,65
Рівень інфляції	%	0,5687	0,2389	12,072	48,7	13,913	14,438	10,952	7,8867	2,732492	10,0
Рівень безробіття	% робочої сили	7,53	7,17	9,27	9,14	9,35	9,50	8,80	8,19	9,13	8,88
Рівень тінізації	% ВВП (метод МІМІС)	47,0	47,0	46,7	47,1	47,0	47,1	46,6	47,2	47,8	50
Частка сировинного експорту	%	43,37	45,32	49,098	54,454	56,267	56,758	55,474	59,627	61,6	59,8
Частка високотехно логічного експорту	%	5,27	4,58	4,25	3,90	3,58	3,19	3,29	2,75	2,70	2,20
Індекс умов торгівлі	%	94,85	94,57	91,20	83,59	83,41	84,80	84,43	84,34	88,58	...
Курс гривні	Грн/дол США	7,99	7,99	11,89	21,84	25,55	26,60	27,20	25,85	26,96	...
Рівень інвестування (зовн)	% до ВВП (притік, stock)	37,05	36,57	37,33	50,54	51,1	42,57	35,82	35,22	33,48	...
Рівень інвестування (внутр)	% до ВВП	21,72	18,49	13,40	15,93	21,72	19,95	18,59	14,89	7,51	...
Рівень технологічно сті ВВП	Високо- та середньо технологіч ний сектор в промислов ості, %	34,97	41,977	31,145	30,693	29,899	27,403	28,836	28,101	...	...
Рівень інноваційнос ті	GII (позиція)	63	71	63	64	56	50	43	47	45	...
Рієнь конурентосп роможності	GCI (позиція)	73	84	76	79	85	81	83	85	...	...
Рівень боргу	External debt stocks (% of GNI)	74,056	78,116	96,09	123,85	121,92	107,9	91,621	79,541	81,41805	...
Рівень боргу	Сукупний держ борг, % ВВП	36,6	40,1	70,2	79,4	81	71,8	60,9	50,3	60,8	48,9

Продовження додатку В

Таблиця В.2

Розрахунок за індикатором ВВП на душу населення, дол. США

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
ВВП на душу населення	4004,8	4187,7	3104,6	2124,7	2187,7	2638,3	3096,6	3661,5	3751,7	4835,6	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		4,57	-25,86	-31,57	2,97	20,60	17,37	18,24	2,47	28,89	
Темп зростання (Тзр і)		1,05	0,74	0,68	1,03	1,21	1,17	1,18	1,02	1,29	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,98	1,38	1,49	0,99	0,85	0,87	0,86	1,00	0,79	
R (ризик)		0	2	2	0	0	0	0	0	0	1,02

Таблиця В.3

Розрахунок за індикатором ВВП на душу населення, % до ВВП на душу країн ЄС

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
ВВП н/д, % до ВВП н/д країн ЄС	12,11	8,80	6,97	7,01	7,97	8,66	10,43	10,97	12,65	12,11	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %	0,28	27,35	20,79	0,65	13,64	8,64	20,48	5,16	15,26	0,28	
Темп зростання (Тзр і)	1,00	0,73	0,79	1,01	1,14	1,09	1,20	1,05	1,15	1,00	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$	1,00	1,38	1,27	1,00	0,88	0,93	0,83	0,96	0,87	1,00	1,01
R (ризик)	1	2	2	0	0	0	0	0	0	1	

Таблиця В.4

Розрахунок за індикатором Рівень інфляції (індекс споживчих цін), %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень інфляції, %	0,57	0,24	12,07	48,70	13,91	14,44	10,95	7,89	2,73	10,00	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-57,99	4952,07	303,42	-71,43	3,78	-24,15	-27,99	-65,35	265,97	
Темп зростання (Тзр і)		0,42	50,52	4,03	0,29	1,04	0,76	0,72	0,35	3,66	
$\text{Тзр і} / \overline{\text{Тзр}}$		0,31	36,74	2,93	0,21	0,75	0,55	0,52	0,25	2,66	
R (ризик)		0	4	4	0	0	0	0	0	4	1,38

Таблиця В.5

Розрахунок за індикатором Рівень безробіття, % робочої сили (оцінка МОТ)

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень безробіття, %	7,53	7,17	9,27	9,14	9,35	9,50	8,80	8,19	9,13	8,88	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-4,78	29,29	-1,40	2,30	1,60	-7,37	-6,93	11,50	-2,77	
Темп зростання (Тзр і)		0,95	1,29	0,99	1,02	1,02	0,93	0,93	1,12	0,97	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,93	1,27	0,97	1,00	1,00	0,91	0,91	1,09	0,95	
R (ризик)		0	2	0	1	0	0	0	1	0	1,018

Продовження додатку В

Таблиця В.6

Розрахунок за індикатором Рівень тінізації, % ВВП (метод МІМІС)

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень тінізації, %	47,0	47,0	46,7	47,1	47,0	47,1	46,6	47,2	47,8	50	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		0,14	-0,70	0,96	-0,41	0,28	-1,02	1,28	1,27	4,60	1,007
Темп зростання (Тзр і)		1,00	0,99	1,01	1,00	1,00	0,99	1,01	1,01	1,05	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,99	0,99	1,00	0,99	1,00	0,98	1,01	1,01	1,04	
R (ризик)		0	0	1	0	0	0	1	1	1	

Таблиця В.7

Розрахунок за індикатором Частка сировинного експорту, %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Частка сировинного експорту, %	43,37	45,32	49,10	54,45	56,27	56,76	55,47	59,63	61,62	59,77	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		4,50	8,34	10,91	3,33	0,87	-2,26	7,49	3,35	-3,01	1,036
Темп зростання (Тзр і)		1,04	1,08	1,11	1,03	1,01	0,98	1,07	1,03	0,97	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,01	1,05	1,07	1,00	0,97	0,94	1,04	1,00	0,94	
R (ризик)		1	1	1	0	0	0	1	0	0	

Таблиця В.8

Розрахунок за індикатором Частка високотехнологічного експорту, %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Частка високо-технологічного експорту, %	5,27	4,58	4,25	3,90	3,58	3,19	3,29	2,75	2,70	2,20	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-13,05	-7,28	-8,12	-8,37	-10,94	3,38	-16,56	-1,91	-18,34	0,908
Темп зростання (Тзр і)		0,87	0,93	0,92	0,92	0,89	1,03	0,83	0,98	0,82	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,04	0,98	0,99	0,99	1,02	0,88	1,09	0,93	1,11	
R (ризик)		1	0	0	0	1	0	1	0	1	

Таблиця В.9

Розрахунок за індикатором Індекс умов торгівлі, %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Індекс умов торгівлі, %	94,85	94,57	91,20	83,59	83,41	84,80	84,43	84,34	88,58	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-0,30	-3,56	-8,35	-0,21	1,67	-0,45	-0,10	5,02	0,991
Темп зростання (Тзр і)		1,00	0,96	0,92	1,00	1,02	1,00	1,00	1,05	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,99	1,03	1,08	0,99	0,98	1,00	0,99	0,94	
R (ризик)		0	1	1	0	0	0	0	0	

Продовження додатку В

Таблиця В.10

Розрахунок за індикатором Курс гривні, грн./дол. США

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Курс гривні	7,99	7,99	11,89	21,84	25,55	26,60	27,20	25,85	26,96	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		0,02	48,71	83,77	16,97	4,09	2,27	-4,98	4,30	1,164
Темп зростання (Тзр і)		1,00	1,49	1,84	1,17	1,04	1,02	0,95	1,04	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,86	1,28	1,58	1,00	0,89	0,88	0,82	0,90	
R (ризик)		0	2	3	1	0	0	0	0	

Таблиця В.11

Розрахунок за індикатором Рівень інвестування (зовнішній), %
до ВВП (накопичені обсяги притоку ІІ до ВВП)

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Рівень інвестування, %	37,05	36,57	37,33	50,54	51,1	42,57	35,82	35,22	33,48	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-1,30	2,08	35,39	1,11	-16,69	-15,86	-1,68	-4,94	0,987
Темп зростання (Тзр і)		0,99	1,02	1,35	1,01	0,83	0,84	0,98	0,95	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,00	0,97	0,73	0,98	1,19	1,17	1,00	1,04	
R (ризик)		0	0	0	0	1	1	1	1	

Таблиця В.12

Розрахунок за індикатором Рівень інвестування (внутрішній), %
до ВВП (частка валового нагромадження капіталу у ВВП)

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Рівень інвестування, %	21,72	18,49	13,40	15,93	21,72	19,95	18,59	14,89	7,51	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-14,87	-27,53	18,88	36,35	-8,15	-6,82	-19,90	-49,56	0,876
Темп зростання (Тзр і)		0,85	0,72	1,19	1,36	0,92	0,93	0,80	0,50	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,03	1,21	0,74	0,64	0,95	0,94	1,09	1,74	
R (ризик)		1	1	0	0	0	0	1	3	

Таблиця В.13

Розрахунок за індикатором Рівень технологічності ВВП (частка
високо- та середньо технологічного сектору в промисловості, %)

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Рівень технологічності ВВП	34,97	41,98	31,15	30,69	29,90	27,40	28,84	28,10	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		20,04	-25,80	-1,45	-2,59	-8,35	5,23	-2,55	0,969
Темп зростання (Тзр і)		1,20	0,74	0,99	0,97	0,92	1,05	0,97	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,81	1,31	0,98	0,99	1,06	0,92	0,99	
R (ризик)		0	2	0	0	1	0	0	

Продовження додатку В

Таблиця В.14

**Розрахунок за індикатором Рівень інноваційності економіки
(позиція у рейтингу GII)**

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Рівень інноваційності	63	71	63	64	56	50	43	47	45	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		12,70	-11,27	1,59	-12,50	-10,71	-14,00	9,30	-4,26	0,959
Темп зростання (Тзр і)		1,13	0,89	1,02	0,88	0,89	0,86	1,09	0,96	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,85	1,08	0,94	1,10	1,07	1,11	0,88	1,00	
R (ризик)		0	1	0	1	1	1	0	1	

Таблиця В.15

**Розрахунок за індикатором Рівень конкурентоспроможності
економіки (позиція у рейтингу GCI)**

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Рівень конкурентоспроможності	73	84	76	79	85	81	83	85	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		15,07	-9,52	3,95	7,59	-4,71	2,47	2,41	1,022
Темп зростання (Тзр і)		1,15	0,90	1,04	1,08	0,95	1,02	1,02	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,89	1,13	0,98	0,95	1,07	1,00	1,00	
R (ризик)		0	1	0	0	1	0	0	

Таблиця В.16

**Розрахунок за індикатором Рівень заборгованості
(частка зовнішнього боргу до ВВП), %**

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Рівень заборгованості	74,06	78,12	96,09	123,85	121,92	107,90	91,62	79,54	81,42	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		5,48	23,01	28,89	-1,56	-11,50	-15,09	-13,18	2,36	1,012
Темп зростання (Тзр і)		1,05	1,23	1,29	0,98	0,88	0,85	0,87	1,02	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,04	1,22	1,27	0,97	0,87	0,84	0,86	1,01	
R (ризик)		1	1	2	0	0	0	0	1	

Таблиця В.17

**Розрахунок за індикатором Рівень заборгованості
(сукупний державний борг до ВВП), %**

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень заборгованості	36,6	40,1	70,2	79,4	81	71,8	60,9	50,3	60,8	48,9	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		9,56	75,06	13,11	2,02	-11,36	-15,18	-17,41	20,87	-19,57	1,032
Темп зростання (Тзр і)		1,10	1,75	1,13	1,02	0,89	0,85	0,83	1,21	0,80	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,06	1,70	1,10	0,99	0,86	0,82	0,80	1,17	0,78	
R (ризик)		1	3	1	0	0	0	0	1	0	

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1

Соціальні індикатори вимірювання ризику

Індикатор	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень доходу на душу, дол. ППС	9600	10950	10620	10590	11260	12030	12750	13510	13370	13860
Рівень доходу, % до країн ЄС	27,43	30,26	28,61	27,79	27,77	28,19	28,50	29,27	29,81	28,61
Рівень бідності, частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США в ППС (2011)	0,2	0,1	0,1	0,5	0,4	0,3	0,4	0,2	0,1	...
Децильна диференціація доходів	4,73	4,80	4,58	5,14	4,93	5,29	5,24	5,44	5,07	...
Рівень старіння населення, частка населення у віці 65+ років	15,63	15,61	15,63	15,67	15,89	16,16	16,43	16,70	16,95	17,31
Рівень навантаження (пенсійного) на працездатне населення, %	22,38	22,42	22,52	22,69	23,15	23,68	24,26	24,80	25,27	25,93
Рівень безробіття молоді, %	17,89	17,73	23,65	22,64	23,13	18,94	17,93	15,43	16,84	16,45
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол.	340,9	347,8	350,4	320,8	333,6	350,2	371,3	389,7	411,4	434,7

Таблиця Д.2

Розрахунок за індикатором Рівень доходу на душу, дол. ППС

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень доходу на душу	9600	10950	10620	10590	11260	12030	12750	13510	13370	13860	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		14,06	-3,01	-0,28	6,33	6,84	5,99	5,96	-1,04	3,66	
Темп зростання (Тзр і)		1,14	0,97	1,00	1,06	1,07	1,06	1,06	0,99	1,04	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,91	1,07	1,04	0,98	0,97	0,98	0,98	1,05	1,00	
R (ризик)		0	1	1	1	1	0	0	1	0	1,04

Таблиця Д.3

Розрахунок за індикатором Рівень доходу, % до країн ЄС

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень доходу, % до країн ЄС	27,4 3	30,2 6	28,6 1	27,7 9	27,7 7	28,1 9	28,5 0	29,2 7	29,8 1	28,6 1	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		10,3 0	-5,46	-2,87	-0,04	1,49	1,09	2,73	1,84	-4,05	
Темп зростання (Тзр і)		1,10	0,95	0,97	1,00	1,01	1,01	1,03	1,02	0,96	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,91	1,06	1,03	1,01	0,99	0,99	0,98	0,99	1,05	1,00
R (ризик)		0	1	1	1	0	0	0	0	1	5

Продовження додатку Д

Таблиця Д.4

Розрахунок за індикатором Рівень бідності, частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США в ППС (2011)

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Рівень бідності	0,2	0,1	0,1	0,5	0,4	0,3	0,4	0,2	0,1	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-50,00	0,00	400,00	-20,00	-25,00	33,33	-50,00	-50,00	0,917
Темп зростання (Тзр і)		0,50	1,00	5,00	0,80	0,75	1,33	0,50	0,50	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,55	1,09	5,45	0,87	0,82	1,45	0,55	0,55	
R (ризик)		0	1	4	0	0	2	0	0	

Таблиця Д.5

Розрахунок за індикатором Децильна диференціація доходів

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Децильна диференціація доходів	4,73	4,80	4,58	5,14	4,93	5,29	5,24	5,44	5,07	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		1,44	-4,54	12,34	-4,13	7,35	-1,03	3,84	-6,79	1,009
Темп зростання (Тзр і)		1,01	0,95	1,12	0,96	1,07	0,99	1,04	0,93	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,01	0,95	1,11	0,95	1,06	0,98	1,03	0,92	
R (ризик)		1	0	1	0	1	0	1	0	

Таблиця Д.6

Розрахунок за індикатором Рівень старіння населення, частка населення у віці 65+ років

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень старіння населення	15,63	15,61	15,63	15,67	15,89	16,16	16,43	16,70	16,95	17,31	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-0,08	0,08	0,28	1,43	1,64	1,73	1,64	1,46	2,15	1,011
Темп зростання (Тзр і)		1,00	1,00	1,00	1,014	1,016	1,017	1,016	1,015	1,021	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,99	0,99	0,99	1,003	1,005	1,006	1,005	1,003	1,010	
R (ризик)		0	0	0	1	1	1	1	1	1	

Таблиця Д.7

Розрахунок за індикатором Рівень навантаження (пенсійного) на працездатне населення, %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень пенсійного навантаження	22,38	22,42	22,52	22,69	23,15	23,68	24,26	24,80	25,27	25,93	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		0,19	0,44	0,74	2,02	2,32	2,42	2,24	1,91	2,58	1,016
Темп зростання (Тзр і)		1,00	1,00	1,01	1,020	1,023	1,024	1,022	1,019	1,026	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,99	0,99	0,99	1,00	1,01	1,01	1,01	1,00	1,01	
R (ризик)		0	0	0	1	1	1	1	1	1	

Продовження додатку Д

Таблиця Д.8

Розрахунок за індикатором Рівень безробіття молоді, %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Рівень безробіття молоді	17,89	17,73	23,65	22,64	23,13	18,94	17,93	15,43	16,84	16,45	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		-0,92	33,41	-4,26	2,16	-18,13	-5,30	-13,95	9,15	-2,33	0,991
Темп зростання (Тзр і)		0,99	1,33	0,96	1,022	0,819	0,947	0,861	1,091	0,977	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		1,00	1,35	0,97	1,03	0,83	0,96	0,87	1,10	0,986	
R (ризик)		0	2	0	1	0	0	0	1	0	

Таблиця Д.9

Розрахунок за індикатором Втрати людського капіталу країни
від трудової міграції, млрд. дол.

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Втрати від міграції	340,9	347,8	350,4	320,8	333,6	350,2	371,3	389,7	411,4	434,7	$\overline{\text{Тзр}}$
Темп приросту, %		2,02	0,75	-8,45	3,99	4,98	6,03	4,96	5,57	5,66	1,027
Темп зростання (Тзр і)		1,02	1,01	0,92	1,040	1,050	1,060	1,050	1,056	1,057	
$\overline{\text{Тзр}}/\text{Тзр і}$		0,99	0,98	0,89	1,01	1,02	1,03	1,02	1,03	1,03	
R (ризик)		0	0	0	1	1	1	1	1	1	

ДОДАТОК Ж
Таблиця Ж.1

Пріоритетність ризиків

Пріоритет		Дії з управління ризиками
1	Найвищий	Найвищий рівень уваги відповідного органу управління щодо ризику, максимальна поінформованість щодо результатів оцінювання ризику, контроль щодо реалізації дій з управління ризиком
2	Високий	Відповідні органи, що мають відношення до контексту (сфери) ризику мають бути максимально поінформовані щодо результатів оцінювання. Потребує розробки план подальшого аналізу ризику та оптимальних методів реагування
3	Середній	Рекомендації щодо подальшого аналізу (моніторингу) ризику та планів щодо реагування можуть бути доведені до зацікавлених осіб відповідного рівня
4	Низький	Рекомендації щодо подальшого моніторингу ризику та розробки програми дії з реагування на ризик
5	Найнижчий	Прийнятний ризик, що не вимагає ніяких дій, окрім моніторингу та актуалізації результатів оцінювання після встановленого часового періоду

Таблиця Ж.2

Категорії ризиків

Категорія	Характер очікуваних дій
1	Ризики, що потребують дій щодо реагування (зменшення, утримання, розподіл, усунення, адаптація та інші). Оцінка ризиків повністю завершена, вся необхідна інформація щодо поводження з ризиком (його наслідками) міститься у профілі (реєстрі ризиків) та є орієнтиром для подальших дій.
2	Ризики, що потребують подальшого аналізу та збору додаткової інформації. Для таких ризиків оцінювання (етап II-IV) проводиться повторно для порівняння з базовою оцінкою
3	Ризики, що на даний момент не вимагають ні дій, ні додаткового аналізу, а вимагають лише постійного моніторингу та підтримки існуючих засобів контролю.

Продовження таблиці 3.1

1	2	3	4	5	6
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення та нарощування обсягів експорту послуг (зокрема транспортних)				
Е	Подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації				
Е	Збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту				
Е	Можливість подальшого застосування протекціоністських заходів країнами-торговельними партнерами України щодо українського експорту				
С	Збереження високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної				
С	Неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів)				
С	Скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини				
С	Зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення				
С	Збереження низьких темпів відтворення населення (депопуляційний тренд)				
С	Погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо				
С	Можливість нового спалаху інфекційних захворювань				
Е	Згорання / зменшення обсягів фінансування програм фінансової підтримки України країнами-партнерами та міжнародними фінансовими організаціями				
Е	Недостатність/відсутність ресурсів щодо забезпечення стійкості функціонування				
П	Слабкість державних інституцій				
П	Збереження високого рівня корупції, недостатня ефективність антикорупційних заходів				
П	Політична нестабільність				
Д	Екоцид внаслідок військових дій				
Д	Збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище				
Д	Збереження низького рівня енергоефективності економіки України				
Д	Збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій				
Д	Низька ефективність природоохоронних заходів				
Т	Недостатній рівень готовності попереджати кібератаки, низька ефективність системи кібербезпеки				
Т	Недостатній рівень розвитку ІТ інфраструктури, збої в ІТ інфраструктурі				

Примітка: ***Категорія:** П – політичні, Е – економічні, С – соціальні, Д – екологічні, Т – технологічні

****Пріоритет:** 1 – високий, потребує негайних дій (впровадження заходів) з реагування на прояв ризику на поточний момент часу; 2 – середній, потребує розробки рекомендації / планів подальших дій щодо реагування; 3 – низький, не потребує дій з реагування, ризик є прийнятним на даний період часу

*****Тривалість:** 1 - короткострокові (протягом 2х років); 2 - середньострокові (протягом 5 років); 3- довгострокові (протягом 10 років та більше)

Продовження додатку 3
Таблиця 3.2

**Результати опитування експертів,
число відповідей за критеріями оцінювання**

К	Ризики	Імовірність			Наслідки			Пріоритет			Тривалість		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
П	Збереження складної безпечної ситуації (військові дії)	3	39	36	0	32	46	31	39	8	4	43	31
П	Подальша ескалація військових дій	5	40	33	1	32	45	29	38	11	9	40	29
П	Подальша втрата/ неповернення частини території внаслідок військової агресії	13	40	24	4	34	38	31	34	12	10	38	28
Е	Подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей	2	35	41	1	32	45	28	33	17	3	36	39
Е	Подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни	3	33	42	1	29	48	27	35	16	5	41	32
Е	Подальша руйнація / порушення безперервної роботи транспортної системи (авто-, залізнична система)	11	37	30	6	36	36	25	38	15	12	41	25
Е	Збереження неможливості поновлення авіаційного сполучення	9	36	33	4	40	34	23	40	15	6	46	26
Е	Збереження обмежень у роботі морських портів	3	33	42	2	26	50	27	36	15	6	44	28
Е	Збереження тенденції подальшого падіння економіки країни	2	39	36	1	29	46	28	35	15	4	37	35
Е	Збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС	3	39	36	2	38	38	26	40	12	4	37	37
Е	Збереження високого рівня інфляції та безробіття	2	37	39	0	35	43	30	38	10	3	39	36
Е/С	Подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності	2	35	41	1	35	42	27	39	12	4	37	37
Е/С	Зростання рівня бідності	2	30	46	1	31	46	30	35	13	5	37	36
С	Подальше зростання тіньового сектору економіки	3	45	30	2	41	35	27	41	10	6	40	32
Е	Подальша девальвація гривні	4	41	33	4	37	37	28	40	10	6	41	31
Е	Збереження низького рівня іноземного інвестування через військовий стан та геополітичну нестабільність	5	50	23	4	43	31	29	42	7	7	43	28
Е	Збереження високих темпів зростання боргового навантаження, боргова криза	3	41	34	3	37	38	22	44	12	7	39	32
Е	Збереження / зростання зовнішньоторговельного дефіциту	3	41	34	1	47	30	23	44	11	3	40	35
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення експортного потенціалу (металургія, машинобудування, агропромисловий комплекс тощо)	3	43	32	2	43	33	32	36	10	5	44	29
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення та нарощування обсягів експорту послуг (зокрема транспортних)	4	41	33	5	40	33	24	44	10	7	46	25
Е	Подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації	2	51	25	3	49	26	15	54	9	4	50	24
Е	Збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту	3	42	33	2	44	32	8	48	12	5	46	27

Продовження табл.3.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Е	Можливість подальшого застосування протекціоністських заходів країнами-торговельними партнерами України щодо українського експорту	3	48	27	0	52	26	17	52	9	4	52	22
Е	Збереження високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної	6	33	39	4	36	38	27	39	12	10	38	30
С	Неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів)	5	33	40	3	35	40	30	36	12	8	37	33
С	Скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини	4	37	37	4	33	41	31	35	12	7	37	34
С	Зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення	3	36	39	1	38	39	22	43	13	7	36	35
С	Збереження низьких темпів відтворення населення (депопуляційний тренд)	3	40	35	2	41	35	26	40	12	7	36	35
С	Погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо	6	33	39	4	37	37	28	36	14	8	33	37
С	Можливість нового спалаху інфекційних захворювань	13	42	23	8	44	26	21	43	14	11	42	25
С	Згорання / зменшення обсягів фінансування програм фінансової підтримки України країнами-партнерами та міжнародними фінансовими організаціями	8	51	19	4	45	29	23	47	8	5	49	24
Е	Недостатність/відсутність ресурсів щодо забезпечення стійкості функціонування	3	48	27	4	44	30	17	52	9	5	47	26
Е	Слабкість державних інституцій	11	46	21	5	46	27	21	47	10	6	46	26
П	Збереження високого рівня корупції, недостатня ефективність антикорупційних заходів	5	35	38	1	39	38	26	38	14	4	39	35
П	Політична нестабільність	6	50	22	4	45	29	22	44	12	4	48	26
П	Екоцид внаслідок військових дій	3	32	43	3	34	41	31	33	14	6	38	34
Д	Збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовищу	4	46	28	2	50	26	16	52	10	4	47	27
Д	Збереження низького рівня енергоефективності економіки України	2	48	28	1	51	26	19	52	7	7	46	25
Д	Збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій	3	48	27	2	52	24	16	53	9	2	51	25
Д	Низька ефективність природоохоронних заходів	3	48	27	3	46	29	20	46	12	2	47	29
Д	Недостатній рівень готовності попереджати кібератаки, низька ефективність системи кібербезпеки	5	54	19	3	50	25	19	47	12	5	47	26
Т	Недостатній рівень розвитку ІТ інфраструктури, збої в ІТ інфраструктурі	7	52	19	3	52	23	21	48	9	10	44	24

Продовження додатку 3

Таблиця 3.3

Результати опитування експертів, % відповідей за критеріями оцінювання

К	Ризик	Імовірність			Наслідки			Пріоритет			Тривалість		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>
П	Збереження складної безпекової ситуації (військові дії)	3,8	50,0	46,2	0,0	41,0	59,0	39,7	50,0	10,3	5,1	55,1	39,7
П	Подальша ескалація військових дій	6,4	51,3	42,3	1,3	41,0	57,7	37,2	48,7	14,1	11,5	51,3	37,2
П	Подальша втрата/ неповернення частини території внаслідок військової агресії	16,7	51,3	30,8	5,1	43,6	48,7	39,7	43,6	15,4	12,8	48,7	35,9
Е	Подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей	2,6	44,9	52,6	1,3	41,0	57,7	35,9	42,3	21,8	3,8	46,2	50,0
Е	Подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни	3,8	42,3	53,8	1,3	37,2	61,5	34,6	44,9	20,5	6,4	52,6	41,0
Е	Подальша руйнація / порушення безперебійної роботи транспортної системи (авто-, залізнична система)	14,1	47,4	38,5	7,7	46,2	46,2	32,1	48,7	19,2	15,4	52,6	32,1
Е	Збереження неможливості поновлення авіаційного сполучення	11,5	46,2	42,3	5,1	51,3	43,6	29,5	51,3	19,2	7,7	59,0	33,3
Е	Збереження обмежень у роботі морських портів	3,8	42,3	53,8	2,6	33,3	64,1	34,6	46,2	19,2	7,7	56,4	35,9
Е	Збереження тенденції подальшого падіння економіки країни	2,6	50,0	46,2	1,3	37,2	59,0	35,9	44,9	19,2	5,1	47,4	44,9
Е	Збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС	3,8	50,0	46,2	2,6	48,7	48,7	33,3	51,3	15,4	5,1	47,4	47,4
Е	Збереження високого рівня інфляції та безробіття	2,6	47,4	50,0	0,0	44,9	55,1	38,5	48,7	12,8	3,8	50,0	46,2
Е/С	Подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності	2,6	44,9	52,6	1,3	44,9	53,8	34,6	50,0	15,4	5,1	47,4	47,4
Е/С	Зростання рівня бідності	2,6	38,5	59,0	1,3	39,7	59,0	38,5	44,9	16,7	6,4	47,4	46,2
С	Подальше зростання тіньового сектору економіки	3,8	57,7	38,5	2,6	52,6	44,9	34,6	52,6	12,8	7,7	51,3	41,0
Е	Подальша девальвація гривні	5,1	52,6	42,3	5,1	47,4	47,4	35,9	51,3	12,8	7,7	52,6	39,7
Е	Збереження низького рівня іноземного інвестування через військовий стан та геополітичну нестабільність	6,4	64,1	29,5	5,1	55,1	39,7	37,2	53,8	9,0	9,0	55,1	35,9
Е	Збереження високих темпів зростання боргового навантаження, боргова криза	3,8	52,6	43,6	3,8	47,4	48,7	28,2	56,4	15,4	9,0	50,0	41,0
Е	Збереження / зростання зовнішньоторговельного дефіциту	3,8	52,6	43,6	1,3	60,3	38,5	29,5	56,4	14,1	3,8	51,3	44,9
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення експортного потенціалу	3,8	55,1	41,0	2,6	55,1	42,3	41,0	46,2	12,8	6,4	56,4	37,2
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення та нарощування обсягів експорту послуг (зокрема транспортних)	5,1	52,6	42,3	6,4	51,3	42,3	30,8	56,4	12,8	9,0	59,0	32,1

Продовження табл.3.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Е	Подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації	2,6	65,4	32,1	3,8	62,8	33,3	19,2	69,2	11,5	5,1	64,1	30,8
Е	Збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту	3,8	53,8	42,3	2,6	56,4	41,0	10,3	61,5	15,4	6,4	59,0	34,6
Е	Можливість подальшого застосування протекціоністських заходів по відношенню до України	3,8	61,5	34,6	0,0	66,7	33,3	21,8	66,7	11,5	5,1	66,7	28,2
Е	Збереження високих темпів зовнішньої міграції	7,7	42,3	50,0	5,1	46,2	48,7	34,6	50,0	15,4	12,8	48,7	38,5
С	Неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів)	6,4	42,3	51,3	3,8	44,9	51,3	38,5	46,2	15,4	10,3	47,4	42,3
С	Скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини	5,1	47,4	47,4	5,1	42,3	52,6	39,7	44,9	15,4	9,0	47,4	43,6
С	Зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення	3,8	46,2	50,0	1,3	48,7	50,0	28,2	55,1	16,7	9,0	46,2	44,9
С	Збереження низьких темпів відтворення населення	3,8	51,3	44,9	2,6	52,6	44,9	33,3	51,3	15,4	9,0	46,2	44,9
С	Погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо	7,7	42,3	50,0	5,1	47,4	47,4	35,9	46,2	17,9	10,3	42,3	47,4
С	Можливість нового спалаху інфекційних захворювань	16,7	53,8	29,5	10,3	56,4	33,3	26,9	55,1	17,9	14,1	53,8	32,1
С	Зменшення обсягів фінансування програм фінансової підтримки України міжнародними партнерами	10,3	65,4	24,4	5,1	57,7	37,2	29,5	60,3	10,3	6,4	62,8	30,8
Е	Недостатність/відсутність ресурсів щодо забезпечення стійкості функціонування	3,8	61,5	34,6	5,1	56,4	38,5	21,8	66,7	11,5	6,4	60,3	33,3
Е	Слабкість державних інституцій	14,1	59,0	26,9	6,4	59,0	34,6	26,9	60,3	12,8	7,7	59,0	33,3
П	Збереження високого рівня корупції, недостатня ефективність антикорупційних заходів	6,4	44,9	48,7	1,3	50,0	48,7	33,3	48,7	17,9	5,1	50,0	44,9
П	Політична нестабільність	7,7	64,1	28,2	5,1	57,7	37,2	28,2	56,4	15,4	5,1	61,5	33,3
П	Екоцид внаслідок військових дій	3,8	41,0	55,1	3,8	43,6	52,6	39,7	42,3	17,9	7,7	48,7	43,6
Д	Збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище	5,1	59,0	35,9	2,6	64,1	33,3	20,5	66,7	12,8	5,1	60,3	34,6
Д	Збереження низького рівня енергоефективності економіки	2,6	61,5	35,9	1,3	65,4	33,3	24,4	66,7	9,0	9,0	59,0	32,1
Д	Збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій	3,8	61,5	34,6	2,6	66,7	30,8	20,5	67,9	11,5	2,6	65,4	32,1
Д	Низька ефективність природоохоронних заходів	3,8	61,5	34,6	3,8	59,0	37,2	25,6	59,0	15,4	2,6	60,3	37,2
Д	Недостатній рівень готовності попереджати кібератаки, низька ефективність системи кібербезпеки	6,4	69,2	24,4	3,8	64,1	32,1	24,4	60,3	15,4	6,4	60,3	33,3
Т	Недостатній рівень розвитку ІТ інфраструктури, збої в ІТ інфраструктурі	9,0	66,7	24,4	3,8	66,7	29,5	26,9	61,5	11,5	12,8	56,4	30,8

Примітка: жирним шрифтом виділений бал з найбільшою питомою вагою відповідей.

Продовження додатку 3
Таблиця 3.4

Результати рейтингування ризиків
(перелік ранжирований за рівнем імовірності)

К	Ризик	Середня імовірність	Ранг	Середня оцінка наслідків	Ранг	Середній пріоритет	Ранг	Середня тривалість	Ранг
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>
С	Зростання рівня бідності	2,56	1	2,58	5	1,78	31	2,40	7
Д	Екоцид внаслідок військових дій	2,51	2	2,49	10	1,78	31	2,36	10
Е	Подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей	2,50	3	2,56	6	1,86	15	2,46	1
Е	Подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни	2,50	4	2,60	2	1,86	15	2,35	13
Е	Збереження обмежень у роботі морських портів	2,50	5	2,62	1	1,85	18	2,28	24
Е/С	Подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності	2,50	6	2,53	9	1,81	28	2,42	2
Е/С	Збереження високого рівня інфляції та безробіття	2,47	7	2,55	8	1,74	39	2,42	2
С	Зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення	2,46	8	2,49	10	1,88	11	2,36	10
С	Неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів)	2,45	9	2,47	12	1,77	34	2,32	18
Е	Збереження тенденції подальшого падіння економіки країни	2,44	10	2,59	3	1,84	23	2,41	6
П	Збереження складної безпекової ситуації (військові дії)	2,42	11	2,59	4	1,71	42	2,35	13
Е	Збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС	2,42	12	2,46	15	1,82	24	2,42	2
С	Збереження високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної	2,42	13	2,44	18	1,81	28	2,26	30
С	Скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини	2,42	14	2,47	12	1,76	37	2,35	13
С	Погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища	2,42	15	2,42	19	1,82	24	2,37	9
П	Збереження високого рівня корупції, недостатня ефективність антикорупційних заходів	2,42	16	2,47	12	1,85	18	2,40	7
С	Збереження низьких темпів відтворення населення (депопуляційний тренд)	2,41	17	2,42	19	1,82	24	2,36	10
Е	Збереження високих темпів зростання боргового навантаження, боргова криза	2,40	18	2,45	16	1,87	12	2,32	18
Е	Збереження / зростання зовнішньоторговельного дефіциту	2,40	19	2,37	27	1,85	18	2,41	5
Е	Збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту	2,38	20	2,38	24	1,92	1	2,28	24
Е	Подальша девальвація гривні	2,37	21	2,42	19	1,77	34	2,32	18
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення експортного потенціалу (металургія, машинобудування, агропромисловий комплекс тощо)	2,37	22	2,40	23	1,72	40	2,31	21
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення та нарощування обсягів експорту послуг (зокрема транспортних)	2,37	23	2,36	28	1,82	24	2,23	37

Продовження табл.3.4

<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>
П	Подальша ескалація військових дій	2,36	24	2,56	6	1,77	34	2,26	30
Е	Подальше зростання тіньового сектору економіки	2,35	25	2,42	19	1,78	31	2,33	17
Д	Збереження низького рівня енергоефективності економіки України	2,33	26	2,32	33	1,85	18	2,23	37
Е	Збереження неможливості поновлення авіаційного сполучення	2,31	27	2,38	24	1,90	7	2,26	30
Е	Можливість подальшого застосування протекціоністських заходів країнами-торговельними партнерами України щодо українського експорту	2,31	28	2,33	30	1,90	7	2,23	37
Е	Недостатність/відсутність ресурсів щодо забезпечення стійкості функціонування	2,31	29	2,33	30	1,90	7	2,27	27
Д	Збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовищу	2,31	30	2,31	36	1,92	1	2,29	22
Д	Збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій	2,31	31	2,28	38	1,91	4	2,29	22
Д	Низька ефективність природоохоронних заходів	2,31	32	2,33	30	1,90	7	2,35	13
Е	Подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації	2,29	33	2,29	37	1,92	1	2,26	30
Е	Подальша руйнація / порушення безперебійної роботи транспортної системи (авто-, залізнична система)	2,24	34	2,38	24	1,87	12	2,17	42
Е	Збереження низького рівня іноземного інвестування через військовий стан та геополітичну нестабільність	2,23	35	2,35	29	1,72	40	2,27	27
П	Політична нестабільність	2,21	36	2,32	33	1,87	12	2,28	24
Т	Недостатній рівень готовності попереджати кібератаки, низька ефективність системи кібербезпеки	2,18	37	2,28	38	1,91	4	2,27	27
Т	Недостатній рівень розвитку ІТ інфраструктури, збої в ІТ інфраструктурі	2,15	38	2,26	41	1,85	18	2,18	40
П	Подальша втрата/ неповернення частини території внаслідок військової агресії	2,14	39	2,45	17	1,75	38	2,24	36
Е	Згорання / зменшення обсягів фінансування програм фінансової підтримки України країнами-партнерами та міжнародними фінансовими організаціями	2,14	40	2,32	33	1,81	28	2,24	35
С	Можливість нового спалаху інфекційних захворювань	2,13	41	2,23	42	1,91	4	2,18	40
П	Слабкість державних інституцій	2,13	42	2,28	38	1,86	15	2,26	30